

PROBLEMI

57

BRACO BORAT: MOLOH (1085)

FRANČIŠKA BUTOLO: PESMI (1121)

MATJAŽ KOCBEK: PESMI (1126)

JOLKA MILIČ: PENE (1130)

SANJARJENJE (1139)

IZ SODOBNE ČESKE POEZIJE; prevedel Ivan Minatti (1141)

DRAGO ŠEGA: TUJSTVO ANDREJA HIENGA (1150)

VLADO ARZENŠEK: AKTUALNOST ROSE LUXEMBURG (1163)

GEORG LUKACS: KRITIČNE OPOMBE H »KRITIKI RUSKE REVOLUCIJE«
ROSE LUXEMBURG; prevedel Vlado Arzenšek (1170)

VANJA SUTLIČ: O BISTVU DELA, prevedel Janez Dokler (1181)

I. JUVANČIČ: JUŽNOTIROLSKI NEMCI OB PRIMORSKIH SLOVENCIH
V ODNOSU DO ITALIJE (1199)

KARL MARX: KONKURENCA; prevedel Valentin Kalan (1224)

CIRKULACIJSKI PROCES; prevedel Valentin Kalan (1228)

IVAN SEDEJ: SKUPINA, DRAGICA ČADEŽ, DŽEVAD HOZO, DRAGO
HRVACKI, DUŠAN TRŠAR, RAZSTAVLJA V MESTNI GALERIJ (1239)

DINAMIČNI LIKI GIUSEPPA CAPOGROSSIJA (1241)

J. G.: NAŠA POEZIJA V SVETU (1243)

SEPTEMBER 1967

REVUJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

PROBLEMI

revija za kulturo in družbena
vprašanja, september 1967
leto V., št. 57

Ureja uredniški odbor: Božidar
Debenjak, Janez Dokler, Vla-
dimir Kavčič (glavni urednik),
Marko Kerševan, Vlado Kralj,
Milan Pintar (odgovorni ured-
nik), Rudi Rizman, Mitja Ro-
tovnik, Ivan Urbančič, Franci
Zagoričnik

Uredništvo: Ljubljana, Bee-
thovnova 2. Telefon: 20-487.
Nenaročenih rokopisov ne vra-
čamo. Naročila pošiljajte na
CK ZMS, Ljubljana, Dalmati-
nova 4, telefon: 310-033, tekoči
račun: 501-8-475/1 z oznako: za
Probleme. Celoletna naročnina
24 N dinarjev. Za študente in
dijake 18 N dinarjev. Cena
posameznega izvoda 2,50 N din

Izdajata CK ZMS in UO ZSJ
v Ljubljani. Tisk Učne delav-
nice ZUSGP

Moloh

Braco Rotar

Gladko, mezeče blato je pomešano, prebodeno, oskrunjeno z ostro-robim, iz večjih kosov zdrobljenim kamenjem, ki ga mršavi, stari, nekoliko sključeni cestarji samogibno in nezanesljivo, njih gibi so že precej okorni in njih oči že precej slabo vidijo, razsipavajo z lopatami s srčastimi železnimi deli. Izumirajoči poklic cestarstvo. Nepravilni skalnati otočki štrle iz lesketajočih se rjavih rdečkastih ali neprozornih rumenih luž, nehote, po naključju so zdrknili z lopat, z njih ploščatih kovinskih listov zaradi otrplih, okorno dolgih rok starih mož. Včasih pa to delo opravljajo hitro, z dolgimi zamahi zagoreli, črnolasi tujci in nenehno preklinjajo v svojem oglatem jeziku. Ozki obročki, najprej ostri, pozneje pa vse bolj plitvi, dokler popolnoma ne izginejo in jih preglasijo drugi, ki nastajajo tam, kjer se redke dežne kapljice srečujejo z gladko površino, se lomijo ob otočkih, se ob njih ustavljajo, spreminjajo oblike in izginjajo, redke in drobne kapljice, kljub temu, da temno in neprozorno, vendar pa še prosojno in nizko obešeno nebo napoveduje skorajšnjo nevihto in je celo tu in tam slišati grmenje, čeprav ne vidimo bliskanja. Pod čevlji se zdrobljeni grušč, ostrorobi koščki velikih skal ali okroglega prodnatega kamenja škrtajoče zarivajo v dno, se drgnejo med seboj in ob izprana tla kotanj, sestavljena iz enakih kamnov. Temnosivo nebo prepušča rdečkasto svetlobo. Neresnične sence drugega in najbrž tudi drugačnega sveta se ne ustavljajo na tleh, po katerih hodim, ampak tonejo v zmehčano, z vlago prepojeno strukturo, prsti, nedosegljive mojemu vidu, nevidne, zanje vem skoraj nehote, le s koticami vidnih celic jih bežno zaznavam, kako drsijo po neki valovni dolžini, ki se le malo ujema s frekvenco mojega telesa.

Valjajoči glasovi rebrastih avtomobilskih koles se izmenjujejo s šumečim pljuskanjem, ko zapelje kolo v kotanjo in požene dotlej mirno vodo visoko kvišku, za njimi ostaja voda, gosta, premešana in kašasta, le počasi se umirja, vznemirjena, z njo premešana prst se useda, dokler ne postane njena površina spet gladka, le rahlo načeta s krožci dežnih kapljic in se povrne barva, ki jo je imela prej. Rebrasti sledovi, rebra so vtisnila majhne vdolbine, med katere se je vrnilo rumeno blato v ostrih grebenih, se prepletajo, potekajo drug čez drugega. Paziti mo-

ram, da si ne zmočim nog, kupčki kamenja, neenakomerno razvrščeni in potapljaajoči se v vodo in blato in prosojne površine luž majavo izginjajo za meje mojega vidnega polja, izginjajo iz sveta, v katerega so vstopili kot perspektivična motnja, ki nanjo zadene pogled, uprt proti koncu poti, kot sploščena prečna lisa na ožeči se poti, ali pa so se izluščili iz tal tik pred menoj, zahrbtno in nenadno, da se jim komaj izognem.

Neumnost je bila ta vojna, pravi ves rdečeličen okrog rumenezobih ust, medtem ko mu testasti, nabrekli trebuh narašča in upada, tako zelo ga razburja moj obisk, tako močno ga razburi sleherni glas zvonca na steni nad steklenimi kuhinjskimi vrati. Nizko bobnenje topov zлива z nekoliko višjim prasketanjem pušk, gnijoči, smrdeči mrličji in prejšnje, včerajšnje bitke kužijo zrak na nizkem travnatem klancu, po katerem se verižijo temne vijuge strelskih jarkov, visoko in v vse smeri se dviga zemlja pod topovskimi izstrelki. Neumnost, popivanje, besnost, zatolkli so jih popolnoma pijane v zanikrni kmečki koči, skoraj gole, porasle s sršečimi kocinami, ko so stali v vrsti za telo mlade kmetice in je vsa oмотična ženska stokala pod enim izmed njih. Kot božja roka, kot Zeusov nezgrešljivi blisk so segli mednje in pometali njihova tenkonoga, kosmata trupla z gladkim truplom kmetice vred na zasneženo dvorišče. Amen, konec, pax vobiscum, razvneto praskajo njegovi debeli prsti z belimi, ploščatimi nohti po spodnjem delu trebuha, prav tam, kjer začne izboklina uplahovati, kjer je še zmeraj njeno najbolj izbočeno mesto. Bob mu mirno, pobalinsko nasmejan ugovarja s svoje fotografije v zlatem okviru, ugovarjajoče se smeji in smeje ugovarja skozi prozorno, nad vse snažno steklo, ki ga vsak teden vestno snaži teta Ines. On ni bil z njimi, ihtavo pojasnjujejo rdeča, s krvjo zalita lica njegovega obraza, nekoliko je užaljen, ker se je tega sploh spomnil, ker je na to sploh pomislil, jezen, ker je kaj takega sploh izrekel. Kri mu kar naprej pri teka pod kožo uvelega, z gubami na nepravilna polja razdeljenega obraza, zalije vse podkožje globoko v lase, ko z debelimi rokami na nekoliko upognjenem hrbtu kroži po sobi z negotovimi koraki svojih tenkih, v ohlapne hlače oblečenih starčevskih in od nekdanj prekratkih nog, ki se mu, oblečeno toplo in varno v doma izdelane copate iz tanjše temno zelene klobučevine, ugrezajo brez šuma v pleteno preprogo, ki prekriva pološčene, v pravokotniški vzorec uvrščene deščice njegove sobe, obložene s težkim, iz masivnega lesa narejenim in z nepriročnimi rezbarijami okrašenim pohištvom na rezljanih nogah — tudi omare ima na nogah, da se zdi, kot da bodo klecnile pod svojo težo — med knjigami na polici obešeni na zid se bleščeče boči pozlačeni hrbet Merveilles de la France, posebna izdaja, zgolj zanj in njegove tovariše, z ustreznim posvetilom seveda: aux camarades de la guerre etc. In Von Pol zu Pol v dveh zajetnih zvezkih, s katerima popotuje v svojih samotnih urah. Mokre čevlje, oškropljene z rumenim blatom, drgnem bolj nehote ob preprogo, spleteno iz debelih volnenih niti, da rahlo prasketa, upokojeni oficir, avstrijski kapetan, cesarski častnik, v kraljevini in pozneje v republikli pa državni uradnik, ne znajde se posebno, ko vozla besede

ljudstvo, narod, pokojnina, spominjajoč se sivih uniform in svojega svetlega suknjiča, pošitega z zlato vezenino, kako poveljuje ves vitek, svetlo las in vzravan sredi pravokotnega vojaškega dvorišča, takrat so oficirji morali nositi steznike, meni ga ni bilo treba, ponosne besede se usujejo iz njegovih ostarelih in mehkih ust, izvlečem sabljo in rečem: naprej! Star je in nadušen, ponoči prav gotovo nenehno pokašlja in ne spi posebno mirno, vsako razburjenje mu škodi, kolerik s slabotnim srcem, ki mu hitro, zaradi najmanjšega vzroka požene modrikasto kri v glavo, naenkrat, lepega dne, se bo uprlo, popustilo njegovi jezljivosti, se ustavilo v zvijajočih krčih, že zdaj zelo težko sope iz pljuč pod neprožnimi rebri. Bob se privoščljivo nasmiha s svoje zastekljene slike. Proti koncu sem prestopil k Italijanom in odšel na francosko bojišče, spet bo s hripavim glasom prebiral aux camarades de la guerre in kazal tiskane podobe francoskih cerkva, gradov in njihovih s smrekami pa tudi z drugimi drevesi preraščenih razvalin. Glej, Joachim, nagrada za upor, togo in ponosno stopica s prekratki nogami polvolni preproge, to je nagrada za zvestobo domovini v njenih kritičnih trenutkih, pravi njegov rdeči obraz skoraj solzan, komaj zadržuje solze ganotja za nateklimi starimi vekami, stari bebec, ko bere nabuhle francoske besede napisane z izumetničeno pisavo na prvo, nepotiskano stran knjige, in se mu zaradi razburjenja tresejo roke, spominja se dni po zmagi, voda iz preluknjanega žleba bobni po pločevinasti strehi lesene drvarnice in prasketa po skoraj gladkem betonskem tlaku okrog nje. Merde, pravim z nadutim glasom, pour ca me fait chier, je m'em fous de toi et de ta patrie, se posmehujem naprej, tout cela n'est pas vrai.

Rdeča glava pod belimi, redkimi lasmi se pozibavajoče premika po sobi, ohlapne hlačnice mahedrajo okrog tenkih stegen in meč, misli si, kar si hočeš, nadaljuje mirno, zadaj so hlače precej napete, prav tako na trebuhu, raje presliši, kar mu ne ustreza, dela se, da je gluha, kljub velikim, prevelikim ušesom, dela se gluhega, naglušni stari gospod z nenavadno zardelimi lici in s častitljivimi sivimi (jekleno sivimi) lasmi in kot jarki globokimi, spoštovanje zahtevajočimi gubami na obrazu, pokrite z ohlapno kožo une personne serieuse, parole d'honneur, pravi v takih primerih neizmerno naivni Jean, ki mu vse, tudi to, pride prav (to pripovedujejo njegovi znanci med seboj), ko sedi na pletenem stolu na pločniku pred Old Navy in sprašuje golonogo soseda na desni po uri in soseda na levi z belgijskim naglasom, gnusljivo povešajoč ustnice pod pegastim nosom (kar mu daje germanski videz, ki ga tudi izrablja), po njenem malem rumenem, resastem psičku, ki ga sicer vsak dan vidi ob njej, pripetega na rdečo ovratnico in prav tak, le nekoliko ožji jermen, a ga prav danes ni pripeljala s seboj, mogoče je bolan, pauvre bête, sprašuje milosrčno. Stari Jakob se utrujeno usede na stol, gomo-ljasto izrezljane noge leseno zahreščijo pod nenadno in sunkovito obremenitvijo, klecnejo in se zravnajo v staro lego, naslanja svojo veliko rdečepolto glavo na svojo debelo in kratkoprsto desnico, Ines, kriči za svojo ženo in na pol vstane, da stol poskoči in znova zaškripa, Ines, ponudi vendar kaj, žganje rumeno se bleščeče ali kaj podobnega, saj

je prišel Joachim, ja, ja, Joachim je tu, prav Joachim, se škripajoče nasloni na naslonjalo stola, ravnaoč svoje od starosti upognjeno hrbtišče, merim besedo, s katero ga bom zadel v glavo, tja, nekam med z žilicami prepredene oči in nekoliko vdolbeni nosni koren, nekje v bližini kriče otroci, vreščéči glasovi se visoko vzpenjajo, stiskajoči se pod kakšnim napuščem, na varnem pred dežjem in pogledi izrabljajo naliv za svoje majhne umazanije in nesposobnosti, za dražljiva kratka dotikanja, deklice vreščijo glasneje, njih glasovi so užaljeni, vendar pa le vreščijo, stari Jakob s težavo vstane s stokajočega stola in tleskajoče zapre okno. Kmalu se zarosijo šipe.

Jutri odpotujem, rečem, reče Joachim, mogoče mi bo dal kaj na pot, tvegam, da zahteva od mene uslugo, presedam se na stolu s klecajočimi nogami, odebelenimi, nekoliko črvivimi, vidim luknjice, ki so jih izžrli črvi, leseni sklepi hreščijo, negotovo in neprijetno se počutim. Začudeno pogleda vame, vanj Jakob (Rahela, reče, prinesi žganja na mizo, da se poslovim od bratovega sina), že, izskoči beseda iz vijoličastih, nekoliko trepetajočih ust, (in Izak je rodil Jakoba, in kdo je rodil Izaka?), daj mi popotno palico, grčasto palico, grb človeškega rodu, žezlo pozemskih kraljev. Veliki oče, ki se skrivaš za kamnitimi svodi visokih cerkva, ki prihajaš vanje v svetlobi njihovih oken in vate posegajo naše ničvredne molitve, naše opotekave besede, naši jecljajoči, predmestni stavki, o oče, ki prihajaš k nam kot pogled svojih oči, kot svoj odsev nad ozvezdji, kot neslišno brenčanje nebeških sfer, kot naša smrt, kot ježenje las in srh po hrbtu, kot dno v brezdnu, kot moja meja, in mati, ki si v tem, česar ne verjamem, česar ne morem videti, ki si zevajoča odprtina brezna, bruhajoča svoje nebogljene in izprijene otroke v luč očetovo, pod njegov žgoči, vsevedni pogled, pod nebo, o Uran in Gea, naj mi Jakob izreče mesnato besedo in ljubil ga bom, kri svoje krvi, naj mi natoči žive vode, in cenil ga bom, dušo svoje duše. Rezkajoča otrplost zaradi premočnega in predolgega pritiska na žile povzroča topo bolečino v nogi, z bolečo nogo vstanem, da bi pregnal bolečino, da bi pognal kri po žilah hitreje, razpenjeno, viharo morje premetava težko železno ladjo z dolgimi topovskimi cevmi po svojih zelenih valovih, voda se besno peni ob njenem boku, skoraj črno nebo z osvetljenimi robovi posameznih oblakov, zatekajoče se pod preprost rjav okvir, parajo odsevi svetlobe na steklu, ki pokriva sliko, in bliski, Erzherzog Ferdinand piše ob poševnem premcu, plove na levo in njegovi ozki dimniki bruhajo goste oblake skoraj črnega dima, temnejšega od neba. Pod njim se iz prozorne, steklene vaze, obešene na majhen žebelj, zabit v gladki omet, spušča že zdavnaj posušena rastlina. Listi so ji že skoraj vsi odpadli, posušenega rumenkastega stebela se drže le njih najnižji temnorjavi deli. Posloviti se moram, rečem, ko poneha naliv, prenehalo je bobnenje curka po pločevinasti strehi drvarnice, tudi pokvarjeni smeh in vreščanje otrok iz sosesčine sta prenehala in se spremenila v bolj oddaljeno in razdrobljeno kričanje. Zavzeto mi ponuja dežnik, pripravljen je iti ponj v klet ali kateri drugi prostor njegove ne posebno prostorne hiše, s težavo ga zavrnem (ne mislim se več

vrniti, vsaj tako kmalu ne), zunaj postaja svetleje, da se zdi prižgana svetilka naenkrat popolnoma slabotna in ne zaleže posebno, zdi se, da je precej vetrovno.

Penelopa, Penelopa, čakala ga je do onemoglosti in še čez, medtem ji je postava ohlapno naraščala in obraz postajal temnejši, oh, Penelopa, vzor vseh zvestob, vrnil se je k tebi na počasnem perju Ikarovih kril (nekoliko poškodovanih zaradi vsem znanega padca), vrnil se je oholi počestnik, klatež, iz mlajših naročij tujih žensk, iz njihovih mehkih postelj se je vrnil prešuštnik, še ves krepak in mogočen je ubil tvojo majhno nezvesto misel, ki si jo celo pred seboj skrivala v zadnjem delu lobanje. Prišel je z dolgim kijem v roki, oprt na smrt morilko.

Gospa Emilija Ploh prijazno kremži svoje testeno lice, svoj bledeč-ni, brezkrvni obraz, ko kupujem pri njej zelenjavo, prej, že pred leti, je pospravljala naše stanovanje in moja mati ni bila z njo posebno zadovoljna, zato še zdaj kupujem pri njej zelenjavo, pri njeni stojnici moram obstati, ko kriči za menoj, gospod Joachim, gospod Joachim, potem se je zelo bogato omožila, to novico je veselo zaupala moji materi: veste gospod Ploh je zelo premožen, gospod Ploh je tapetnik in lastnik majhnega zemljišča, kjer goji Emilija korenje, zelje in drugo povrtnino in jo potem vsako jutro razen nedelje (v nedeljo je zmeraj pri prvi, a tudi še pri kateri drugi maši) pelje na trg, k svoji obilo založeni stojnici, tam se voziček s pojemajočim cviljenjem ustavi in ona nalaga svoje blago na redke deske, ki jih je prej pokrila s časopisom, svoje pridelke, plodove svojega truda. Ponosno ponuja svoje delo različno oblečenim ženskam, moški so pri tem opravilu bolj redki. Kar se je spominjam, je njen obraz bled in zmeraj je tako pačila svoja testena, mogoče celo nekoliko otekla lica. Ne vem in mislim, da nihče razen njiju ne ve, kako je ogrela gospoda Ploha, zajetnega in uspešnega tapetnika, šop korenja, prosim, kupček špinače, da solato, seveda, precej prinesem, vali svoje v temna oblačila zavito telo, kako ste kaj, gospod Joachim, mi meče v obraz svoje cunjaste besede, z leti so postale njene besede še bolj cunjaste kot svoje čase, mokre, z vlago prepojene krpe nevidnega blaga, da me zmrazi in se zdrznem, po nekaj besedah hočem oditi, Joachim, Joachim, izgubljaš se mi z obzorja. Ne verjamem, ne morem verjeti, da bi pritekla kri, če bi s tenkim rezilom zarezal črto, tenek urez v njen obraz, skozi sloje nabrane maščobe in odmrlih, z lojem zamašenih, že popolnoma belih žilic, niti sledu krvi ni v njih. S kratkimi, nerodnimi gibi svojih od prsti črnih rok maši kupljeno zelenjavo v prozorno vrečo iz plastične mase, prav boriti se je treba dandanašnji, globokoumno blebeta testo njenega obraza svoje testene modrosti, globoko iz testa blebeta testene globokoumnosti. Otekajoče, vzhajajoče testo odpada od njenih majhnih ust, se lušči od njenega telesa, lahko bi se poročila s pekrom, dobra bi bila kot kruh, boljša bi bila kot kruh.

Okroglo, iz kakšne reke nabrano kamenje v tlaku mi povzroča krče v stopalih, okroglo rečno kamenje, vsajeno v dno nove struge, vijugaste, stare in ozke ulice, zazidane med prav tako stare hiše, ki jih drže na-

razen v lokih se vzpenjajoči zidani mostički, sicer bi, starke, omahnile druga drugi na ramo, razkrile svoje nagnite tramove, razsule svoje kamenje in opeko, se združile v zanikrn kup starega in nerabnega gradbenega materiala, prasketajoče bi žvenketala njihova stekla, padajoča iz lesenih okenskih okvirov, v oblaku prahu. Od starega Jakoba prihajam, od njega se vračam, gospa Emilija, od strica Jakoba, brezuspešno govorim v testo njenega obraza, govori Joachim s skrito mislijo na beg v testo njenega obraza, mudi se mi, pravim boječe in skrajno previdno, da se mi treseta roki, ko prevzemam šuštečo plastično vrečko z zelenjavo, danes ne bom sadja, in si popravim klobuk (temen je in mehak z zelo kratkimi dlačicami po vsej nežno oblikovani površini, tak mi najbolj pristaja), rad bi se poslovil, mencajoče pravim na svidenje, oglasite se še, jutri prav gotvo, gospa Ploh, prav gotovo. In gospa P., snažilka, ki živi v kleti naše hiše s svojimi petimi otroki življenje dvoživk, dvoživkarski, škrvasti otroci gospe P., prijateljice, ne, pravzaprav samo dobre znanke gospe Ploh, govore svoje prodorno deželansko narečje na ves glas (že dolga leta so v mestu in se še niso odvadili), da slišimo njihove falsetne, kletnodvoriščne glasove do naših oken, odkoder se tihotapijo, resda nekoliko oslavljeni, zato pa toliko bolj zahrbtni in potuhnjeni v vse prostore, odskakujejo nenadno od sten, in se v vsej svoji folklornosti in predmetnosti postavljajo pred nas, nam vdirajo v ušesa, nasilni kot nekaj, kar preprosto je in je prav zato popolnoma neomajno in brezprizivno. Na svidenje rečem, gospa Emilija, na svidenje.

S plastično vrečo, polno zelenih listov in korenja se s precejšnjo težavo, vendar pa olajšano vzpenjam do svojega stanovanja po zelo strmih stopnicah, zlasti v zgornjem delu stopnišča so stopnice tako strme, druga iz druge navpično rastejo, na kvadraste podstavke položene kamnite plošče molijo za kakšen centimeter svoje sprednje robove proti mojemu obrazu, proti mojim očem, da prav težko stopam po njih, včasih si oddahnem, sopihaje se sklonim, in vzamem reči izpod zaprašnega predpražnika, pod njim leži v drobnem, sipkem prahu majhen ključ. Ko ga držim v roki, berem ELZETT, s težavo, trdo gre v ozko, pokončno in nekoliko zavito luknjo ključavnice, da bi odprl gladko položena vrata stanovanja, odgrnil puhasto odejo postelje, razklenil čeljusti doma, dokler ne pride kdo, ali zgovorna Ana ali kdo drug, ki ga hoče imeti zase, vsaj en del hoče imeti zase, in mu ga moram odstopiti, nikoli popolnoma, vendar pa ravno dovolj, da sem vznemirjen, Anchen du bist mein Augensterne, vse ti dam, vse ti prepustim. Ubogemu starcu, rdečeličnemu Jakobu gre kar dobro, še preveč, kar zredil se je, in to je zanj nevarno in nič manj za nas, ki ga poznamo, saj mu lahko maščoba nenadoma stisne srce in zamaši žile, da ga bomo morali, bog ne daj nesreče, obiskovati v bolnišnici, kjer bo njegov rdeči obraz videti višnjev, mogoče celo modro vijoličast, med belimi stenami, belo posteljnino in belo popleskanim bolniškim pohištvom, ne verjamem, da bi to preživel, jezeč se na nas, svoje, pa čeprav daljne sorodnike, in nase, ne da bi mogel karkoli ukreniti, kaj prizadejati komurkoli izmed nas, pripovedovati svoje dolgočasne, že tolikokrat povedane zgodbe, posegati vanj

s svojimi brezostnimi, jezljivimi besedami, s svojimi ostarelimi, ohlapnimi stavki, polnimi zlobe, s svojim strohnelim ponosom, moral bi čim prej umreti, daleč od nas in na samem, naj vendar že umre.

Škripaje se vdaja pod težo telesa z grobim tapetniškim blagom preoblečena površina kavča, brenčeče se upogibajo vzmeti, njihova rdečkasta dolga kovinska telesa se stiskajo v položno spiralo, stiskanje in popuščanje mišic zlasti na trebuhu vpliva blagodejno, sproščajoče.

Skoraj popolna tema je, ko hodim ob obali po velikih nepravilnih kamnih, pravzaprav iz bližnjih gor odlomljenih skalah in sunkovito piha veter, migljajoče luči mesta se potapljaajo v katranasto morje, poskakujem s kamna na kamen, lahko bi zgrešil in se bojim, iščem prostor, kjer bi lahko mirno sedel in pokadil cigareto, močno razsvetljene ladje so zasidrane pred pristaniščem, ribe so potopljene globoko pod smolnato površino. Majhni čokati ribiči, ki čez dan dremajo na sončni pripeki in le včasih zakričijo neznane besede, jih z zaprtimi v steklene posode, svetlo žarečimi karbidnimi lučmi, zaslepljujejo, goljufajo in vabijo, naj pridejo na površino, potem pridejo zaslepljene, radovedne zaradi prodorne svetlobe in se v luči karbidovk srebrno svetijo njihovi premetavajoči se beli trebuhu, omamljene zaradi pojava prezgodnjega dne. Daleč proč od pristanišča vidim osvetljene čolne, samo njihove luči obrnjene navzdol, usmerjene v globino zelenkaste vode, negibne, prežeče oči. The fishes were crasy and the fishermen were very wise men. It'd be throu, of course. Potem pridejo ribje konzerve, majhne pločevinaste škatlice iz tenke pločevine, prazne imajo ostro narezane robove in mastno notranjost (iz njih še zmeraj lahko kane kapljica olja). Antracitna površina.

Druga v drugo se iztekajoči steni sta kot, vanj se steni pogrezneta in hkrati se iz njega vračata, polmračna senca med njima varuje njegovo skrivnost, senca varuje skrivnost (v tem primeru) rojstva in smrti, v senci vsakdo varuje svojo malo nagnito skrivnost, varuje prav to, zmeraj isto.

Nell' osteria numero venti

tra bumzi bum zi bum

se la nona avesse i denti

tra bumzi bum zi bum

Quanti cazzi a ospedale

Quante mone a tribunale

daghe la ben biondina

daghe la ben biondina

Glede krepkonogega dekleta v lahki obleki si želim več vetra in glede počitnic več zabave. After having ride on the horseback I went to my mother, to sweet lady Alice, lahkomiselni Jean pravkar razpravlja z neko starko o preskrbi z mlekom. Zvitoroge živali, zmeraj tekajo ali pa se počasi premikajo po pašnikih, nikakor ne morejo dobiti primerne- nega nadomestila za svoje krepilno mesto (tudi to je usoda, čeprav ne

mislimo tako prav pogosto). Prežvekujoče zadovoljstvo skriva njihovo besno nepoštenost, pohotnost njihovega parjenja, rdečo bolečino njihovega korenja.

Nell' osteria vaticano
tra bum zi bum zi bum
è successo un fatto strano
tra bum zi bum zi bum
Papa Pio fra i encsini
incolava Mussolini
daghe la ben biondina
daghe la ben bionda

Razglašene glasove, svoje misli izgubljajoč, se premetavam po škripajočih in prasketajočih vzmeteh, ko napnem telo, oslabele trebušne mišice, da bi vstal, brenčeče pokajo, zamirajoči bakreni zvok še naprej vztraja v notranjosti ležišča, še potem, ko že nekaj časa stojim na hladnih parketiranih tleh zraven predposteljne preproge, zgrešil sem jo, zmeraj jo zgrešim, ko tako hitro vstajam, in se odpravljam proti vratom, pod težo prasketajo parketne ploščice.

C'e un papa con occhiali
tra bum zi bum zi bum
chi incolava i cardinali
tra bum zi bum zi bum

Že ves teden dežuje, mesto vztrajno pokrivajo sivi deževni oblaki, ki so se spustili že tako nizko, da se dotikajo hišnih slemen, ulica je spolzka in gladka, ko se plazim tesno ob stenah večnadstropnih hiš, včasih zadene moja obleka hrapavi omet, da zaslišim raskav zvok, jaz se ne ženim, jaz že ne, preskakujem plitve, prozorne lužice in deroče tokove, kjer puščajoče odtočne cevi izlivajo vodo z visokih streh, iz nevidnih žlebov, nekako bo treba prehoditi to kratko razdaljo. Le redki ljudje se pljuskaajoče premikajo po pločniku, raj za povodne ptiče, kdo ve, koliko vode priteče v eni uri v kletno stanovanje gospe P. v naši hiši. Nekoliko kričeče in temno žarijo osvežene (že zdavnaj pozabljene) barve hišnih pročelij, lahko jih opazim, gledati jih ne morem, saj mi sicer pada dež v oči, pa tudi primerne svetlobe ni, in oko hitro utrudim, izogibajoče gledanje je utrudljivo, rečem potihom. Škrgasti kraji, imajo notranje in ne tiste, kot nitke viseče škrge ob straneh, zažive le ob takšnem vremenu. Na vogalih, kjer sveže pobeljeni zebrasti prehodi ritmično prečkajo ulico, se nabere največ vode, rumena, skoraj rdeča, kot da izplahuje konjske iztrebke, stoji nad zamašenimi rešetkami kanalov, pod njo postanejo bele proge prehoda rumeno rjave, intenzivno žarijo skozi plitvo plast obarvane tekočine, ki sega daleč proti sredi ulice, da jo težko preskočim, vendar se tokrat posreči (tokrat, nikakor pa ne zmeraj), včasih pa vdre voda v čevlje, njen lepljiv hlad povzroči nara-

ščanje jeze, prave besnosti, ki krči ude, da bi cepetali, jo uničili, pohodili, pomendrali, jebem jim mater njihovo, poskakujem proti zavetju pred menoj, da bi počakal konec najhujšega naliva. JOK zmeraj nekaj glasno vpije, trudi se, da bi glasno vpil za menoj, a ga glas zmeraj sproti izdaja v sikanje in pogrskovanje, nekoliko zanikrn tale JOK, bolelni (skoraj prebolelni) sin svoje neugledne matere, kriči s previsokim pogrkujočim glasom in drži v mali roki (lahko bi imel lepe roke, majhne in nežne, ko ne bi bilo debelih, klobasastih prstov in kratkih obgrizenih nohtov) siv svilen dežnik, pravkar ga je bil prinesel iz pristanišča ali od kod drugod, na vsak način ni od tod, ne, JOK skoraj ničesar ne kupuje v tukajšnjih trgovinah, majhna izbira, pravi, in slaba kvaliteta, JOK gentleman, plemenitnik JOK, kila mu visi do kolena in tega noče priznati, zmeraj spravi stvar nekoliko više, da se je ne vidi, da moramo ugibati, kaj je to, ali ni pravzaprav, žolčni kamni so vzrok njegove rumene polti, rumenokoži JOK, slabotni glas, tudi zobe ima bolj slabe, pa jih neguje, bolj pošumeva kot izgovarja svoje kričanje, njegove bedne, prežvečene misli o črni kavi in Ane Lise, ki je ni in ni mogel, že dolgo nisi videl ženske, mu je rekla do pasu gola, režeč se porogljivo in odšla drugam, željna zabave in ne ljubezenskega tečaja, velik naivnež tale JOK, vestno skrbi za svojo skrbno mater, staro pošast na predmetnouchiteljskem prestolu zakotne šole v še bolj zakotnem, zavrženem mestu, pravzaprav kraju, zdaj ima sivo svileno marelo s kovinskim ogrođjem in ročajem prevlečenim s posnetkom usnja (nenavadno uspešna je, trdi o njej, skoraj pravo usnje, čeprav lahko vsi uganemo na prvi pogled njen zanikrni izvor), včeraj je bil pijan, ni kdo ve kako zanimivo, in še manj pa mu lahko verjamemo, zaradi bolnih jeter in slabe krvi ne smete pretirano uživati alkohola, so mu rekli po temeljitem pregledu, kamor ga je peljala njegova mati, zaradi jeter, veste, in zaradi krvne usedline, nevarno je, nevarno je, ponavlja njegova roditeljica še zmeraj, ob vsaki, še tako neprimerni priložnosti, JOK je pogumen, nenavadno je pogumen in pije naprej, pogosto pije, vsak dan, čeprav ga pri tem nihče ne zaloti, njega, junaka, ki tvega življenje (za blagor ljudstva), za naš narodni značaj, vnašaje vanj potezo drznosti, precej nenavadno potezo pri tako medli stvari, ni lahko zalotiti. Spoštljivo stopim za njim skozi steklena vrata majhnega lokala, potem ko je potrpežljivo in vestno otresel in zaprl svoj ponos, mokro se lesketajoči dežnik (takega ne vidiš vsak dan in ne dobiš povsod), poravnal palice, on že ve ceniti stvar, on že, včasih je pomival posodo v nekem večjem kraju v hotelu Sirius, oh, terre de la liberté, in nosil zamorskim gostom v njihove zanikrne, po plesni in tapetnem lepilu dišeče sobe od prejšnjega dne prigoljufane zajtrke, za primerno napitnino seveda, pa tudi za gostom primerno žensko družbo je skrbel. Dve kavi prosim, zašumi, pravzaprav dve kavi phossim, razumejo ga vseeno, debela svetlolasa ženska v progasti obleki, proge so navpične, da bi bila videti bolj vitka, sedi pri blagajni in je resno zavzeta za večjo prodajo kave, ozki prostor med bleščečo se napravo, ki ji pravijo ekspres, in polico, na katero so naslonjeni gostje, ko pijejo kavo, in na kateri stojijo posode s sladkorjem in skodelice

s kavo, je natlačen in vanj kar naprej prihajajo novi odjemalci, da postaja soparno in so vrata odprta. Zunaj zelo dežuje. Kila, ki ga sicer pri hoji in drugih opravih nekoliko ovira, je tukaj popolnoma nepomembna in tudi pogled na JOKovo postavo ne izdaja ničesar posebnega, kavo s smetano, da, da, in se hitro preriva proti polici, obešeni na zid, prevlečeni s plastično maso, ki rabi za mizo, ki pravzaprav je miza, le da nekoliko nenavadne oblike, oblike, ki je nismo vajeni tako imenovati, polici, ki opravlja delo mize. V steklo zaprti lokal je v hiši, sloneči na stebrih, pokritih z drobnimi, črnimi keramičnimi kockicami, pod stebri se gnetejo ljudje, zapirajo dežnike, jih otresajo, le nekaj korakov naprej jih spet odpro, namočijo v nalivu in jih še naprej, pod drugim obokom spet zapro in otresejo, po eni strani ulice se vleče dolga veriga obokov, ki so jih naredili zato, da bi promet lažje tekel in da pešci ne bi bili v nenehni nevarnosti, naliv počasi ponehuje, mesto postaja svetlejša, JOK hiti za nujnimi opravki.

Teta Terezija, stara ženska s slovansko nagubanim obrazom, velika, ko so zaprta, ravna usta jo izdajajo, čeprav je sicer zelo blaga in radodarna, pomiva posodo in z jokavim glasom glasno prepeva pesem o izgubljeni mladosti in o lepotaš sadovite jeseni, nikoli ni imela otrok in nikoli ni bila tako revna, debeli porcelanasti krožniki ji vajeno in varno drsijo skozi roke, le redkokdaj katerega razbije, oh, mladost ti moja, se trese glas, uvela trepetajoča usta z naporom komaj oblikujejo starčevske besede in jih brezskrbno prepuščajo zraku, naj počne z njimi, kar hoče, nebogljene, nekam nedorasle se vzpenjajo pod potemneli strop, tega je kriva vlaga, ki nastaja pri kuhanju, skoraj usmiljenja vredna, kam si se mi skrila, zategne, nekoliko netočno, po svoje ubere melodijo, slabo sliši, žvenketajoče polaga krožnike drugega na drugega, v velik, bel, visok, rebrast stolp, ohlapni in uveli roki se potapljata v umazano, neprozorno vodo, na njeni površini se že strjuje oranžasta maščoba, majhni, skoraj popolnoma okrogli oranžasti, včasih skoraj opečno rdeči plavajoči otočki, v kepo zmečkana cunjica pomivalnica nemočno visi zatak-njena za rob rjave posode. Za hip utihne, prisluškuje neenakomernemu kлокotanju vode v izlivku, ki se spreminja v glasno, srkajoče požiranje, čas klokota v njenem grlu; ko poje pesem o njem, ji klokota v grlu, čas mladosti, odteka voda skozi njeno spolzko rešetko, končalo se je, ko ji je mož umrl v nesreči, odtlej poje, ko pomiva posodo, on tega ni mogel prenesti, ni maral ne pomivanja posode in ne njenega nerodnega petja, bil je velik gospod, ubežnik in carskega dvora, s svojo popolnoma obrito glavo je ušel pred vojsko in smrtjo in se zatekele k njej, v njeno široko, varno naročje, kjer je čas neopazno potekal, v njen topli dom se je vselil priseljenec, na njeno mehko, mlado telo. Kam si se mi skrila v razde-janem sopranu, cvileče poje, kima z neurejeno sivolaso glavo, dovolj je stara, da ničesar ne verjame, in dovolj, da ne razume ničesar. Izlivek hropeče razglasi zadnji požirek umazane, mastne vode, krpice maščobe se vsedajo na njegovo dno, slabotni in tenki, z rumenimi lisami nepravilno razporejenega pigmenta pokriti roki primeta spodnji krožnik v stolpu, s tem dvigneta ves stolp v višino obraza, potem visoko nad gla-

vo, na polico odprte omare, zdaj si lahko oddahnem, si misli otročje, drsajoče gre proti oknu in počasi, previdno sede v svoj globoki, zaradi obledele zelene barve umazan in zaprašen videz ustvarjajoči naslanjač. Neumnost, reče njena spokojno nagnjena siva glava, to je neumnost Joachim, z globokim, nekoliko hreščečim glasom izkušene vedeževalke, vedeževalkinim, vedeževalniškim glasom, ljudje počnejo še samo neumnosti, govori sede, medtem ko se ji nabuhla zadnjica spokojno opira na mehki sedež naslonjača, potlej pa spanje, bledorožnata koža spodnjega dela obraza, tam, kjer so njena prevelika vodoravna usta, se ji zelo naguba, gube so prosojne, zelo pozno vstajam, vztraja pri svojem, Joachim, Joachim, ostani še malo, pravi hitro z druga v drugo se zaletavajočimi besedami, ko lažem vzrok svojega hitrega odhoda in nespodobno kratkega obiska, blagor tebi, teta Terezija, sredi tvojega malce zaprašenega doma, ob rebrastem stolpu iz krožnikov, danes sem jo zmotil pri spomladanskem pranju in čiščenju, ali pa je imela (kar ni posebno verjetno) pred kratkim številni obisk in se ji je nabralo toliko posode, ob grgrajočem izlivku, požirajočem mastno, umazano vodo, ki ostaja po posodi, toda jaz sem utrujen od tvoje modrosti, od sleherne modrosti, modrost me zmeraj utruja, vir preutrujenosti, ne potolaži me stoično pomivanje posode in brisanje prahu, ne pomiri me prekopavanje vrta pri stricu Jakobu, tega, kar je bilo, se komaj spominjam, izguba časa, rezko iščejo misli poskus izhoda, Joachim, Joachim, dete izgubljeno, kje boš našel svojo mater.

Govoreč o okolici, okolica je lepa in mesto ima lepo lego, se premikam vzdolž asfaltnega pločnika, ki zavija štiri hiše naprej v drugo ulico, ki poteka pravokotno na to, oholost, oholo ohol, skrušeno verjamem v resničnost zanikrnega kraja, bog z menoj in mojim prahom, revščino oguljenega, v krpah odpadajočega ometa, enake, enolično in slaboumno urejene geometrične izložbe ob straneh ulice, vozila, likajoča z asfaltom prelito in zvaljano, sploščeno cestišče. Zatakne se ob kamnitem robu pločnika, odkod neki dobivajo te grobo klesane granitne bloke, naprej ne more, zatrgani žep molče in cunjasto zija okrog vanj zarite pesti, prsti mečkajo papir, scefrana, cunjasta površina se rada vdaja, oblikuje se hrapava, slabotno šumeča krogla, zdaj stojim mirno, zwei kleine Italiäner, razkošno, pozno v noč razsvetljeno mesto. Nočno življenje. Hirajoče se ustavlja izmozgan konj, viseče mu opleta kosmata koža pod trebuhom, hrzajoči, rumenzobi gobec bruha peno, penasto, besno umiranje živali, maha z repom, iz njega je že izpadlo precej žime, sesedajo se noge v naporu izstopajočih in drgetajočih kit, valovanje mesa pod rjavodlakasto kožo. Stara teta Terezija odmeva nekje z vokalom, njen vriskajoči, opiti glas reže v meso, precej globoko. Živalsko klecne žival in zastoka, čakamo tovorno vozilo, da odstrani nesnago, Joachim, Joachim, sedeč na Molohu jezdi skozi sipko puščavo utrinjajočih se sonc, veselo, razposajeno se zabava, prepevajoč opolzke pesmi na račun izčrpane živali, na račun vseh penastih, crkajočih konj, besno se praši drobni šesek na njegovem drznem pohodu, osvajajoč razdalje

in njih rožnata mesta. Bobneči bron in gozd se hrupna oddaljujeta pod kolesi bojnega voza. Oskrunjena narava.

Gospod Joachim, rečejo srčasta pevska usta, zborovsko petje slišim, nekje iz zadnje vrste, kjer je treba zelo vpiti, da te tisti iz sprednje ne preglasijo in odhajaš potem domov ves hripav, ko rečejo, gospod Joachim, hodim tesno ob temno zelenem travnatem pasu med cesto in pločnikom, iz njega poganjajo v enakomernih presledkih šibka mlada drevesa, kakšna tri leta že tako poganjajo, pa ni videti posebnega uspeha, debela so ozka, krošnje nizke in majhno, trizobo listje ja zanje precej preveliko, ko mi rečejo srčasta usta, gospod Joachim, in se ustavim, nizko nad površino zemlje se vleče megličasta plast smradu. Rinascimento se utrne za nazobčanim obzorjem, za gorami se utrne rinascimento ali kaj podobnega, okroglo poskakujoče sci ri to men, nekoliko zavaljeno je slišati sprva, razbijajoče odjekne od ušensa proti zadnjemu delu glave, bleda, zalita roka seže po mehkem, opletajočem se klobuku, postava, zavaljena in prašna, prenaša težo z noge na nogo, prodira med viličasta vlakna možganskih celic. Utrinek. Pokorno sklonim glavo v spodoben pozdrav. Olga je prav nesrečno umrla, rečem previdno in prežeče, loveč ravnotežje na robniku, sestavljenem iz grobo klesanih, ozkih in kratkih kosov granita, prav nesrečno, prisiljen sem kriliti z rokama, ker so kosi neporavnani, ne razumem, odgovori glava pod klobukom medlo, z ustreznim spoštovanjem, vox populi, ponovim s pevskim glasom na glas in se obrnem v nasprotno smer, de mortuis nil nisi bene, zakričim in se ne ozrem do vogala, kjer se vrsta granitnih kosov ustavi, od tod vidim široki, rumenkasti plašč in temno rjavi klobuk, pokopani pevec, zagrebel se je v svoje cenena oblačila, jezdim Moloha, jezdim Moloha, veselo je življenje.

Pohlevno deževje s krajšimi presledki, brez razjasnitev traja že ves teden, pravim resno staremu Jakobu, z njim moram zmeraj govoriti resno, da, že ves teden, nocojšnja nevihta, ta naliv in to grmenje je le kulminacija deževnega časa, o kresi se dan pobesi tega tedna, kot pribito, ko mi ponuja vegasto streho svoje hiše in toploto svojega sajastega ognjišča (dimnikarji so dragi, najti jih ni mogoče zlahka), ne mislim rezkalnega stroja, ta teče, ko ga požinem, rezkanje je njegova naloga, vendar ne bo trajalo večno, konča blagolasno, misleč na vreme.

Sedeč na nizki klopi ob cesti pred postajo se ne morem spomniti pročelja hiše. Podolžna, okroglasta bolečina neverjetno hitro potuje od obrvne izbokline proti malim možganom, in se tam odbije, se že hkrati vrača, mehko pojenja, motovili pod ploščato čelno kostjo, raziskuje njene skrivnostne vdolbine, išče skrivne kanalčke, rešetko, skozi katero bi se lahko precejala in končno odtekla. Ostra svetloba svetlo opranega neba (pravkar so se razgrnili deževni oblaki po nevihtni noči, po sedmih nevihtnih nočeh) jasno reže meje predmetov, jih strogo omejuje v vnaprej določene obrise in ploskve, se blešči v temnih lužah, ostalih po nalivu brez vsake igrivosti, oči jo beležijo, zapisujejo jo nekam v ozadje možgan vso trdo in rezko, zdaj skladajočo se z bolečino, zdaj močnejšo

od nje, tako da bolečina skoraj popolnoma izgine in se zgosti pozornost zgolj okrog bleščanja, kakor da bi bili v nekakšnem sorodstvu, sicer ne prav najtesnejšem, vendar pa še dovolj bližnjem, da so se ohranile nekatere družinske značilnosti, nekateri sorodstveni znaki. Ne morem se spomniti pročelja hiše, niti barve ometa niti oblike oken, ne morem se spomniti pročelja hiše, kamor sem namenjen, mirno sedim na mokri klopi, njene vlažne deske vztrajno predajajo vlago debeli tkanini hlač, ne bodo se prav kmalu posušile, vse dopoldne se mi bo lepilo premočeno blago na utrujeno kožo, na otrple ude. Spomladansko gole veje dreves s spolno odebeljenimi konci, ki obljublajo skorajšnjo spremembo videza, ponekod že brsteče poganjano svetlo zelena mlada stebela, listov še ni mogoče razločiti, tako majhni so še in zaviti, pa tudi oddaljenost ni zato prevelika, pletejo redko, iz črnih, vlažnih trakov spleteno mrežo, prozorno znamenje strehe, nedokončane, izmišljene oboke, na katerih se v bleščočih se kapljicah zbira voda, ponikne vanje, počasi polzi po njih navzdol, se skriva v skorjo masivnih stebrov, ki nosijo razen teh, ki jih gledam, in pod katerimi sem, še številne druge oboke, ki neuspešno pokrivajo plitve prostorčke, v nadstropjih, ob straneh, kakorkoli že.

Precej dolga elastična vrstica se nateguje, se tanjša, brenka v visokih in trajnih tonih, ko se je neprevidno dotakneš, cvileče brni, počasi popušča, se debeli, brenka nižje, švisteče, elastično. Oči zbegano premetavajo svoja nevidna žarišča, medtem ko krepka roka boleče ožema možgane, jih meša v nespoznavno godljo, drsi središče vidnega polja po kamnitih robnikih, ki ločijo svetlikajoč se, moker pločnik od cestišča, koščena, tenkoprsta in kitasta roka prepleta svoje neravne prste z drugo, obe držita nekoliko privzdignjeno koleno, ovito v grobo zimsko tkanino, zbrano in krčevito, da je blago toplih hlač zmečkano in se le slabo prilagaja obliki kolena in noge, noga je položena vanje kot v cev in se v njih lahko tudi premika, ne da bi premaknila blago. Le malo oškropljena, lesketajoča se vozila lepljivo vozijo po premočenem temnem cestišču, njihovo šumenje, njihovi nerazumljivi šumi vznemirjajo potuhnjeno bolečino, jo poganjajo hitreje, da teka preplašena, jo spodbujajo k vnetejšemu podčelnemu iskanju, da se solzijo oči in da šumenje potihne. Naraščajoči, sproščeni dan, skoraj na svojem višku, bistra tekočina, v kateri plava sonce nekje visoko nad precej oddaljenimi, svežbarvastimi strehami in blodijo po njenem dnu v dežne plašče oblečeni, hitro stopajoči ljudje, mlaskajoče derejo vozila v obe smeri ulice, vre poln šumov in zvokov.

Gospa Ploh škripajoče vleče svoj z neprodanimi ostanki blaga otovorjeni voziček proti domu, njeno mahedrajoče telo se ne trudi posebno, ko počasi hodi, držeč v roki lesen, križu podoben držaj, vendar pa sope zaradi svoje teže, vozička pri tem skoraj ne opazi. Kovinski tlesk spremlja skoraj neslišno šuštenje črpalke, ki zapira avtomatična vrata na postajališču stoječega mestnega avtobusa, škripanje vozička počasi pojenjuje in obsežne postave svoje znanke, prodajalke z mestne tržnice, ki mi, tako vsaj pravi, zmeraj prihrani tisto, za kar misli, da mi bo naj-

bolj všeč, skoraj ne vidim več, le včasih vidim njeno, s svetlimi lasmi poraslo in v rožasto ruto zavito glavo nad streho posebno nizkega avtomobila. Oljnato zaropoče motor, oljnato, ko se začnejo obračati velika, s temno, močno rebrasto gumo obdana kolesa. Odločnost se zbira v telesu, skrbno zbiram odločnost, priteka iz najbolj nenavadnih in najmanj pričakovanih kotov, polni ude s svežo močjo, zvija železne palice, orjak v areni, pozneje so ugotovili, da so bile votle, skale nenavadnih oblik se luščijo v čistem gorskem zraku, Joachim, Joachim, pot je zdaj krajša, zdi se, da pelje tod nekje bližnjica, nekoliko bolj strma, zato pa bo počitek bolj udoben in daljši na mehko pletenem stolu domače verande, poplesujoči koraki mladih žensk se zaman izmikajo stezi, pete njihovih čevljev zadrgetajo, preden se odrinejo od temne, trde površine tlaka, srednje težko spoznanje mi otežuje odločitev, jo (ne preveč) teži, zato skoraj tečem ob robu pločnika, ob hrapavem zidu, ki ga predirajo izložbe in visoka vežna vrata, je prevelika gneča, ljudje se tam tarejo, se zadevajo drug ob drugega in se komaj premikajo, izpostavljam se sunkom medlega spomladanskega vetra, južno bo in dež bo spet prineslo, tik ob boku mi šumijo motorji in šelestijo kolesa, le poredko slišim oljnati glas velikih, tresočih se tovornjakov in še redkeje pelje mimo zelena škatla mestnega avtobusa, natlačena in povešena na stran, odločno hodi Joachim proti križišču.

Ko hodim vzdolž pločnika, se razpira podoba malega mesta, veduta je tukaj čudno sestavljena, si mrmram, razločno vidim želje njegovih prebivalcev, sopeči pozdravi zasoplih in rdečeličnih starih gospodov v temnih oblekah ne ustavijo nikogar, razočarano se premikajo njihove sključene in počasne postave, neizmerno veliko časa imajo, dopoldanski sprehod jih poživlja in jutranji opravlki so jim potrebni, nihče se ne pusti ovirati, kar se da hitro hodim med ljudmi, tujec sem v mesu, pravi oglata glava na moji levi, nekoliko ribja usta ima, ko pravi, kje je tista velika hiša, kje je, tujec sem v mestu, nedeljski izlet ga je zvalil z njegovega pustega domovanja, z njegove samotne kmetije, svetli lasje mu molijo svoje neenakomerno odrezane konce izpod zelenega, z vrvice prepasanega klobuka, v ta pusti kraj, v naše preveč naduto mesto, kjer mu lažniva pročelja visokih hiš priliznjeno govore o prestolnici, kaj pa vem, pravim in si ogledujem pločevinaste značke zataknjene za klobuk, pospešujete planinskospominkarsko industrijo, zavpijem porogljivo, počitniško mesto se pozno dramati in še pozneje leže, golta slino, precej glasno jo golta, neodločno se obrača tja, kamor mu kažem z levo roko, ni za vsakogar, rečem in se vzpenjam na prste, ne čutim več bolečine, a ti se mi zdiš pravi, mislim na trušč neuglašanih zvočnikov na mestnem zabavišču, najglasnejši so okrog vrtiljaka in tam, kjer z zmerno hitrostjo krožijo in se zaletavajo majhni, raznobarvni električni avtomobili, poskakujem pred njim, godba zelo jasno poteka.

Visoke, navidez nerodne in vegaste kočije, na njih sedijo priletni in zavaljeni izvoščki z rdečimi obrabi in priklinjajočimi usti, imajo velika kolesa, obložena s tenkimi pasovi gume, da ne bi drdrala, in slišim le udarce kopit ob tlakovana tla, počasi premikajo tenke ude izstra-

dane, gneče vajene živali, dlaka se jim zamolklo sveti, da se zde vlažne, kot da so preživele nocojšnjo noč na prostem in jih je izpiral naliv, uboge živalce, pravi navadno gospa L., ko se preriva skozi gnečo, ti ljudje so surovine, se trese njen stari, ponošeni klobuk s cveticami in koškom pajčolana, takih ni posebno veliko, jezna je, in to bo pripovedovala danes ob dopoldanski kavi svojim prijateljicam, tudi teta Terezija bo tam, v njeni mračni, z debelimi žametastimi zavesami zasenčeni sobi, vsak dan obišče svojo ubogo, staro prijateljico, tla so prašna in pohištvo staro, pripoveduje znancem, mogoče pa je kdo zlil nanje vedro vode, mogoče pa so imeli kopalni dan. S težavo in trdo, nekoliko sika-joče izgovorjene besede se takoj razblinijo, še preden so mogle dobiti svojo, kakršnokoli obliko, rožasti klobuk komaj vidim, nizko in bojevito je nasajen, tako nizko, da ga ljudje, zlasti moški skrivajo s pleči, iznajti bo treba resničnosti, kričim ves trd in presenečen od napora, nabrekla mreža žil mi stiska glavo.

Skoraj mirno stoji naslonjen na odrgnjeni omet večnadstropne sive hiše, ob kateri se stekata dve ulici, obe enako tlakovani in iz vsake prihajajo in vanjo odhajajo ljudje, gneča je le na križišču nekoliko manjša, neoprijemljivo in skoraj nezaznavno se mu majeta roki v zvončastih, predolghih in preširokih, preobsežnih rokavih, izgubljeni sta v njih, revici drobni, vidim samo umazane členke prstov, od številnih cigaret so popolnoma rjavi, nikjer ni koščka nepoškodovane, neonesnažene kože, le na videz pozorno in napeto poslušša moje besede, malomarno se ozira za debelimi izvoščki, nikoli ne morem zanesljivo vedeti, da jih sliši, njegovo šibko, rebrasto telo se s trudom upira teži plašča, pod njim mu pokajo sklepi in se poti koža, glede hčerke, prav gotovo misli hčer gospoda Brownlowa, ki mu je podarila nekaj perila in ta, nekoč očetov, zdaj pa njegov najljubši in edini plašč, dobrotnica ubogih in socialno šibkih, v zahvalo jo je imenoval svojo zaročenko, pa kar molči, ne vem, če bi bila posebno zadovoljna s to novico, hripavi, utrujeni glas reže nekoliko megleni in sveži dopoldanski zrak v telesca nerazločnih oblik, jih napenja na prevelike kalupe, da skoraj pokajo, da se takoj pokažejo drobne, že naraščajoče razpoke na njihovi prozorni površini, se vali po prostoru, nad našimi glavami in okrog njih z divjo silo, se zaletava v opne bobničev, da me spreletava srh, prav nič me ne zanima, se krakajoče razpirata kot britev ostri ustnici, da se spomnim velikih, rumenih zob in razpadajočih ostankov hrane med njimi, svetlolasa glava klekajoče omahne nazaj, da izstopi štrleča izboklina na vratu, očesi premeščata svoji žarišči, modri zenici z velikima odprtinama potujeta po predmetih in hišah, jih izgubljata v presledkih med njimi, negotovost je narporna igra, umazani roki s premraženimi in prekajenimi prsti zaideta v žep, razločno zazijajo razparani šivi, trdo blago predolghih rokavov se pločevinasto, nekoliko nenavadno in smešno naguba, šopek na klobuku gospe L. se blešči tam, kjer se pot dviga in postane gneča redkejša, kočije peljejo tam precej hitreje, sposojeno oblačilo, plašč starejšega in precej večjega brata, peketanje kopit razstavlja najine besede na posamezne zloge in nepravilne, nerazumljive skupine glasov, zapleta se v

pogovor, ki ga spreminja v hrupno vreščanje, v nenavadno vezeno, šumenje mesta trgajo nenadni zvoki zapirajočih se vrat in avtomobilskih siren, zenici se sežigajoče ustavita, da se vznemirim, negotovo se obračam in se oziram za branjevkami z okoliških kmetij.

Prav blizu njega hodim proti trgu, slišim srečavanje njegovih podplatov s tlakom podkovanе čevlje ima, glasno ropočejo, vidim njegov zamazani, tenki tilnik, tam se hiše razmaknejo, veselo razgrnejo svoja zanemarjena pročelja, visoki kamniti portali iz umetelno izklesanega kamna segajo čez vse pritličje, skoraj do prvega nadstropja, velika lesena vrata, nekatera so rezljana z razpadajočim, črvim lesom, druga imajo v sprednjo ploskev vdolbene poševne žlebove, vodijo v njihovo temno, senčno notranjost, v dolge hladne veže z visokimi oboki, na senčna, vlažna dvorišča, obdana s slopi, obraslimi z zelenim lišajem. Tesno se prerivava med ljudmi, jim stopava po nogah, jim uničujeva s trudom prislužena obuvala, se drgneva ob njihovo obleko, se jih dotikava, kolesa kočij imajo rdeče pobarvane lesene dele in rumeno se bleščeče medeninaste ležaje, suho topotanje kopit jim utira pot.

Debela ženska jezljivo kriči, njen visoki glas se hrešče lušči do skrajno napetih glasilk, sunkovito in jezno vleče tulečega, obupanega otroka, surovo ga vleče proti bližnjim vežnim vratom, kjer je tema zelo in grozeče gosta, nič dobrega mu ne obljublja, dolgo krilo ji navzdol od neravnega spodnjega roba razkazuje svetlo, s salom podloženo kožo buteljčnih nog, hitro stopica za svojo težo, otrok v kratkih, modrih pumparicah na pajkovsko tenkih nogah se ji nemočno upira, napenja njeno krepko roko, neuspešno se trudi, trenutek pozneje njegov glas odmeva iz temne veže.

Ne da bi se ozrl, hodi tako hitro, da ga komaj dohajam, njegov sivkasti, tenki vrat se ziblje v preširokem ovratniku, cvetlica, posajena v lonec za precej večjo rastlino, za kakšno drevo, se upogiba in omahuje zaradi hitre in neenakomerne hoje, prepoteno zimsko perilo iz debele bombaževine se mi hladno lepi na kožo, pot se hladi nenavadno hitro, mrazi me po hrbtu in trebuhu, le pod pazduhami se je ohranil prijetni občutek toplote in zavetja, previdno se umika tihim in bleščečim se avtomobilom, ki se tlačijo med ljudi, jih razganjajo, rinejo skoznje, za njimi se množica strne, in jih ne morem videti, le po vznemirjenosti še lahko uganem, da so še pred kratkim bili tu, da so še tu, skriti nekje za okornimi telesi v neprimerno debele plašče oblečenih ljudi, ki se prerivajo po trgu, zelo blizu sva že belemu prizmatičnemu telesu spomenika, dotaknila bi se lahko njegove od bleščanja zglajene kamnite površine, njegov vrh je zunaj dosega mojih oči. Jezljivo krili Artur s tenkima rokama, rokavi nekoliko, ne preveč, vendar pa dovolj in precej zaznavno zaostajajo za gibi suhih, žilastih rok, jezno krili možicelj, z vsemi močmi se trudi, da bi prišel, da bi se prerinil med zlovoljnimi, njemu nenaklonjenimi ljudmi, skozi sovražni svet, da bi prišel do vlažnega, lisastega zidu sive hiše, njena vrata vodijo v zakotno gostilno, zmeraj so odprta vrata v zakajen, umazan prostor, debele in krivonoge natararice nejevoljno natakajo ponarejene pijače, tam je manj ljudi,

s stene odpadajo drobceči se koščki ometa, tam bova hitreje prišla mimo, Moloh poplesujoče hodi v primerni oddaljenosti. Ko rečem, pojdiva vendar hitreje, se ihtavo obrne, besno sikajo njegova ozka usta strašne besede, ki jih ne razumem, ki jih ni treba razumeti, majhne mnogoglate, ostrorobe besede, prestrašen odstopim za korak, odbijajoče odskočim, prožno se ujamem na pripravljena štopala, zelo je jezljiv, takoj mu temna kri preplavi glavo in zalije oči, da postanejo rane njegovega neutemeljenega srda, njegove nemočne jeze, čez kratek čas umolkne, popusti, hitro se obrne naprej, da plašč lijakasto odstopi od njegovih nog in roki zadeneta s šilastimi komolci debelušnega, modrookega gospoda, da se mu premakne okrogli klobuk na čelo in ne reče nič, odriva z ozkimi rameni ljudi, tik ob steni se premikava, tako blizu, da se prasketajoče kruši omet in se za nama praši, drgne se ob blago in roke, na njih pušča svetle, apnene sledove, proti koncu greva, tja, kjer se trg zoži, kjer se njegovo nepravilno, ovalno telo stisne v ozki presledek krive, vijugaste ulice.

Mesto izpuhteva sivkaste sopare različnih delavnic, sape ljudi, dim ognjišč, vse to se nad njim meša in se zbira v prosojne meglice, ki le malo slabijo sončno svetlobo, ena sama, ne posebno široka pot vodi v velikem ovinku v njegovo središče, le za to lahko rečem, da vodi le tja in ne še kam drugam, v severno predmestje ali v priključene vasi na vzhodni strani, tam se stare, pisane hiše zdaj razmaknejo v nepravilen trg, ki ga izdajajo pročelja, rastoča poševno iz streh pred njimi, zdaj spet strnejo v ozko ulico, ki vemo zanjo po usmeritvah streh in presledkih med fasadami, le za silo popravljen, od dežja in talne vlage lisast omet, razpadlo in zanemarjeno domovanje neznanih, meni tujih ljudi, nikogar ne poznam na tem koncu, kraj, kjer se navadno naselijo takoj po prihodu z dežele, ga kvarijo s svojimi okornimi postavami, postopajo pred vegastimi vrati svojih hiš, nihče ne ve, kaj počnejo, dvanaajsti mostiček je pravi, nova, svetla ograja iz obtolčenega umetnega kamna me varuje, ko grem čezenj, s srede ne morem videti vode, varuje me pred njo, pred njeno modro zeleno površino, tokrat zelo mirno in gladko, po deževju pa odvratno brbotajo njeni svetlo rjavi valovi, nosi prst iz svojega zgornjega toka, izpodjeda obale, da se zrušijo vanjo in divje plavajo po njeni pršeči površini koščki lesa, včasih cela debla, ob edinem mostovem stebru, rečica je ozka in navadno ne posebno globoka, poskakujejo penasti valovi. Ladja hitro plove po morju, umazanem do dna, voda visoko brizga izpod krmila, se peni in šumi, za njo ostajajo v mreže povezani mehurčki, klockota, medtem pa sprednja stran, visoko vzdignjeni premec, švesteče požira zmeraj nove količine vode. Tako plove fajaška ladja, zajeta v kamen na poti proti domu, pripeta, zarasla v oba iz kamnov sezidana bregova, lepo urejeni obali reke, na katerih je mestno sprehajališče, na strani proti mestu rastejo velika kostanjeva drevesa s pahljačastimi listi, na strani proti reki stoji vrsta ne posebno visokih svetilk, ki s slabim uspehom posnemajo plinsko razsvetljavo, reka teče skozi središče mesta, pozibavajoče hodim (Moloh mi sledi zvesto in vdano) skozi mesto, po njegovem vegastem tlaku, mornar z

zaklete, v polni, v svoji največji hitrosti zaustavljene ladje, še čutim njeno mehko drhtenje pod seboj, kako se ustavljajo v kamen se spreminjajoči stroji in velika kolesa v velikih dvorinah njenega temnega trebuha, pozibavajoče hodim po neravnem tlaku, po tem vegastem mestu, pod njegovimi nagnjenimi hišami, debeli podplati novih, šele kupljenih čevljev se ne upogibajo, cela stopala polagam na neravno površino, zadržujem omahovanje tal in preprečujem poraz klecajočih kolen, previdno in s težavo varujem svoje vsemu izpostavljeno, nežno telo, ko hodim ob oknati, vlažni, po gleni in postani vodi dišeči steni, hoja me hitro utruja.

Mithos, kričim zbegano in glasno, mithos, ko se ustavi in ovohava zastrupljeni zrak, po žveplu dišeče ozračje mesta, previdno sesa šilasti, s črnimi pikami različnih velikosti posuti nos to nevarno ozračje, počasi razčlenjuje, vonj po česnu se intenzivno loči od drugih, mithos rečem, stoji mirno, hladnokrvno na vogalu, kjer vrsta hiš nenadoma odskoči, ulica se odebeli, razpoke tlaka, zlomljene ali manjkajoče kamnite plošče so tako velike, da moram paziti, naj gre že vendar naprej, proti trgu, proti hiši, kjer stanuje teta Terezija, stara ženska v rožasti obleki se obotavlja na robu pločnika, o, že dolgo časa stanuje tam, že dolgo časa, zelo, zelo dolgo časa, hitro se izmikam pešcem, ki hodijo v isto smer preveč počasi, modrikasta glava na predolgem in pretenkem vratu se sunkovito obrača, ko pridem bliže čutim njegov vonj, rahlo kiselkast vonj po sušečem se potu.

Nimam ustrežnejše podobe, hrzajoče bruha smeh, do bolečin presesa ušesne opne. JOK kilasto poskakuje po eni nogi, posluh ima, nenačuden posluh, včasih je pel v šolskem zboru, v prvi vrsti, z modro kravato okrog nežnega vratu, lepo ga je bilo videti, ko je tako snažen in marljivo poje v prvi vrsti velikega šolskega zbora, ob proslavah so stali na odru, precej visoko nad številnim občinstvom, preveliki plašč je pokrit z rjavimi lisami, moj bog, tenka čeljust potepuškega Arturja drgeta od smeha, le kje ga je našel, ozek trak hlačnic se kaže med njegovim spodnjim robom in zanikrnimi rjavimi čevlji, razpored sil je napačen, brezhibno izreče JOK, medtem ko on rezgetajoče odkriva velike in redke, proti koreninam temno rjave rumene zobe, in si JOK ogleduje v bližini ustavljeni avtomobil, dolgočasni videz mesta ga vznemirja, postrani obrača svoja tenka usta, najprej potujejo koti in nabirajo bledečno kožo v tri različno velike, tenke gube, srednja je najdaljša, pa tudi najgloblje seže, zmrdovanje, sploh ne, boga se boj, gubice zatrepetajo, nekaj časa še potem, ko so se usta že umaknila, postajajo plitvejše, na njihovem mestu ostajajo tenke, kot z nožem vrisane črte, meso suhljatega obraza počasi zapušča krč, tenka, s kožo porasla s kratkimi dlavicami pokrita plast mesa, počasi skriva rumeni lesk zaudarjajočih zob, zapre svojo rdeče temno, sramotno odprtino, tenki, nekoliko, najbrž zaradi ostrega zraka, zaradi svežega jutra, vijoličasti ustnici se združita, strneta se v eno samo, nekoliko, le malo debelejšo, JOK se drzno obrača za vitko žensko, za njenim pozibavajočim se hrbtom, nikoli ne bi mogel

zaslutiti razpoke med njima, če se ne bi zmeraj znova prikazovala, JOK-ov plašč je nov, vremenu primeren, skrbna mati skrbi zanj, bleščeče je krojen in lahek, govori tako da izpušča nekatere, težje izgovorljive zloge.

Kričanje otrok dere okrog vogala, vpijoči otroci na tenkih nogah, le sklepne kosti kolenskih sklepov močno izstopajo, tam so noge najdebelejše, gomoljaste in celo nekoliko oglate, tekajo med nami, njihovo vreščanje se s težavo tlači v preozke stene ulice, se vrtoglavo dviga in izginja nekje nad strehami. Zakaj, vpraša ozka, z vijoličastimi vrvicami obdana odprtina njegovega obraza, otroci nemoteno tečejo naprej in njihovo vpitje se oddaljuje proti nasprotnemu koncu, zakaj neki, svetlo modre, skoraj prozorne oči se neuspešno skrivajo med zmečkane veke, podo redke pšenične obrvi, izstopajo iz bledečnega, zaradi prečute noči utrujenega obraza, medtem se visoko, somoljasto čelo mečka v nepravilne gube, uhaja pod umazane, od sinočnjega potu zlepljene lase, nemogoče jim je uganiti barvo, kot otroke je bil angelsko plavolas, s svetlimi kodrčki okrog milega lica, redki so in umazani, le včasih jih z ožganimi prsti pogladi nazaj, Arturo, oj, Arturo, zmeraj sem si želela plavolasca, umazano steklo šip v pritličju le slabó prepušča svetlobo, rumenkasta je in slabo osvetljuje notranjost, bedarije blebečeš, bebec, bočijo se boki besed, trebušaste črke rinejo v možgane, z bratom si ne morem kdovekaj pomagat, reče JOK rdečeličnemu, zajetnemu gospodu z visokim glasom, v roki drži kratko, zložljivo marelo z bleščečim se kovinskim gumbom na spodnjem koncu, kdovekaj, mogoče je samo zaripel in ni zmeraj tako rdečeličen, jezno stresa glavo na krepkem vratu, stoječ na pločniku nebogljeno krili s prosto rok, ko JOK reče jetra, izpade strgana beseda iz njegovih nedoraslih ust, mož se spodobno poslovi, odide, opletajoč z dežnikom, v odprtino bližnjih vrat.

Vozila stojijo tukaj predvsem ob ozkih pločnikih, že tako bolj redko zaidejo semkaj, tu ni niti dovolj prostora zanje, niti se jim ljudje niso pripravljani umikati tako, kot to počno v drugih delih mesta, tu kupuje teta Ines svoj nakup za svoje skromno gospodinjstvo, tu srečuje stari Jakob svoje znance in prijatelje, tu se klati Artur po cenениh gostiščih, spremembe navadno povzročijo preplah, da sicer mirni ljudje hitro tekajo in se v nerodnih, nevajenih skokih umikajo v veže in iz njih oprezujejo. Lisasti sledovi sinočnjega potu mu barvajo obraz, zlil sem mu pivo na glavo, se drzno postavlja JOK iz primerne razdalje, sivkasta koža z velikim, s počrnelim lojem zamašenimi porami kaže rebraste curke, (po prečuti noči je zmeraj videti bolan, da, utrujen je in bolan in zdaj brezdomnež postopa okrog brez krepilnega počitka, brez osvežujoče kopeli), kot maček se ujame, na vse je pripravljen, na vse, jokavo pravi JOK z žalostno pogrkujočim, nedonošenim glasom, le kaj bi ga še moglo presenetiti, pivo je izpil, potem, ko ga je, kolikor se je dalo, prestregel v kozarec, pripravljen na prepir, bojevito se ozirajoč okrog, tudi po drugih mizah, nocoj bo mehko vreme, pravi Arthur pomenljivo in nedoločno

*o presnet'
smrdi sekret
pomlad bo spet*

Hripavo se pogovarjaš, izrečem, previdno valjam z jezikom okorne besede, preglasno, oglato se zatakne za kamen, molče, primerno spokorjeno gre dalje, hrešče se ustavlja lakirani voz, lesketajoče se ustavlja sveže pobarvana kočija z vpreženima mršavima vrancema, sklepne kosti jima štrle skozi kožo, boke imata oguljene od vprežnih vrvi in jermenov. Končajmo idilo, mož, ki izstopi, se spotakne ob kamen, štrleč iz tal, vpitje pretepenega otroka je slišati precej daleč, v presledkih se ponavljajoče tuljenje postaja nenehno bolj hripavo, dokler ne utihne, odlušči plast sluzi iz grla, jo pogoltne in začne znova, glasneje in bolj spočito, oglušujoče tuljenje, besnost užaljenega glasu napenja svojo mejo.

Neestetsko se giblje, neestetsko, napolila za pot, za naše goste, ogledajo si naj, zapahnjene reči navadno ponorijo, tuleče tolčejo zaprta vrata, grizljajo nohte, JOK, JOK, grizljajo nohte, pravim, deževnica prenika proti notranjosti planeta, moči zemljo, ne pride pregloboko, ne, ne, ne mislim vodovoda, cevna naprava je le zaradi veder, smešni Artur se izgublja v daljavi, neresno poskakujoč za okroglim prodnatim kamenčkom, umazani in predolgi plašč mu plahuta okrog zelo vitkih, nekam deških gležnjev, vrešče se umikajo Molohu ljudje, besno živinče stoji na zadnjih nogah, ogenj bruhajoči Belcebub, Leviatan z morskega dna, visoko dvignem klobuk, pozdravim ljudstvo in odidem proti mestu.

Sedeč na kroglasto oblikovani keramični školjki prazni JOK črevo in bere, veliki naslovi na pravokotniške kose razrezanega časopisa so pri tem kaj lahko nevarni, puščajo barvo, tudi otrebiti se ne moreš, že tu, na tem mestu, bi rad povedal o tem nekaj, svoje mnenje, če hočete, blato gladko izpada, nasilen konec stavka, manjka kos papirja, razvoj industrije je brez dvoma potreben in, prav tako konec lista, smrdeči plini napolnjujejo mali prostor, olajšano odide, ko opravi, tesnoba preneha in moško zakorači. Artur govori mirno, sivo modrega obraza se posmehuje mojemu imenu, Joachim, Joachim, kam greš, kam hitiš, olajšujoče se branim, poljana je ravna in polje širno, prožno, izletniško sproščeno korakava po ozki poljski stezi, šelesteče se lomi krhka, z vlago prepojena trava pod stopali, prasketajoče tolče ob čevlje, prši vlaga in se položeno sveti usnje, hlačnice postajajo trde od vlage in jih mokre začutim ob slehernem koraku. Zanesljivo in natančno hodim v njegovi dolgi, mokri brazdi, v srkajočem toku njegovih hitro padajočih besed. Helena je bila lepa in Paris neumen, pohlevno izpareva s soncem obsijana ravnina svoje sokove, pred padcem Troje se je končala prava naselitev Grkov, skoraj teče na svojih krivih nogah, krivonogo teče, Ahajci v lepih golenjakih, bohotnolasatiahajci, nasilno razbita mesta, pobiti otroci, posiljene ženske, orje stezo po visoki travi, trgovsko ljudstvo, slišim daleč spredaj, kjer se ustavi, Bretonski ciklus, pravim porogljivo, iztekanje časa je včasih presunljivo in pozornosti vredno, okrogla miza, Artur, okrogla, že zdavnaj ni poštenega prostora, zdaj ne

moremo verjeti v zaprte sobe in mesto je le drobna lepotna napaka na obličju planeta.

Že nekoliko predolgo pomorsko zgodbo je treba končati: Odisej se je uspešno vrnil in Pozejdon je z visokimi gorami sezidal mesto svojemu ljudstvu, edino, malo, zaveterni pristan fajaške dežele, Nausikaa, kje boš izpirala perilo in sprejemala zlonosne tujce, kako boš namakala svoje telo v slanem in igrivem morju, razmetane, kvadrasto obsekane kamne, razvaline žrtvenikov najdemo še danes, ožgane živalske kosti so precejšnja redkost, veter že ves čas neprijetno piha, preganjaje svetle, visoke in skoraj prozorne oblake po modrem nebu, drevesa delijo svoje veje v posamezne, močno šumeče pramene, listje se lesketa kot ribji trebuhu, nemirno vstajajo iz tal vzdihli prastarih, zatrtih želja, vreščéči ptiči naseljujejo vsako grmovje.

Stari Jakob drobno koraka s svojima prekratkima nogama, pravzaprav stopica, seklja pot in razdaljo med dvema razpotjema s peskom posutih poti v zanemarjenem predmestnem parku, počasi napreduje, hlačnice so na kolenih precej izbočene, kajti blago je že staro in Jakob veliko nosi to obleko, skoraj zmeraj in za vsako priložnost, le malo upogiba kolena, ko hodi, s stopali se odriva in le malo premakne stegna, teta Ines mu hodi zvesto ob boku, družina na popoldanskem sprehodu, krilo kostima iz svetlosivega, mehkega blaga ji visi nekoliko po strani, na levo jo vleče, zmeraj mi krojač uniči blago, pravi obupano, ko omenim hibo, tudi suknja ji je čez hrbet preozka, da jo mora imeti odpeto in opletajo gumbi na predolgo prišitih nitih. V predmestju, kjer so ulice široke in ravne med zobatima vrstama navadno nizkih hiš, le včasih se katera dvigne za nadstropje, z vrtovi skritimi za mrežastimi ograjami, razgrajajo robati ljudje, opravljajo drobna opravila, nezaupljivo in prežeče si ogledujejo vsakogar, ki zaide sem, široko se prestopajo in ne rečejo ničesar, ko jih vprašam za pot. Jakob sede na klop s kamnitimi, cementnimi nogami, teta Ines vdano sedi zraven njega in plete, črni, iz sintetičnih vlaken narejeni cekar je položila poleg sebe. Predmestni ljudje hitijo po netlakovanih, prašéčih se pločnikih, rahlih, na vrhu ravnih vzpetinah na obeh straneh ulice, grem proti drevesom na začetku parka, da si oddahnem, da si malo ohladim vročo, potno polt in pregreto glavo, kajti soparno je, na dež se spet pripravlja.

Potujem na deželo, otožno zabada zapušéeni Artur svoj bridki meč v mehko deblo lipe, iveri belega lesa odletavajo, medtem ko JOK obtožujoče gode, zajeban sem, zelo sem zajeban, vsem nalaga krivdo za pomoto narave, za svoje nesrečno rojstvo, za svojo vsevedno, histerično mater, žensko proti koncu srednjih let, pohotno, grabežljivo žensko s podrhtavajočim, žoličastim mesom (Jokasta, zakaj si si poželega svojega sina, zanj skrbiš skrbno kot žena, mu rahljaš posteljo, Jokasta, zakaj si mati svojim otrokom), rodila je pet otrok, od tega štiri ženske, zdaj poležuje z nekim zamorcem, vitkim moškim, ki prevaža led za mali hotel Magdesburg, samo ti in njim podobni jo še hočejo, samo on še prestopi poželjivo prag njene spalnice, preskoči rob postelje. Vsiljuje JOKu svoje brezoblično, vreči podobno telo za predmet občudovanja,

svojo okroglo, kokošjo pamet za predmet spoštovanja, vzgojila sem te in hranila, sin moj, svoje uvelo spolovilo za dokaz pripadnosti, pod srcem sem te nosila, pod srcem, se trka nekam pod žepasti dojki, JOK, kri moje krvi. Artur neusmiljeno izsiljuje pogled za svoje pisane, okrogle kamenčke, nabrane v strugi nekoč bistre, zdaj popolnoma usahle vode, glej kilasti JOK, spominjam se tenkega curka, polzečega med travo, dobro se ga spominjam. Zajeban sem, pravi JOK nepošteno, ko po daljšem, divjem popivanju, tako pravi na glas in nad vse pogumno, odhaja v svoj zanikrni kraj, v svoje majhno rodno mesto, v kraljestvo svoje matere, v svojo dedovino, bedna dediščina, nevredna takega dediča.

Najprej kravica, potem pa štalica, pravi zmeraj njegova mati, ko govori o otrokih, posebno še, ko govori o JOKu, precej manj, ko govori o drugih, o hčerkah in še manj, ko govori o tujih, JOK se slabo brani, skoraj nič, sploh se ne brani, cunjasto golta pomivalčeve besede svoje zanj nad vse skrbne matere, pohotnice stare, posladkala bi se rada, ko nastavlja ohlapno kožo svojih razmehčanih stegen vročim sončnim žarkom in naveličanim gostom ne posebno uglednega letoviščnega lokala, JOK jo zelo ljubi, ljubi jo z neprimernim sovraštvom, in slabo skritim, nedoraslim gnusom, kilasti otrok, ponesrečeni, slabotni zarod ostarele predmetne učiteljice provincialnega mesta, štalicakravica, zajeban sem, pravi JOK otožno in ima prav, ko se prilizuje dekletom, mati ga spodbujačo od daleč opazuje, in se mu nobena noče vdati, nobena ga ne spusti blizu svojim ustom, nobena ne daje rada svojih rok njegovim potnim prstom, zato pravi zajeban sem, oddih, kopel, rekreacija, pomoršček v pretresnih sposojenih hlačah, zakaj doma so zelo revni; revščina je imetje njihovega doma, varčevanje nas drži pokonci, pravi ponosno mali, kot milo spolzki ponos bolehnega JOKa

*igra se igra
Žikino kolo
jebo te Žika
u dupe golo*

Mati mu ne dovoli takšnih oblačil, s terase se vidi umazano morje in pristanišče z zarjavelimi ladjami. Ladijski žerjavi, vitki hlodi obešeni na jambore, dvigajo kleščaste posode iz palubnih odprtin, sipek tovor razkladajo, praši ga iz njih sunkoviti veter, obračajo se in jih nekam pod robom terase odlagajo, jih prinašajo nazaj prazne in jih znova popapljajo v temne odprtine ladijskega krova. Zato imam svoje vzroke, pravi, zato, ker so nespodobne in imam zaradi njih nepotrebne stroške. Nevredne so kilastega sinu vlačugarske učiteljice, ne in ne, on mora, samo tako še skrbimo za ugled, biti kar se le da spodobno oblečen, ne razkošno, ampak spodobno, saj nismo bogatini. S krmo so obrnjene proti vhodu v malo pristanišče, proti koncu dolgega, betonskega pomola, kjer se gnetejo raznobarni tovornjaki, valjasti svetilniški stolp ima na vrhu tenko železno ograjo, razločno se blešči sonce v debelem steklu njegovih leč. Daleč zunaj mirno ležijo dolgi, črni trupi čakajočih ladij

in se svetijo belo pobarvani krovni deli. Ni lepo kazati golo kožo mehkih, skoraj ženskih nog, na poti skozi središče mesta, tam je treba biti spodoben, zal na oko, lepo počesan in umit. In kaj še.

Močan vonj po sušečem se urinu, po zgoščeni, razpadajoči scalnici blodi po prostoru, gosto se meša z dimom in predihanim zrakom. Sončna svetloba, ki se tihotapi v ozkih curkih skozi špranje med zavesami na zagrnenih visokih oknih, osvetljuje drobce, ki dimnato prehajajo vanjo, jih v njenem toku šele vidimo, za trenutek v njem motovilijo in takoj izginejo za njen rob. Spreminja jih v svetel pramen, veliko svetlejši kot karkoli v tem prostoru. Nosljajoče stoka JOK, široko gledajo njegove žalostne, svetlo modre oči, okrog črnih zenic ima svetlikajoč se svetlo moder kolobar, široko odpira s temno rdečimi žilicami preprežene veke, na spodnjih koncih imajo svetle trepalnice. Trepalnice so tako svetle in tenke, da jih skoraj ni mogoče videti, prav od blizu ga moram pogledati, da jih zasledim. Gnusljivo vdihava skozi rilčasti nos topli soparni zrak, gleda skozi tenka stekla v medeninastih, zlato se bleščečih okvirih, začudeno strmi, ko premakne glave se stekla zableščijo, za njimi so najgloblje sence JOKove glave, tudi na okvirih so odbleski, rumeni, skoraj zlati, kratkoviden je, rahlo je kratkoviden, nič ne de, na njegovih naočnikih ni belih obročev, kot jih navadno vidimo pri drugih, stekli sta tenki, prav toliko debeli, da prestrezata po prostoru razpršeno svetlobo in jo preusmerjata v majhen odklon, ki ga komaj opazimo, zato pa se zdijo njegove oči nekoliko premaknjene, čeprav so potem, ko sname očala, prav na istem mestu kot pri drugih. S topim, skoraj prekratkim, odrezanemu rilcu podobnim nosom razločuje vonje, to je vonje umazanega, zanemarjenega stranišča, cabinet d'aisance, WC na stekleni tablici, pod njim DAMES in slabo narisane čevlje z visoko peto, takoj zraven, na drugih vratih je počena tablica z WC in moškim čevljem, MESSIEURS, znak razpoznavanja, takoj ga spoznaš po vonju. Njegove nekoliko zajčje in debele ustnice, kot narobe obrnjeno srce, težko izgovarjajo, zelo se trudijo, da bi izrekle slabotne glasove njegovega grla, nedonošene misli njegovih medlih možgan. Dolgi in svetli, le precej redki, kodrasti lasje poganjajo iz zgornje ploskve njegove neravne, gomoljaste lobanje, neokretni, gomazeči jezik sikajoče izgovarja le nekatere glasove, druge pa njegovo šibko grlo stisne v golčeči curek sape, pušča jih nedokončane, neizoblikovane med golčanjem in glasno izrečeno besedo, ko pravi, zajeban sem, se s daleč najbolj sliši in zdi se, da se je zdaj najbolj potrudil, da je zanj s najvažnejši. Brenčeče in nervozno se podijo velike, mesarske muhe, krilati insekti, brenčeče, šesteronogo živalsko deblo, z brenčanjem se sporazumevajo in vabijo sorodnike k nesnagi, podijo se v ozkem prostoru med oknom in zaveso. Najbrž je rekel tudi kaj drugega, ne samo s, nikakor ne samo s in konec.

Arturjev obraz se umazano in potno sveti, ko sedi na preluknjanem usnjenem naslanjaču zakotne kavarne, tik ob visokem, zagrnenem, pa tudi sicer skoraj neprozornem oknu sedi, njegov nedoločni vrh se skriva pod prekratko, umazano rjavo zaveso, njen spodnji rob odkriva svetlo, ščemečo špranjo, naslanjajoč se na roko, Joachim, Joachim, si rečem,

nevarnost se bliža, prostor je skoraj poln in na vsakem sedežu sedi kdo, največkrat poten, kiselkast vonj izpuhtevajoč, utrujen od sopare, JOK stoji pri vratih nekoliko narazen, za telo preširoke, kili primerne hlače iz debelega zimskega blaga varujejo njegovo slabotno telo, njegovo šibko zdravje pred spremembami vremena, pred toplotno razliko, tako pogosto v teh krajih. Gubajo se, okrog stika med nogama se gube zbirajo, se spreminjajo, preskakujejo, se lomijo, in prehajajo v bolj gladko, zlikano površino. Široko ukrojeni, trdi hlačnici se stikata s ploščatimi čevlji, najcenejšimi, kar jih je lahko dobil, površina usnja se ne sveti, razdrobljena je na številna, vanjo vtisnjena polja, usnje je precej grobo, bleščeči se beli šivi obrobljajo gumijasti podplat, z njimi JOK stopa prožno in tiho, ne bodo posebno dolgo trajali; pa naj še tako pazi nanje. Prirojena skopost njegovega rodu, generično bistvo njegovih zanikrnih prednikov se oljnato razliva po njegovih žilah, oče je še nosil vse prihranke v mestno hranilnico, in vsak dan vestno prešteval drobiž, največji in najhitrejši avto bom kupil, pravi JOK naduto.

Na mestu topotajoči konj zahrza in kočija zlagoma odpelje, Joachim, Joachim, kriči že daleč za menoj, zibaje se sedim na zaprašenem meh-kem sedežu, požvižgam se in ukazem pognati hitreje.

Artur jezdi na visokem belem konju svoji sreči naproti, prekratki nogi ne sežeta do dna trebuha, krivonogo jezdi, plapolajoči plašč uvidno in nežno zakriva kraljevo drobno postavo, suhljata roka maha nam v pozdrav, dolgočasno klopotanje kopit enakomerno uspavajoče trese razdražene bobniče, na sever, se trese zalito hrbtišče debele kobile, zato morajo njegove noge biti tako krive, konjeniški kralj, zaradi predebelega kobiljega hrbta, v hitrem drncu se spreminjasto, vrvičasto napenjajo kite in klobasato bočijo mišice, pokajoče se premikajo kosti, poskakuje njen kosmati, zaradi številnih kotitev povešeni trebuh.

Gospa Emilija Ploh, stara znanka moje družine, pelje svojega plešastega, z zelenim klobukom pokritega moža na sprehod, počasi stopata s ploskimi stopali, kratkonogi mož je njena krepka opora, pod roko ga drži in sopihaje premika svoje testeno telo, zavito v tenko (tako tenko, da vidim, do kod seže njeno zaprano perilo, in kako se pri vsakem koraku razideta in strneta njeni tolsti bedri), poletno, temno modro, skoraj črno krilo, po njem so raztresene v strogem redu majhne bele pike, zelo drobne in zelo jasne, da spoznam, da vsi spoznamo: red in snago ljubi vrla gospodinja, zelo spoštovana in ugledna gospa Ploh, red vlada svet, pravi spokorniško gospod Ploh in premakne trd alpski klobuček skoraj na tilnik, da se pokaže njegova okrogla lobanja, pokrita z zgrbančeno, blede, zmeraj pred soncem zavarovano kožo, kajti gospod Ploh zmeraj nosi klobuk, po klobuku ga lahko spoznamo, majhen, trd, alpski, z zeleno vrstico prepasani klobuk, in stopi hitreje, bolj podjetno, v njenem varstvu, kot mati mu je, kot dekla skrbi zanj, se izvrstno počuti, zredil se je, da mu trebuh mahedrajoče poplesuje. Ko rečem, Dafnis, se počasi in težko obrne in previdno pozdravi, medtem kar naprej hlače hodi, tolstorito, oddahne si, ko se ustavim. Naprej, proti vogalu polaga na prašna tla ploska stopala, pogosto se ozira, previdno, straho-

petno, vsakokrat se mu podbradek zategne, spiralasto ovit okrog vratu, postane tenek, skoraj popolnoma uplahne, med tem pa gospa Ploh vleče s svojo krepko roko majhno, bleščečo se plastično torbico skoraj po tleh.

Treba je delati sporazumno, pravi JOK s trepetajočimi, negotovim glasom, zmeraj je treba delati sporazumno, skloni svojo svetlolaso glavo, majhna debeloustnična usta se srčasto in negotovo nasmehnejo, mukajoče se nasmehnejo srčasta usta, sporazumno, s prevladuje in je najglasnejši, medtem ko se z toliko ne vsiljuje in je r popolnoma skromen in ókrogel, vlačugarsko se potuhne pod mlaskajoči jezik, čaka na priložnost. Luč se naseljuje po lečah v zlatih okvirih, sporazumno, guba se mu visoko pod lase segajoče, izbočeno, gomoljasto čelo, nanj skoraj resasto padajo svetli, dolgi šopi, skrbno si jih češe, da je čelo videti tako visoko, dolge lase nosi kodrolasec, sheep on the meadow, prežvekuje besede, polovico jih pogoltne, runoglavec sedi meni nasproti, dobro srce ima, blagoglasno reče Artur, mehkosrčen je in nežen, zatrjuje njegova mati, ki ga zelo dobro pozna, zelo je mehkosrčen.

Rdečelisasta kamnita površina mize, v kamen so potopljene različno velike školjčne lupine morskih polžev, ki prerezane kažejo svojo s prozorno snovjo zalito notranjščino, in ki jo počasni in lenobno se premikajoči natararji v umazanih, le od daleč, v slabi svetlobi belih sukničih in na zadnjicah od sedenja se svetlikajoči temnih hlačah bolj poredko oplazijo, še bolj poredko pa obrišejo z umazano mokro cunjo, ki jo prinesejo izza točilne mize, obložene s kozarci in polpraznimi steklenicami, je pokrita s krogci, odtisi prenapolnjenih kozarcev, rumenimi drobtinami neokusnega suhega peciva, pečenega na najcenejši margarini, ki nihče razen hrupnih in nerodnih deželanov, ki zmeraj, največkrat pa ob nedeljah in praznikih zaidejo sem, ne more jesti. Ne jej peciva v predmestni beznici, vsak dan sproti naroči JOKu njegova skrbna mati.

Stene so rjave, celo precej visok strop je rjavo ubran, čeprav se zdi zaradi precejšnje razlike med obema odtenkoma siv, luči v rebrasto vlitih, (tako da so videti kot brušeni kristal, kot kristalne luči) steklenih posodah so nasajene ob stene, na navzgor ukrivljena medeninasta stojala. Nikoli ne prižgejo vseh, mogoče pa vse sploh ne gorijo, ker so žarnice pregorele, ali pa tam žarnic sploh ni. JOK krompirjasto guba rožnato čelo, modre, težke misli se pretakajo po njegovih možganih, jih napenjajo, napihujejo sivo skorjo, roko polaga na mizo, kratki, klobasasti prsti se takoj prilepijo, le malo pozneje tudi nežna dlan, jo odmika onesnaženo, lepljivo, z drugo, še snažno roko tipa po hlačnem žepu, za robcem, zdaj na tej, potem na oni strani, previdno, da nihče ne vidi, izvleče sivkast košček tkanine, robec je zapran in kmalu ne bo več uporaben, glasno se usekne.

Ne, danes ni potrebno, iztepanje nikakor ni potrebno, vihtenje prepletene iztepalke, ko se usuje drobni siv, skoraj bel prah iz pisane preproge, ko ostro odmevajo udarci po dvorišču in se zapirajo okna, to

je nekaj, kar presega meje, gre že precej čez potrpežljivost. JOK, tega se ti ni treba lotevati, pokorno kakor debelušna sosedova Irma, niti ne tako potuhnjeno nejevoljno kot zaripli stari Jakob na vrtu za hišo tete Ines, ko spomladanski veter dviga goste bele lase, hladi pot njegovega trudnega telesa in stopica v preširokih hlačah delovne obleke. Blaga modrost staršev, ki kroži po mojih žilah, kakor je včasih preplavljala moj dom, njegove bogate prostore, kakor je bila moja mladost srečna in polna blage, rdečkaste jesenske svetlobe, prav ta mošrost mi brani iztepanje, mi ga skoraj onemogoča, pa čeprav pravi kodrolasi JOK, da je to potratno, da, celo razdruževalno. JOK, ne meneč se zame, obeša veliko, kosmato perzijsko preprogo iz dnevne sobe svoje matere, kamor ne sme nikoli nihče vstopiti, ker je preproga dragocena, obeša jo na iztepalno stojalo, da se razgrnejo prepletajoči se vzorci in zableščijo močne, živahne in zelo različne barve, pripravljen si jezno viha rokave, pokaže debele, od sonca rdečkasto, bakreno ožgane lahti, pobere s peščenih tal rumeno, iz vrbovih vejic spleteno iztepalko in začne. Kosmati Moloh nekje zadaj kengurujsko poskakuje.

Dolga, pusta ravnina se vleče, zmeraj prihaja v tresoči se okvir ozkega, do polovice spuščenega okna, enakomerno spreminja sicer nevidno sončna svetloba v posamezne barvne odtenke, od suše požgani travniki izpuhtevajo trepetajočo rjavo barvo, in od vročine izpita polja oranžno, s težavo skušajo roditi tistih nekaj pičlih sadov, da bi opravičila bolj svoje ime kot svoj obstoj, saj bi končno lahko obstajala tudi pod drugim imenom, podoba dežele v okenskem okviru se ne spreminja, le včasih se v njem kriveče premika dolga, do obzorja segajoča vrsta zelenih in zelo visokih topolov ob plitvem in suhem, za namakanje namenjenem kanalu. Trepetajoči, postani zrak nad rumeno rjavo ravnino čaka, da ga vznemiri kaj nepričakovanega, za ta letni čas nenavadnega, besni naliv, bliskajoče se pooblačeno nebo, voda odnašajoča prst izpod izsušenih korenin. Nič, razen kovinskega ropotanja ne moti njegove spokojnosti, še manj pa spokojnost njegovih soparnih poletnih večerov in prav nič osveženih juter, ta poletna dežela. Moloh pozorno striže z ušesi.

Tresoče se škripajo leseni sedeži, tenke, rumene deske so položene vodoravno, ob straneh so pritrjene z enim vijakom, nekateri so se izvili iz tesnega objema lesa in zdaj štrlijo ter se zabadajo v tkanino oblek in trgajo ženske nogavice, progasto položene deske, ki sestavljajo ukrivljeno ploskev sedeža, so proti kotu, proti stiku med sedežem in naslanjačem nekoliko nižje, potem zavijejo v trdnem redu navzgor, do višine glave, kjer prenehajo. Zadnja je najdebelejša in nanjo so pritrjene bele emajlirane ploščice s številkami sedežev. Poteče se meso stegen se lepí na prepotene hlače in blago mokrih hlač se lepí naprej na trde, vroče sedežne deske, že dolgo se peljemo. Prav skozi to od boga zapuščeno, od sonca ožgano ravnino nas vodi pot po žlebičastih železnih tračnicah, razgreti železniški vagoni potniškega vlaka prasketajoče udarjajo ob presledke, kjer so spojene tračnice (pozimi so presledki veliko večji

in tresenje hujše), sprva nevidne saje letijo skozi okno, črne postanejo šele, ko si jih razmažemo po obrazu. Niti od daleč ni videti oko ustavljačega hriba, tudi ne nobene podobe mesta.

JOK, oblečen v svojo poletno, iz modrega platna narejeno, zdaj prepoteno in zmečkano obleko, prepeva neko otroško pesem. Že nekdam je pel v prvi vrsti šolskega zbora, skoraj vsako jutro pred šolo so bile vaje, mali JOK ima popoln posluh, izvrsten posluh ima mali JOK, je večkrat rekla njegova učiteljica, dobra prijateljica njegove matere, takrat še mlade, poželenja vredne ženske. Mali JOK ima zelo lep, čeprav slaboten in nedodelan glas, je govorila naprej njegova dobra mati, da so se mu pobalinski sošolci posmehovali in ga celo preteпали. Prsni koš se mu mogočno širi in njegov glas izvablja poslednje kapljice potu iz izsušenih, utrujenih teles njegovih sopotnikov, bravo, bravo, mali JOK. Njegova mati mu sedi ob strani, na njegovi levi, nekoliko narazen drži noge, naslanja glavo v leseni kot med steno in sedeže, da se napenja uvela koža ostarelega podbradka, to jo zdaj nič ne moti, vroče je, navdušeno gleda svojega sina, svetlolasega JOKa s še precej deško postavo, ponosno ga gleda, skrbeče. Z deskami opaženi kupe je poln njegovega glasu, uliva s s tleskajočim hrupom drvečega vlaka, do polovice odprto okno tresoče se brenka, šklepeta umazano steklo, sopara je vzrok naše razdraženosti, besno utripa zrak nad razdraženimi kraji.

Kaj vse doživi človek, ležeč v hladni senci, čakajoč na Godota, pošilja uboge dečke nazaj in njega med njimi, veter tolažeče premika liste.

Mojster Max prodaja preste in drugo pecivo, vse prodaja mojster Max na vogalu naše le malo prometne ulice, zato pa po njej hodi veliko ljudi, prav mimo Maxa hodijo in kupujejo preste in drugo pecivo. Dobri sosed, debeli Max, Max skopuh, ki skrivaš denar pod žimnico v zakrpani stari nogavici pokojne žene, prodajaš trde, lepo zavite preste, spečene iz ukradene moke, mojster Max lepo in rdeče boči svoja brez-zoba usta, razpira temno votlino v nasmeh, prijazen in lep, namenjen kupcem, namenjen tebi, dobri, stari JO, Moloh peno bljuvajoči iz zobatega gobca, in tebi moja mati, ki stojiš pri temnem oknu v domači obleki in poslušаш pesem, ki jo Ana igra na klavir in zraven poje. Njegova zmeraj odprta, potna dlan čaka denar, pohotna željno zgrne svoje kratke, ploskonohte prste okrog posvaljkanega papirja, svoje pohotno, grabežljivo, dobro prekrvljeno, v strasti drgetajoče meso, tatinska roka. Hitro krčenje mišic, ki ne povzročā nobenega šuma, je pri tem odločilno. Hitro in varno, vajeno se premika mesnata roka mojstra Maxa, pest je tesno zaprta, da se nohti precej globoko zajedajo v spodnji del dlani, na varno nese pripeharjene zaklade tega zahrbtnega posiljevalca in pasjeokega, zvestega skopljenca, **MAGISTER MAX HIC SITUS EST, OSSA RELATA DOMI**, veličastno se konča zgodba.

Presenečen sem, če nekdo na vsem lepem reče björne gaard in tega ne misli posebno resno, lenobno premikajoč ustnice in poteč se, medtem ko JOK mirno in ponosno, zavzeto poje tisto otroško pesem z zanj nerazumljivim besedilom, debelušna učiteljica C. kima s svojo svetlo glavo, prav takšne laše ima kot JOK, dobro, dobro, reče zanesljivo in po-

sluša naprej, valovanje čustev v tej vročini je v tesni zvezi s hitrejšim delovanjem krvnega obtoka in prebave ter predvsem s potenjem, ah, te dolge otroške pesmi z besedilom, nerazumljivim za otroke, ki jih vneto in vztrajno vadijo debelušne, nekoliko priletne vaditeljice otroških zborov, MAGISTER MAX, OTTI FILIUS. LEG. OCT. PET. VET. eden tistih zanikrnih, debelih obrtnikov, ki jih najdemo v skoraj vsakem kraju in kolikor jih le hočemo, dobrodušno in zaspano guba obraz, ko sedi, kolikor le more udobno nasproti JOKu, ki na ves glas poje zateglo otroško pesem z močno ritmiziranim besedilom, nerazločno izgovarjaš, reče medlo njegova mati in se tolažljivo nasmehne. Debeli, germanski obraz mojstra Maxa se sveti od potu, po njem polzijo ali pa se na njem samo zbirajo redke svetle kapljice, ki veselo odbijajo popoldansko, jarko svetlobo, ščemeče mu sili v oči, da potuhnjeno mežika, stekajo se v majhne potočke, ki sproti izginjajo, se sušijo, se čez nekaj časa obnovijo, tečejo navzdol, v blagi, valoviti previs brade, proti tolstemu in krepkemu vratu, le sprednji del se rožnato sveti skozi nepravilno, trikotniško odprtino odpetega ovratnika, neradi ponikajo v tkanino sintetične srajce in mastijo že tako zamaščeni videz krepkega moža, ki s precejšnjim izkupičkom prodaja preste na vogalu naše ulice, ob rumeno ometani steni naše hiše.

Pevec JOK zdaj ne misli na preste, kila mu zateka od napora, to je ozdravljivo, pravi njegova mati, medlo premika svoje žoličaste ude, z operacijo je ozdravljivo, JOK, pevec, dober, čeprav nekoliko odrasel otrok svoje razmehčane matere, trideset let je star in najbrž še več, zmeraj je bil ubogljiv in miren, ponosen na svoj odlični šolski uspeh, še zdaj rad poje otroške pesmi z zanj nerazumljivim besedilom in mati ga zadovoljno posluša, tako sproščen je in zadovoljen, trzajoče poskakuje vlak in kolesa cvilijo v ovinku.

Zlagoma se peljemo, zato je tako vroče, se odpro v tolstem obrazu se izgubljajoča usta mojstra Maxa, bolna rdeča votlina, naslanja glavo na medeninasti kavelj obešeno suktnjo, v nov dan, se cmokasto poganjajo njegove besede proti oknu, kjer sedi precej na široko JOKova mati, se odlepljajoče preseda, da mlaskajo njegove krepke, zamaščene noge v tenkih, premočenih hlačnicah, v praznik, si ogleduje žensko in njegove majhne, s svetlimi trepalnicami porasle, prašičje oči zaspano pomežikujejo, čeprav sicer ni videti utrujen, v JOKovo mater, poleg JOKa sedečo, že precej uvelo žensko v svetli, rožasti obleki iz umetne svile in z izrezom, precej prevelikim za njena leta, prevelikim tudi za njeno razpuščeno postavo in posušeno, zgrbančeno kožo njenih visečih, žepastih prsi. Prav zdaj zapira okno, gleda JOKa, boji se za njegov slabotni, nejasni, še skoraj deški glas, za njegovo ozko, bolešno grlo, čeprav je sunkovito pihajoča sapa topla, neosvežujoča, ali pa se boji zase, za svojo razkvašeno postavo, za svoje mehko, valovito meso, stisnjeno v kot med deske neudobnih sedežev, mogoče jo motijo poplesujoče, nevidne saje, ki ščemeče zadevajo občutljive očesne ploskve.

Dolga in širna ravnina se izmika pogledu, počasi prehaja na svojem od sopare zabrisanem, megličastem robu v svetlo modro nebo, prehod

je tako nejasen, skrivnostna mejna črta, da ni mogoče zagotovo reči, kje je konec ožgane planjave in kje se sivkasto začnjenja nebo. Zato pa svetloba počasi, zanesljivo ugaša, sonce, šibkejše kot prej, sije že skoraj vodoravno, naravnost skozi umazano steklo zaprtega okna, svetlo osvetljuje notranjost kupeja, na drugi strani pušča globoke, sivo rjave sence, ropotanje koles je za odtenek močnejše, ko vztrajno valjajo svetlo železo žlebastih tračnic, sence so že precej dolge. JOK je prenehal peti, ker je že zelo utrujen, dobri, ubogljivi JOK v modri, zdaj tako zmečkani obleki, ki mu jo je izbrala njegova mati v največji trgovini velikega mesta, nanjo se zdaj miže naslanja njegova svetla glava, v potne šope zlepljeni lasje mu visijo na rdeče, utrujeno čelo. Večer, zaprt v železno, znotraj z deskami opaženo posodo, ki se ropotajoče trese po svoji železni, slabo narejeni poti. JOKOVA mati sedi zadaj precej bolj na široko, prсто-dušno razkazuje svetlo in mehko, mahedravo meso notranje strani svojih velikih beder, z odprtimi usti sope soparni, gosti zrak, težko diha, spi z rdečelično glavo naslonjeno v deskasti, trdi kot, iz temne odprtine ust se ji bleščijo z zlatom prevlečeni zobje, čeljustne mišice, skrite pod plastjo mahedrajočega sala, so popustile, njene oči, čez dan tako budne in svetle, so zapustale nežno JOKOVO postavo, ne gledajo več debelega mojstra Maxa, izginile so pod nekoliko od utrujenosti oteklimi vekami in vodoravna sončna svetloba nemoteno izdaja številne vdolbine in gube njenega postaranega obraza, prav zdaj, ko je JOK njene pozornosti najbolj potreben, ko ne poje več, tako utrujen in naslonjen nanjo.

Plinska, v steklo zaprta svetilka starega, izrabljenega vagona sveti šibko, skoraj belo, neenakomerni dotok plina povzroča, da utripa, ko majhna, viseča vrečka rdeče zažari in postane prostor skoraj popolnoma temen in vsi le čakamo spremembo. Zdaj so sence na spodnji strani predmetov skoraj popolnoma črne, zelenkasto se svetijo izbočeni deli, oči se potuhnjeno skrivajo pod obrvna loka, JOKova lepa obleka je zdaj videti popolnoma siva. Drgetanje jeklenega ogrodja stresa šklepetajoča vrata, iskre, še žareče saje, rišejo hitre ognjene črte za steklom črnega okna, JOK jih zdolgočaseno gleda, naslonjen na mater.

S kamnitimi ploščami tlakovani trg je širok in skoraj prazen in nizko, okrog njega postavljeno mesto skoraj belo, besno rigajoči Moloh mi stoji ob strani, nemirno poplesuje, ko grem proti velikemu parku, včasih se spotaknem in čevelj krepko udari ob privzdignjeni rob neravne, od dežja in časa načete plošče, tam so velika drevesa z rogovi-lastimi, gosto listnatimi krošnjami, ponujajo v svojih obokih, v svoji prostrani palači, hladno senco, da so kovinski, ravnonogi stoli s preluknjanimi pločevinastimi sedeži pod njimi še prijetno mrzli. Teta Terezija preži v zasedi, črn predpasnik ima zavezan na okroglastem hrbtu, Joachim, Joachim, kaj boš jedel danes, onemoglo, vendar zagrizeno vpije skozi polodprta vrata. Pripravlja kosilo in si veselo gode. Ne morem se odločiti, dolgo časa stojim pred vrati, preden poiščem medeninasto ročico s hruškastim koncem in potegnem.

Visoka, kovana vrtna vrata, prepletana z vijugastim secesijskim vzorcem, bakrenimi trakovi, vrata paradiža, se s treskom zaprejo za

mojim hrbtom, nekaj nanje pripetih, najbrž kronastih angelov kriči za menoj otroško nespodobne besede, kaj če jih kdo sliši, kaj če jih sliši, gospod je na službenem potovanju, dolga rajža, saj veste, industrija narašča in terja celega moža, pravi služkinja s krepkimi, kmečkimi boki in podeželskim naglasom v daljših besedah, zlasti zadnje zloge rada naglasi po svoje, Moloh, rečem prepričano in žalostno, ko stoji ves nestrpen za menoj in grizlja spodnjo ustnico, pojdiva, zaigral sem JOKa na tomboli, vsa vas se je zbrala na nad vse uspešni prireditvi, dal sem ga za glavni dobitek, mrščim čelo, mrščim čelo, in še potem ga nihče ni hotel. Prebivalci vasi veselo kolovratijo proti svojim nizkim in umazananim domovom, neokretne domače živali, že zdavnaj so se bile odvadile svobodnega življenja na planem, spuščajo po svojih izhojenih, vaških poteh kupe toplih, temno barvanih iztrebkov, mažejo z njimi zanemarljena dvorišča pritličnih, podolgovatih hiš, nikoli ne veš, kam lahko stopiš, dobila ga je njegova mati, tolstorita, stara prešuštnica, le ona je hotela, le ona, seveda, je veselo pograbila svoj plen in odšla. Od krvi obrizgan, visok, mlad mesar vneto vihti široko sekuro nad dolgo, na tnalno položeno in nebogljeno telečjo kostjo, da brizgajo iveri in se rezilo sekire po vsakem zamahu nekoliko, ne pregloboko, saj jo lahko takoj izdre, pogrezne v mehki, po zgornji strani krvavo nasekani les na mizo postavljenega tnalna, omenja telečjo juho, od tod kosilo, teta Terezija, od tod, mesnični vonj se zgoščuje po prostoru, razmajani stol, valjaste prečke že nevarno izstopajo in se noge negotovo zabadajo v položena tla, le rahlo škrtne, ko njeno mehko, žensko telo prenese nanj svojo težo, sedalo se razširi, precejšen del mesa, nabuhlega pod pritiskom teže, visi čez sedež, nezadovoljna je s seboj, inšpekcija, mi pošepeta obzirni Moloh na uho, da začitim njegovo žveplasto sapo in nihče ne sliši, tako glasno šepeta, da mi otrpne bobnič in me zaboli uho. Prijazno se nasmehnem in se poslovim.

Široko gobasti slovanski obraz tete Terezije hodi pred menoj, podoba moje prihodnosti, ostre gube ob ravnih, širokih, zdaj precej ohlapnih in brezobličnih ustnicah in nekoliko drobnejše, zato pa bolj številne na licih, so njena zgovornost, moja mladost se je bila lepo začela. Iz nekega kraja v središču Alp je doma, Massif Central ali nekaj podobnega, v nebo se dvigajoče gore, pravi, ko se ga spominja. In kje je JOK, vpraša tenkoglasno, v primernem narečju, njena tenka roka z motnimi, rumenkastimi nohti premetava kvačkani prtiček, ga ravna, druga krčevito vleče po njem koničast, majhnemu modelu ladje podoben, nikljast likalnik, da ostaja za njim stlačena, nasilno poravnana tkanina. Zapravil sem ga, rečem ravnodušno in glasno, da odjekne po majhnem prostoru in se besede ptičje, nemočno zaletavajo v šipe vestno osnaženih oken. Ne verjamem, pravi mirno in me zvedavo gledajo njene motne temne oči za brezokvirnimi naočniki, zadela ga je mati, hitro pojasnujem, in zdaj ga drži, prav krepko ga tišči ob svoje mehko, mezeče telo, svoje dete izgubljeno, kilastega potomca že zdavnaj umrlega moža, prav takšen je bil, kot je zdaj JOK, prav takšen, da moramo verjeti, prav takšno čelo je imel in prav takšne kodre, pravi pohvalno in pogosto, resne oči,

medtem se JOK nelagodno preseda (tišči ga med nogami kila), medlo in jokavo se nasmehne, težko izgovarja slabo naučene besede, hlipajoče: I like to play golf very much, will you play tennis with me?, da postane mučno, ne toliko zaradi opreme, po potu zaudarjajočih gumijastih copat in primerne oblačila, kot zaradi njegovega, kar prevelikega poguma, I've play it few years ago, sir, and I don't know if I can play it now. S težavo se odloči usoda naslednjega dne, what a crazy creature, zarezgeta obzirno Moloh, zadovoljen, oblizuje se in se umakne nazaj na travnik, na robu izbira najbolj sočno travo, vegetarijanski dan, dies irae, piccolo stupidino, drgnem se ob drog, ker me močno srbi hrbet.

S slabotnim upanjem se umikam proti domu, pozno popoldne, proti večeru, pozno popoldne veter precej piha, spočetje dolgočasnega večera, izsušeno telo tete Terezije izpodriva bolj malo zraka, sedi na pletenem, zaradi dolgoletne umazanije sivkastem stolu na majhni verandi, ograja, vodoravno položena železna, cevasta lestev je zaraščena, teta Terezija sadi ob njej slak, blede vijolične cvetove ima, pravi, blede vijolično je njena najljubša barva, a beautiful, lovely flower, lijačni cvetovi, fižol bi bil najbrž bolj koristen, toda manj lep, še zmeraj krepki, le nekoliko otekli nogi tete Terezije slonita na pručki, njen izkrivljeni hrbet se viličasto razhaja z krivino nazaj nagnjenega naslonjala. Neizbežno se vsakdo umakne, če stopim naravnost proti njemu, porine ramo naprej, da spolzim mimo gladko, majhno sivo, motno se lesketajoče vozilo z utripajočo rdeče rumeno lučjo prehiteva druga, precej večja, že dolgo me čakajo, večerja je pripravljena, miza je pogrnjena. Debelonoga ženska, njeni nogi sta stebrasti, da le po ugibanju uganam, kje je koleno, suče svojo tolsto zadnjico pod ohlapnim, zelenim plaščem iz debele, štrleče tkanine, togo hodi, krepki nogi s težavo, z velikim naporom prestrezata nihajočo težo njenega telesa. Nekje spredaj zahteva izvošček s trdo, rdečo kapo, na kateri se bleščijo nikljaste črke, prostor za svoj okorni voziček, škripajoča kolesa se le počasi vrtijo in ljudje se neradi in nezadovoljni umikajo. Črni čevlji se lakasto svetijo, le malo usnja so porabili zanje, ljudje se ji umikajo, pred njo odskakujejo, zelo hitro in naravnost hodi, utira mi pot, hodim za njo v primerni razdalji, krepkoboka postava, rezgeta Moloh ob mojem ušesu, grešno meso, se priliznjeno smeje. Ne hodim tako blizu, da bi me lahko kdo povezoval z njo, delal iz tega napačne sklepe, pri teh rečeh je treba biti previden, pa tudi ne tako daleč, da bi se lahko kdo vrnil med naju.

Stari Jakob lagodno leži na svojem prašno zelenem kanapeju, siva, rdečelična glava je naslonjena na svileno, izvezeno blazino, izpod sršečih sivih las gleda izvezeno svileno listje in veliki rdeči R z zelo polžasto zavitim konci črt, debeloprsta roka drži zajetno v povoščeno sivo platno vezano knjigo, odprto nekje na sredi, z bleščeče se okrašeno sprednjo stranjo, SIEBEN WUNDER DER WELT ob sedečem z zlato-rdečim turbanom pokritem orientalcu, ZWEITER TEIL. Nabrekli trebuh kipi iz odpetih hlač, udobje je vir dobrega počutja, rečejo njegova jezljiva usta, odpel si je zgornji gumb in kovinsko sponko, navpično v zrak štrli kratki pas, ki sicer varuje hlače pred padcem, v tem položaju je povsem ne-

potreben, svetla srajca je ob pasu zelo zmečkana, majhne, številne gubice izginjajo za robom temnega, iz tenke volne narejenega blaga poletnih hlač. Slike inkovskih mumij gledam, reče pomirjajoče, in obrne knjigo, da zašelestijo gladke in precej trde strani, v rjavo odtisnjenem hodniku so ob stene postavljena izsušena, zvezana trupla. Moab, reče Moloh zaupljivo, je širna dežela, zmeraj gleda to knjigo, ko leži na svojem prašno zelenem kanapeju.

Se zmeraj hodi pred menoj, spodnji, nekoliko neravni rob ji odkriva nekoliko predolgo temno rdeče krilo, na desni strani ga odkriva več kot drugje, obenj buta dvoje svetlih, velikih meč, negotovo se zabadata peti, od roba navzgor plašč močno valuje in se ziba, kaj naj počne stari Jakob, ko počiva, njena glava, zavita v pisano, z velikimi svetlimi sidri potiskano ruto se ozira, kaj naj počne, ko leži na kanapeju z gomoljastimi nogami in je sam, obsežna postava se obrača, močneje in nekoliko mlahavo se zazibljejo veliki boki pod zelenim plaščem, da poskoči krilo odkrivajoči rob, na levo, proti visoki hiši z velikimi izložbami v pritličju gre, pozorno gleda velika rezljana vrata v gladkem kamnitem okviru. Nekaj rumeno pobarvanih las ji gleda izpod rute, sunkovito, divje jih maje veter in poskakovanje njene hoje, velike prsi ji napenjajo ohlapni plašč, tkanina se ne spušča naravnost, blágo, toda precej izstopi. Velika, črna, kot lakirano usnje se bleščeča torbica iz plastične mase, ki jo visoko drži v rumeno rokavico oblečena roka, skriva napetost njenega trebuha, da jo bolj uganem. Druga roka v rumeni rokavici seže po previsoko nameščeni kljuki, jo krepko pritisne, trda je in najbrž zarjavela, odpre vrata v temno vežo in hitro vstopi. Mirno grem naprej, mogoče pa ima obisk, zmeraj kdo obišeče starega Jakoba, sorodniki iz oddaljenega malega mesta, skoraj vsi, pred menoj hodi majhen mož, Artur nosi svoje umazano, od celodnevnega klatenja utrujeno telo k zasluženemu počitku na kdovekatero podstrešje. Truden je in zamišljen, potrpežljivo se premikata nogi v prekratkih in umazanih hlačnicah, raznobarvno zakrpani, umazani, temnordeči pulover skriva rebrasto postavo, ko stopa pred menoj proti svojemu skromnemu domovanju.

JOK počasi hodi proti avtobusni postaji, skriti za visoka poslopja na vogalu, iztegnjena, na pogled daljša roka nosi torbo narejeno iz kariastega, močnega platna, težko jo nosi, počasi prestavlja nogi v modrih hlačnicah in ploščatih čevljih, veter drzno ponehuje, zapušča že razmetane kupe sena, pokošenega na negovani trati parka, njihovo pošumevanje postaja tišje, skoraj preneha, izžema zadnje zvoke iz visokih drevesnih prošenj kostanjevega drevoreda, med njimi teče pot od širnega. z belimi peščenimi potmi prepletenega mestnega parka do postaje, kamor utrujeno koraka JOK s svojo torbo na dolgih, kar se da udobnih ročajih. Majhna, okrogla stavba s polkrožnimi okni, skozi katera prodajajo vozovnice, pri vsakem za različno smer, je na majhnem ovalnem trgu, natlačenem z vozili in vpijočimi popotniki. JOK zadeva ob njih s torbo, se jim neuspešno izmika, se zaletava vanje, ko se njegova glava skrbno ozira po modri tabli, na kateri so z velikimi belimi črkami napisana imena krajev in številke. Kričanje ga moti in sopara je neprijetna.

Boli ga kila, JOK ne mara potovanja, sploh ne potuje rad, ker ga takrat boli kila in tudi sam ne mara biti, ko nosi težko prtljago, do roba naloženo popotno torbo (zanj, za kilastega JOKa je vsaka prtljaga pretežka in celo nevarna), koža njegovega obraza je rdeča in od potu srbeče vlažna.

Zelo komoden je, zaskrbljeno pripoveduje njegova mati debeli mesarjevi ženi, ki sedi za steklom rjavo popleskane blagajne v prodajalni svojega moža, v njene prehitavajoče se, druga v drugo se zaletavajoče besede se meša kiselkasti meseni vonj, zelo komoden je, in to me skrbi, zelo, oh, zelo me skrbi, reče glasneje, ker je ženska ne sliši dobro, pred vrati se ustavlja mesarski tovarnjak in kričijo delavci, ko si nagajajo kose telet in prašičev na okrvavljene rame, bolehnost in komodnost sta njegova slabost, reče še bolj glasno, zavpije z visokim vreščičim glasom, medtem JOK sramežljivo pobeša oči in z roko v žepu menca vsebino hlač, ne sliši ničesar, prekanjen je in noče ničesar slišati, poleg tega bi moral na stranišče. Njegova mati kriče pripoveduje o njem tolsti mesarjevi ženi, dojki ima kar položeni na izbočeni trebuh, tako je preprosteje in tudi bolj udobno, govori z materinsko, nežno skrbjo na zmehčanem, sočutje zbujujočem obrazu, noči prejoče, reva, kot bisere niza prehitavajoče se, ohlapne besede. Da, da, komaj kima debela ženska, trebuh ima, celo ko sedi, širši kot boke in zadnjico, tenki nogi skriva pod ploščo blagajne. Toliko nas skrbe in toliko nas stanejo, rečejo njena zamaščena, redkozoba usta, najbrž misli na svoje nehvaležne otroke, na svoji rdečelični hčerki, kratkokrili dekletki, ki se tako radi, in zato je še veliko prezgodaj, stiskata in otipavata s sosedovimi pobalini v temni veži na stopnišču njihove hiše ali pa odhajata z njimi na skrivnostne zabave. Še dobro, da tega nihče ne ve, še posebno, da ne ve oče.

JOK nima očeta, že dolgo ga nima, zato ve vse njegova uboga mati, oče tega ne more, in tudi ne boji se očeta, oče ni zanj nikakršen strah. Boji se matere, ko se brani pred njeno ohlapno, od let in bridkega življenja razpuščeno postavo, s sršenjem kože čaka dotik njene roke, to ni spodobno, reče Moloh zajedljivo, mati je vendar mati, reče užaljeno mesarjeva žena in zлага zmečkane bankovce, in ni pošteno, si na skrivnem misli JOK. Rodila ga je v mestni bolnišnici, trpela zanj, bil je težek porod, zelo težek, vam pravim, pod srcem sem te nosila sin moj, pod srcem, svoje življenje je zapravila zanj, nehvaležnež, svojo neizživeto mladost, takrat sem bila še mlada in polna življenja, ne, ne, tega JOK noče, saj jo ljubi in je neločljivo navezan nanjo, prav neločljivo, nikoli je ne bo zapustil, stare in betežne v revščini, v pomilovanje mesarjevi ženi in drugim, vsemu mestu, otroke ima, a nehvaležne, bodo rekli, ne, on ji je že hvaležen, denarja ji bo dal, ko bo zaslužil, vsega bo imela dovolj, uboga starka.

Rezek pok in zvito železo, reče mirno Artur, z umazano roko, nohti so ploščati in na koncih popolnoma črni, si podpira glavo, z drugo premika modro cigaretno škatlo po kockah umazanega gostilniškega prta, JOK mežika zaradi premočne svetlobe, v stiski se preseda, umazana

roka poriva drobce kruha in koščke od vžigalične škatle odtrganega lesa po hrapavi tkanini, vse luči so prižgane, vse so prižgane nocoj, tvega JOK besedo, sramežljivo pogleduje proti zastrtemu oknu. Moloh, rečem glasno in prijazno pokimam v pozdrav in dobrodošlico. Topel sprejem, rezgeta zadovoljno, potuhnjeno prisede. Artur globoko vdihuje dim cenene cigarete, zelenkast, v oblakih prihaja iz njegovih odprtih ust, iz njegovega temnega grla, iz odprtine njegovega sivega obraza.

Stara teta Ines in stari Jakob že ves večer mirno sedita v svetlobi slabotne, na velikem, sicer popolnoma temnem lestencu najvišje privite žarnice pri večernem čaju. Tema se v kotih sobe zgosti in zakriva vanje položene predmete, osvetljeni strop kaže vijugaste razpoke. Jakobove čeljusti enakomerno in natančno žvečijo z maslom namazane kose črne kruha, najraje je črni kruh z maslom, pripoveduje včasih teta Ines svojim znancem, zlasti gospé L., ko sedi pri njej ob dopoldanski kavi, cekar s povrtino in drugim nakupom stoji tesno ob njej, ob njenem udobnem stolu, v dosegu njenega ostrega očesa (teta Ines ne zaupa nikomur, prav nikomur, razočarana je, prav zares nad vsemi razočarana), negotovo se tresoča roka večkrat pograbi ročaj čajne skodelice in jo nese k žejnim ustom, mlaskajoče požira, zelo mu tekne. Bob se zmeraj posmehuje skozi steklo svoje slike v ličnem zlatem okviru, steklo se ne blešči, skorajda ga ne opazimo, tako je snažno.

Tu, kjer teka mali Jan, ni navaden, ampak velik vrt, skoraj park, nekako vmes med velikim vrtom in majhnim parkom, po kratko postriženi travi teka mali Jan brezskrbno, vijugasto teče okrog velikih dreves in z raznobarnimi rožami poraslih gred, ki jih vestno neguje nalašč zato izurjeni vrtnar Franz, teka po belih poteh, speljanih v blage ovinke, posutih z grobim, škripajočim peskom, ki ga vrtnar Franz vsak tretji dan znova poravna z železnimi grabljami, izpuli redko travo, ki včasih požene skozenj, jo vestno zлага v majhne kupčke, ki jih pozneje, potem ko je že populil travo po vseh poteh, tiho odpelje s kovinskim vozičkom na pnevmatikah, medtem pa mali Jan teka, kot blisk se skriva za grmovje ali preskoči gredo. S severa je doma, pravi malemu Janu gospodična Ingrid, s severa, iz malih, pobeljenih mest z visokimi, od hiš višjimi konicastimi strehami, od tam je prišel že ves sključen in plešast, stari vrtnar Franz. Nihče se mu ne more neopažen približati, nihče se ne more pritihotapiti k malemu Janu, ko teka po sveže pokošeni travi domačega vrta, ne more ga zalotiti pri kakšnem opraviilu, ki ga noče in ne more nikomur zaupati, ko lupi naskrivaj hrapavo, razpokano skorjo očetovega najljubšega drevesa, ali če stopi na gredo maminih, pravkar razcvetelih vrtnic, kjer se mehka zemlja ugreza in mora potem precej časa trebiti čevlje, da tega nihče ne odkrije. Mogoče je sicer, vendar pa malo verjetno, gospodična Ingrid ima namreč tenke svilene nogavice in jih noče tvegati, da bi kdo poskusil zalezovanje po travi, se mu po prstih pritihotapil za hrbet, toda to bi bilo tvegano opravilo, mali Jan se pogosto ozira in tudi previdno posluša šelestenje kratke trave, tudi tak poskus bi se najbrž izjalovil.

Mali Jan zelo rad teka po prostranem vrtu, včasih se za kratek čas ustavi, si ogleduje in odtrga kakšno nenavadno rastlino ali kaj takega, kar potrebuje pri svojih opravilih. Vihteč zeleno mrežo teka za metulji in muhami, dolga palica je precej višja od njega, vrže jo v travo, vozi vlak, spremeni svoje noge v težka, železno ropotajoča kolesa in besno brlizga na ostrih ovinkih, potem pazljivo gleda, ko gospodična Ingrid z bučikami prebada ulovljene metulje in jih pripenja v lepenkaste škatle, podnje prilepi listek z imenom in še nekaj je na njem napisano. Sicer pa gospodična Ingrid navadno sedi na lepo izklesani kamniti klopi in plete, pazi malega Jana, ko se igra na vrtu, in tudi sicer se ukvarja samo z njim, strogo gleda izpod bledega čela, vendar mali Jan tega ne verjame, poleg tega gospodična Ingrid slabo teče. V kito spleteni in na temenu zviti lasje stolpasto in poševno povišujejo njeno glavo, da je videti še višja in še bolj suha kot je zares. Zaradi malega Jana je tu, zaradi njega so jo poiskali, zaradi svojega edinega otroka. Mali Jan divje maje svojo, s kratkimi črnimi lasmi poraslo glavo, zvito se nasmiha in odvezuje pentljo temne obleke, v katero ga gospodična Ingrid zmeraj obleče, ko ga odpelje na vrt, na sprehod, greva! reče z visokim, strogim galsom.

Zapleteno urejene steze, beli, pod koraki škripajoči trakovi izginjajo včasih za urejenimi grmi, se izza njih prikažejo nekoliko naprej, že drugače usmerjeni, se potuhnejo za drevesnimi debli, vodijo okrog njih in končno izginejo v globoki senci krošenj velikih in zelo visokih dreves, če stoji pod njimi, jim mali Jan ne more videti vrha, pa tudi kdo drug, precej večji, bi ga zelo težko, ta drevesa, še majhna in krhka, je s precejšnjimi težavami in napornimi posredovanji dobil oče malega Jana iz daljnih vzhodnih krajev, saj že na prvi pogled vidimo, da taka drevesa ne rastejo v teh krajih, takih dreves v tej deželi ni. Tako pa vsa visoka in vitka zarotniško stikajo svoje široke krošnje, globoko v travnato prst zarivajo svoje globoke in krepke korenine, stojijo kot nasilni, nepovabljeni gostje, nekoliko zmedeni, ker so prišli ob nepravem času, vendar pa se zdaj ne bodo več dali odgnati, zdaj ne več.

Težko se preriva skozi vejnato grmovje, mali Jan, ubogi deček, svetla koža njegovih rok je že opraskana in krvava, v drobnih krpicah stoji narsršeno vzdolž rdeče črte, tudi obleka, tista temna in nekoliko prevelika obleka, v katero ga gospodična Ingrid zmeraj obleče, preden ga pelje na sprehod, je strgana, odtrgani so gumbi ličnega suknjiča, pretrgano je blago na kolenih in spodnjih koncih hlačnic, obrizgana je z rumenim blatom. Prav neprevidno in po nepotrebem jo je strgal in umazal na svojem divjem, besno drvečem pohodu skozi gosto, trnasto grmovje, skozi trnovo goščavo zakletega gradu, ne zmeni se za odtrgane svetle gumbе, ki jih je izgubil na svoji poti, prav nič si ne ogleduje uničenega oblačila.

Sedi na obali in voda mu sega do ostro izbočenih, drobnih, majhnih gležnjev, do mokrih gležnjev njegovih nežnih, bosih nog, kje neki je zdaj gospodična Ingrid, mali Jan, mali neprevidnež.

Mali Jan počasi in previdno, skoraj nerodno vstaja, njegove neva-jene noge strahopetno otipavajo spolzko dno majhnega, kalnega rib-nika, skoraj mlakuže, otipavajo okrogle spolzke kamne in negotovó mastno blato, kdo ve kaj skriva v svoji mastni, zdrizasti snovi, med prste se mu zapletajo mehke podvodne rastline. Previdno brodi po mlač-ni vodi, pobira ploščato kamenje z dna in ga plosko meče, kot to sicer počne stari Franz, da večkrat pljuskajoče odskoči od površine in se ustavi na nasprotni strani, počasi, tik ob obali brede tja, se skloni, oma-hujoče lovi ravnotežje, pobere kamen in ga vrže nazaj, tokrat se kamen ustavi prej in potone, poiskati je treba drugega.

JOK si prhajoče umiva zobe, iz srčastih, ob krtačko stisnjenih ust mu teče bela pena, vneto si jih drgne, uničuje okus razpadajočih jedil. Skloni se niže, z usti do pipe, mukajoče našobi usta in potegne velik požirek, nekaj časa meša vodo po ustih, jo preganja z jezikom, potem s širjenjem in krčenjem lic, belo jo izpljune, ponovi, drugič je voda čista, le malo pene je v nji, JOK je z njo zadovoljen, zato ne ponavlja več. Močneje odpre pipo, curek zaprasketa po lijakastem dnu umival-nika, roka se stegne po milo, druga roka se stegne samo do curka, tu se prva ustavi in nekaj časa drgneta milo. Potem odloži milo na majhno, milu se prilagajočo plastično rešetko in se spet umakne, zdaj se drgneta roki med seboj, najprej prva drugo po hrbtni strani dlani, potem druga prvo, obe se izpostavita curku iz pipe, ki odplahne z njiju belo peno, JOK ju le primerno obrača. Potem se glava nagne precej naprej, obe roki se stisneta, zajameta kolikor se da veliko vode, ki potem kaplja med prsti, glava se nagne še malo naprej in se stisne z rokama, ki zač-neta polzeti po obrazu in ga nekaj časa drgneta, medtem JOK prha. Roka seže po brisačo, obe se drgneta obnjo, jo neseta k obrazu in jo tam drgneta obenj. JOK vestno obesi brisačo nazaj, rdečeličen se obrne k vratom in odide iz kopalnice.

Stara teta Ines vsak dan briše prah z Bobove slike, njena skopa, mršava postava se nateguje, izteguje roki, z levo se opira na zid, med-tem ko z desno drži cunjo in drgne po steklu in zlato, zamolklo se svet-likajočem okviru, prsti na nogi premagujejo težo lahkega telesa, mršavo težo stare ženske, ki vsak dan ihtavo briše prah z Bobove slike. Njena zmeraj vitka postava je vzravnanana, precej bolj kot stari Jakob, ki po-hlevno sedi na rezljanem stolu in jo zvesto gleda, ni zadovoljna s sliko, nikakor ne, Bob se je izpridil, mrmra potihó, da je Jakob ne bi slišal, zakaj se je izpridil Bob, medtem jo Jakob mirno gleda in se dela, da ne sliši nič, le včasih premakne nogo, da zaškripajo vzmeti in se za trenutek loči klobučevinasta copata od volnene preproge.

FRANČIŠKA BUTOLO : PESMI

Muzejska kronika

*Danes sem popolnoma pomirjena,
jutro je čudovito,
da so drevesa v starem parku
rožnata in pozlačena.
Lahko bi kaj pričakovala.
Nič lepega se ne more zgoditi.
Med enim in drugim marcem
se marsikaj zgodi,
a moj način gre že v tretje
desetletje.*

*Spoštovana je naša starinarnica:
med njenimi stenami,
debelimi stenami,
se ukvarjam s popisi predmetov,
ki imajo za sabo že desetletja
in stoletja zlorabe.
Šef. Ukazuje, da jih moram vzljubiti,
sicer bom odpuščena iz službe.
Se nikoli ni pomislil,
da bi morala ljubiti njega,
in nikoli ne bi verjel,
da zmorem toliko usmiljenja,
ker nisem še nikdar
ljubila nobenega predmeta.*

*Danes sem popolnoma pomirjena
pred sabo: sicer pa me čakajo
otroci, da jim razkažem razstavo.
»Vsakdo si izbere svojo pot,
pripelje ga daleč, najdlje ali nikamor,
a vsakdo si svojo edino pravico
izbere svojo kratko, ozko, brezizhodno pot.«*

Danes sem popolnoma pomirjena,
jutro je čudovito
in rože so polne lepote.
Nekoč jih bomo popisovali
in ptice in sonce, nežne lipove liste,
da, vse znamenite redkosti
in tudi srečo, da ne bomo dočakali
razcveta silne bodočnosti.

Madež

Bila sem polna žlahtnine
kot časa pred zdravico
in sončna zarja je bila prijazna.
»Samo besedo«, sem prosila.
»Izguba časa.«
V curkih je brizgnilo
rdeče vino in oškropilo
nekaj tujcev.
Bili so dobri,
niso čutili žalitve
in so želeli le povračilo
stroškov za čiščenje
v čistilnici »Labod«,
Poljanski nasip 4—6
tel. št. 31 75 91.

O legendi

Včeraj so sežgali čarovnico,
ker se je spečala s hudičem.

Videli so ju, kako sta se ljubila
na pogorišču rožnatega dvorca.
Prijadrala je k njima bela ptica,
da bi jima umrla na dlaneh
in s solzo objokovanja.
Opazili so jih in gledali:
kako se stiskajo pod raševino,
kako aprilskim nalivom
nastavljajo svoja usta
in sanjajo:
o belih labodih,
o krizantemah vzhajajočega sonca,

*o šelestečih palmah južnih obal,
o vsem — razen o peklü.*

*Danes so obsodili čarovnico,
ker se je spečala s človekom:
že pet pred drugo sta zapustila
tovarno.*

Odvrnitev

*Saj vem, kako sem kri,
ki vodi samo od srca do srca,
brez moči po pojočih tunelih,
z nemimi usti,
z dlanmi, ki ne znajo jemati.
Saj vem, da sem brez skrivnosti,
brez bolečine, brez mladostnega,
junaštva, brez sovraštva s priokusom
ljubezni.
Saj vem, da sem utrujena in zastrupljena,
vsa prestrašena,*

*a vem, da bi še spraševala,
se darovala in se opijanjala
z ugaslim vinom,
življenjem trepetam,
drhtim kot novorojena žival
v kristalni pomladanski noči.*

Pred semaforom

*Ko bi trije zlati levi
sedli na naše križišče in
se zableščali v soncu!*

*čepprav prihajata
rdeči svinec in bela ptica,
ki se bo ujela v moje žile,
se zadušila v mojem srcu,
utopila v materinskem mleku
in se zveličala v tenčičnih sanjah.*

*O, žgoča tekočina reke,
ki cvreš meso in brusiš lobanjo,
ne pred tvojim, pred svojim*

*Gospe bi si snele očala
in gospodje spustili volane.
Vsi bi se čudili
njihovi lepoti.*

*Ko bi levi,
trije zlati levi,
ponosno sedli na naše
križišče!*

Pomladansko vejevje

*Bijem. Med črni trn in bele cvetove
bijem kot bič.
Med tihe gozdove z domačim mesecem,
s slepimi očmi med zorana polja
in pasji lajež,
bijem
z žarometi praznine
v njihovo praznino,
v večnost, ki balzamira prince,
v cvetočo vejo, v slavčkovo pesem,
v vesolje bogato s planeti.*

*bijem, bijem
kot pobesneli zvonovi ob
vstajenju vsemogočnega.*

Jesensko vejevje

*Ne utripljem v grobu,
ne ljubim,
ranljiva sem,
izhlapevam,
kot voda žejnih,*

*le v kapljo prezira preraščam,
le košček večera prinašam
sebi*

in nikomur na svetu ničesar.

*Brez moči,
da ne prevpijem ječanja
odpadajočega lista.*

Epitaf v vihnem

Tik, tak, tik, tak ...

Vsako jutro ista ura.

Vsako jutro ista gora,

moj, moj bog! jeklana, kamnita,

betonska, bog: božji, človeški,

zverinski ...

Neprebojna. Neprebojna.

Tik, tak, tik, tak ...

mina, stroj, sekunda.

Dragocena, bolj dragocena.

Štiri, tri, dve, ena, nič.

Ofelija v vrtu lokvanjev in alg.

o nič, moj ljubi, ljubi,

med uporniki in kralji

si sam z Ofelijo,

s človeško melodijo obsedeno.

Obsojen z obsojeno. Nič.

Gora.

Štiri, tri, dve, ena.

Nič. Jeklana, betonska,

neprebojna, neprebojna.

Končno izpodkopana. Končno.

Z rdečim čelom pod sabo,

z zdrobljenim srcem junaka.

Premagana. Kronana.

Kronana z viharo simfonijo zelene

večnosti, na čast Njihovemu veličanstvu

premaganki,

v slovo njegovemu junaštvu človeškemu.

MATJAZ KOCBEK : PESMI

Žaloigra v treh dejanjih

prvo dejanje
preludij v topovski cevi
okrog vratu otrok
nekaž se peni v tišini
žica pogledov
ženska ki spi
vročina zakuri estetiko
med poljubi kuharjev si umivajo
noge
ribe dolbejo železne blagajne in
se parišo s kurbami
s kurjo družino
na oknu sloni kasta
ljudi in dela
dolg

drugo dejanje

zapustite moja vretenca
moje lobanjsko dno
moje roke
mojo mošnjo
spektralnih barv
samo dve barvi sta moji
samo ena barva je moja
vpije človek brez
nog
rok
samo z glavo

tretje dejanje

*iščoč corpus delicti v emoni
sem ga zagledal se vrnil in
vse razbil*

*vse razbil in tulil od besa
od besov*

dogodek med padanjem zastora:

živel prvi maj

živel sv. jožef

živel štiriindvajseti december

rojstni dan narodnih običajev

med svetim truščem povzroči

menišič sveti upor

okno zgrmi na dvorišče

sreča cirila in metoda

skupaj se ga napijejo do zavesti

Ribarija

beseda je topla

mišica duše

vse hitreje gre telo in misel

vse brzi skozi prostor

prešeren bom skakal

okoli vseh majhnih majhnosti

poljubil vse slike v pisarnah

in se utopil v zeleni reki

hamlet in njegov greh

človek ribo

riba človeka

moški ženska težek hrup

bog je dal težek hrup

duševni osebnosti težek hrup

notranje strune težek hrup

mrtvec pade z drevesa

mrtvec kolje mrtveca

brada ozka

ličnice štrleče

mrtvec dela samomor

pred drugo vojno

napit zalit gladek

človek ubija danes

upa jutri

blagoslovi pa frčijo

lahkih nog naokrog

hostije se topijo
po protezah
nekdo si briše nos z mrtvaškim
prtom

C'est la vie

kaktusi in pomaranče
cvetijo in bežijo
koraki
pred mojimi nogami
nov
dan
mi podre pajčevino in stebila se
vračajo
nad kanal smrti
zarezal sem
vase
besedo teme
prah
mi odpira pogled
na neznan pasijon
ves v cvetju
potopljen v gluhih sanjah
ciganska zabava
iz uvelih prsi in
kruh kot omamen krik skrivnosti
vračajoč se
don kihot joka na golgoti
z jeklom bezam
po premraženih možganih
izkrivljenih senc
glorije
moje lastnine
ustnice pomladi
sproščajo zelene megle
hodim po križanem svetu
in našel sem svoj kraj
moj kraj
bolnik na bikoborbi in ti giselle
vsa dolina kriči
moje
besede
da sem človek
pračlovek

Leoparda

preobrnjena v grobu sta se odpravila

na lov

dva leoparda

napolnjena s prividi

psi so zalajali v mejah blodnjaka

jagnje se ustraši ognja in

pade pod betonsko utrujenostjo

leoparda sta rdeča

pijana maska se izmika svoji igri

in za hip vidi nebo

obsedeno od življenja

leoparda sta že čisto rdeča

lovec na človeške glave

pade v brezvetrju pred

voščeni očmi vsega sveta

leoparda sta rdeča

in ko koljeta njega

se oplodijo drevesa

prometej zakuri ogenj

evridika zapiska na piščal

buda poklekne

dali se zapre v violino

vse teka topota in tuli

v predsmrtnem boju se krvava leoparda

spomnita da sta pozabila

na

človeka

Pene

Jolka Milić

Vsa imena v Penah so izmišljena.

Pri dveh letih sem videla Marijo. »Glej jo, o, glej jo...« Nosek sem molela čez visoko ograjo posteljice in strmela v okno, malodane zamaknjeno. Mama me je zaskrbljeno mirila: »Kaj je, otrok? Kaj naj vidim?« V mojih očeh se je z zenicami širilo začudenje. »O mami, glej jo, o, glej jo,« sem ponavljala. Nazadnje sem le vzdihnila: »Mamko božjo.« Mama si je oddahnila. Očetu je dejala: »Hvala bogu, Pepi, sanja.« Stlačila me je pod odejo, me skrbno pregrnila do vratu in mi voščila lahko noč: »Zdaj spančkaj, Nina. Noč je zato, da spimo.« Brž sem zaspala. Od takrat je nisem videla nikoli več.

Moja prajteljica Lili pa jo je videla, ko je bila stara deset let. Sedela je na stranišču — nam je pravila — brez vsake misli. Opravljala je le svojo potrebo, je rekla. A nenadoma se ji je pojavila na vratih. Stranišče je bilo dolgo in ozko. Pojavila se je pri vratih na vsem lepem, kar »izcela«, je rekla. Neizrečeno otožno se je smehljala, nam je povedala: »Oblečena je bila v sinje, mislim, a desno nogo je imela krajšo, pokvarjeno, ne razumem. Zakričala sem 'mama!' Prikazen se je ob kriku zdrznila in skopnela v zrak, se razpršila. Potem me je glava bolela,« je rekla Lili, »najbrž iz strahu. Silno me je glava bolela in dobila sem vročino.«

»Jaz ti že ne verjamem,« je segla Milka v besedo sredi stavka. »Pravljice! Nisem še slišala, da bi se Marija prikazovala v stranišču. Medtem ko človek... Nezaslišano! Kaj praviš ti?« mi je izzivalno zalučala vprašanje.

»Jaz?« sem zajecljala precej zbegano. »Jaz?« (Nisem hotela žaliti Lili, smilila se mi je, bila je vedno tako nežna.)

»V stranišču?« sem se boječe obotavljala... »Res, malo neverjetno... skoraj brez okusa... no, jaz ne vem... jaz res ne vem, kaj bi rekla...«

»Mrha, nisi hotela vedeti,« mi je Milka po kosilu zabrusila v obraz: »Bala si se biti odkrita, raje povej. Povedati si se bala to, kar misliš. Jaz pa ne. Gladko, ne verjamem ji. Pravljičice. Lili je zlata punca, rada jo imam (vse smo vedele, da jo ima rada), a vsake ne požrem. Ne, vsake pa ne!«

»Se spominjaš,« me je vprašala Lili v Firencah, strmo zleknjena na modrem ležalniku, »se spominjaš dogodka v stranišču?« Zvedela sem za njen naslov v telefonskem imeniku. Obiskala sem jo, ne da bi vedela, da je hudo bolna. Njena mati v žalni, vdovski obleki me je pred vrati rotila: »Bodi dobra z njo, Nina, zapisana je smrti.«

»Dogodek v stranišču?«

Odložila sem skodelico na mizo in se začudeno ozrla v njeno obličje, ne da bi vedela, kam meri. Vonj čaja s citrono se je medtem raztegnil po vsej sobi.

»O Mariji,« mi je pomagala brskati po spominih. »O prikazni.«

»Aha, to misliš,« sem vzkliknila: »dogodek o Mariji. Videla si jo . . . v stranišču, že vem, Milko je precej motila ta okoliščina, če se prav spominjam. Daleč so tista leta,« sem sanjavo površno pristavila.

»Daleč in blizu,« je dejala skrivnostno, a skoraj brez grenkobe.

»Videla sem Marijo, Nina,« je čez čas nadaljevala melanholično, ne da bi me za en sam trenutek spustila iz oči. »Videla sem Marijo s pokvarjeno, nogo, Nina. Mi verjameš?«

Molčala sem v zadregi. Nisem vedela, kaj odgovoriti. V mislih mi je oživel spomin — Milkin posmeh: »Molčiš, a, mrha? Nočeš povedati, kaj misliš, a? Jaz ne!« A glas obupane matere je še vedno trepetal v mojem srcu. »Bodi dobra z njo, Nina, umrla bo.«

»Videla si Marijo, Lili,« sem po obotavljanju le privolila. »Videla si Marijo,« sem ponovila olajšano.

Nasmehnila se je, komaj za spoznanje posmehljivo. Kazno je bilo, da ni verjela moji iskrenosti.

»Mi hočeš pomagati, Nina?« mi je po premisleku rekla. »Presedla bi se. Pomagaj mi, da se spravim na noge.« Storila sem, kar mi je ukazala, blage volje, nič hudega sluteč.

»Zdaj pa copate, draga. Copate mi natakni, če ne zahtevam preveč,« me je boječe prosila. Pokleknila sem na preprogo s copatami v rokah. Tedaj sem z grozo opazila njene noge. Videla sem njeno desno nogo, spačeno, pohabljeno, pošastno.

»Lili,« sem brez moči, pol omotična trčila v njen vdani obraz. Pretresena sem se oprijela njenih nog kot nekakšne rešilne deske in kričala preplašeno:

»Lili, Lili, Lili . . .«

Čez čas sem v svojih laseh začutila njeno roko:

»Saj ni nič, Nina. Ne jokaj. Hudobna sem bila. Ne bi ti smela povedati, pokazati. Saj ni res, da sem videla Marijo. Nisem je videla, Nina. Ne, ne. Nisem je videla, prisežem ti. Nalagala sem vas. Hudobna sem bila. Ne bi smela, Nina.«

Lili je torej videla Marijo. Pri desetih letih in še potem, ko se ji je zljubilo. Dokler ni umrla, seveda, ker Lili je umrla. Videla jo je v velikem brušenem ogledalu dnevne sobe (ne več v stranišču, Milka, ne več, draga, nam v spotiko). Imela je otožnovdan obraz in spačeno nogo.

A kostna jetika je opravljala svoje.

Mirjam pa ni imela te sreče. Ne, Mirjam ni imela sreče, da bi videla Marijo. Niti pri dveh, niti pri desetih letih, niti kdaj kasneje. Imela pa je drugo prednost. Grb. Plemiški grb in ducat slavnih prednikov. Njihovo premoženje je šlo sicer že davno na boben, a predniki so jim ostali. Ne rja ne zob časa jih ni uničil, ne vojne prekucnile. Za pol pokopališča jih je bilo. Lepi, bahavi spomeniki so se gnetli pod cipresami. Imena so spominjala na kandirano sadje in dišavne vrečice: Melanija, Natalija, Stefanija, Otokar, Benedikt, Hipolit, Mavricij, Valdemar. Plemenita gospa ta in ta, plemeniti gospod ta in ta. Sami plemeniti: v bronu, v granitu, v marmoru. Proti koncu v imitacijah marmorja.

»Kdo pa je tale z brado?«

»Stric Otokar. Pravzaprav moj praprastric.«

»Kaj pomeni u s q u e dum vivam et ultra?«

»Pomeni ... ne spominjam se več ... Zdi se mi: večno te bom ljubil.

Ko mu je žena, praprateta Natalija, umrla, ji je dal vrezati v kamen ta napis. 'Čez šest mesecev se je pa poročil s teto Zofijo,' je pravil očka neki gospe in prasnil v smeh. Gospa mu je nagajivo odvrnila: 'Velike besede se samo lepo slišijo, a se nikoli ne uresničijo.' Oba sta tedaj prasnila v smeh.«

Mirjam je bila tudi brez mame. Imela je majko — mačeho. Zavidala sem ji prednike in mrtvo mater. Z mrlički sem zaostajala daleč za njo. Nisem imela sreče. Vprašala sem starše, zaskrbljeno:

»Kaj pa mi? Mi nimamo nič mrtvih pri hiši? Kaj ne bomo nikoli umrli?«

Oče mi je zdravo, a brez posluha odgovoril: »Hvali boga, da smo vsi živi.«

»Ti že ne boš nikoli umrl,« sem mu očitala zagrenjeno.

»Ta otrok je nemogoč,« je rekel oče materi, ko sem vsa potrta in poklapana odšla.

Nisem hodila rada na pokopališče. Z Mirjam že ne. Pred materinim grobom je vedno uganjala komedije. Hlinila je žalost, hinavka.

»Komedijantka,« jo je obdelovala Milka: »tebi je do matere kot do lanskega snega. Le zanimiva hočeš biti, to je tisto. Jaz že ne verjamem tvojim solzam. Poceni roba, pet za en groš.«

Mene pa je njena žalost sprva silno vznemirila. Stokala sem od ponižanja: »Mi pa ne bomo umrli nikoli. Oh, nikoli!« Potem sem se ji pa privadila. Podvomila sem celo o njeni pristnosti. Začela sem verjeti Milki, ki me je vztrajno, a dokaj nepotrpežljivo modrila:

»Sirotico Jerico igra, to ti povem. Ne verjemi vsakemu tiču, ki ti ponuja drekec za zlato.«

Milka je bila robata. Zaradi tega me je odbijala in privlačevala obenem.

»Robata si,« sem ji rekla: »Besede pobiraš na gnoju.«

Pisano me je pogledala, nato pa zinila kljubovalno:

»Jaz samo govorim umazanije, vi jih pa delate.«

»Kaj?« sem ji zagrozila.

»Da. Tudi ti. Vse sem videla.«

Temno sem zardela. Tedaj pa je zmagoslavno zavriskala:

»Pa sem te ujela. Zardela si, zardela; torej je res. Nič nisem videla, a ti si zardela.«

Ugriznila sem jo v prst in jo pobrisala proti domu.

»Trapa trapasta,« sem si spotoma očitala, a se vseeno počutila mnogo bolj olajšano.

Ada me je namreč zvabila v očetov kabinet. Zaklenila je vrata, nato pa predlagala spretnostno igrico.

»Verjameš, da skrijem nase, popolnoma golo, dvajset koruznih zrnec in jih ti ne najdeš?«

Jasno — nisem verjela.

»Staviš kaj?«

Stavili sva.

Slekla se je, z zrneci odšla za zaveso in se vrnila čez čas brez koruze. Šla sem pogledat k zavesi. Nič. Temeljito sem ji pregledala dlani, usta, ušesa, nos. Nič nič nič. Pod pazduhami spet nič, nič v laseh in spet nič med prsti. Nič.

»Pojedla si jih,« sem jo zasumila: »Če si jih pojedla, ne velja.«

»Nisem kokoš.«

»Potem pa si res mojster.«

Zgubila sem stavo. Koruzo je skrila nekam, kjer se meni ne bi nikoli sanjalo, da je mogoče kaj skriti.

»Poizkusi zdaj ti,« me je opogumila. Z veseljem sem sprejela njen predlog. Slekla sem se že, ko se je onstran vrat oglasila Marija, služkinja.

»Ada, odpri,« je karajoče pritiskala na kljuko: »Tako, da to storiš.«

»Ne!« se je je Ada otresla razdraženo. »Ne. Vi že ne boste meni ukazovali.«

»Ada, Ada...« je tožil in obenem grozil glas za vrati. »Vse bom povedala papanu, ko se vrne.«

Bila sem do mozga pretresena. Hitela sem se oblačiti. »Adam, Adam, kaj delaš? Kje si? Zakaj se skrivaš? Vse vidim. Vse vem...«

»Kaj misliš, da zares ve, kaj sva počeli?« sem panično zašepetala Adi v uho.

Padla je z neba od začudenja.

»Kaj? Kdo? Marija? Pa kaj naj ve, trapa? To? Kaj je to? Nič ne ve, trapa.«

»Izvirni greh,« je razlagala učiteljica v šoli, »je predvsem greh napa in radovednosti. Adam ni zaupal v Boga, na svojo roko je hotel biti premoder. A kaj je dosegel, otroci? Franjo, povej.«

»Izgon, gospodična.«

»Tako je. Lepo. Zapravil si je raj, pahnil se je v to solzno dolino.«

Vida mi je rekla: »Če hočeš vedeti, kakšna si, se vsedi pred zrcalom brez hlačk in boš videla.«

»Pa če kdo pride? sem jo konspirativno, vsa nemirna vprašala: »Če me kdo zaloti?«

»Koza, zakleni se.«

Zaklenila sem se. Bilo mi je strašno. Obrnila sem ključ in obstala pri vratih, šklepetajoč z zobmi. Konec sveta se mi je bližal. Slekla sem se s težavo in se s težavo privlekla do ogledala. Noge sem imela lesene, štoraste. Z zaprtimi očmi sem se zgrudila na sveže pološčen, mrzel parket. Streslo me je. Srce mi je poskakovalo v prsih kot ponorel ptiček. Razširila sem noge, nato pa napeto, široko pogledala v čarno steklo. Kar sem videla, me je na moč potrla. »Žival, žival, grdoba, krava, pošast,« so se mi psovke penile v ustih. Bila sem nesrečna, uničena. Stisnila sem se v kot in ždela z ranjenimi krili; brez hlačk, skrčena v klopček.

»Saj ni res, da sem taka. O Bog, da ni res. Ni res, ni res, ni res... Oče naš...« Zaspala sem na podu.

Prebudilo me je trkanje. Lučka je trkala na vrata.

»Kaj delaš, Nina? Zakaj si se zaklenila?« »Mami, mami,« je zaklicala: »Nini je menda slabo.«

»Kaj je bilo, Nina?« me je mama prišla, ko sem prišla ven vsa kuštrava: »Ne maram, da se zaklepaš v sobo. Glej, da se to ne ponovi.«

Stisnila sem repek med noge in se vsedla k oknu. Lučki sem pokazala hrbet. Prišla je za menoj in me objela. Vsa nežna in materinska kot vedno.

»Pusti me,« sem se je otresla.

»Kaj ti je, Nina? Kaj te boli?«

»Pusti me. Najprej me zatožiš, potem pa: ‚Kaj ti je, srček?‘ Pusti me.«

Lučka me je oboževala. Bratca je tudi ljubila, a oboževala ga ni nikoli. Ko smo dobili bratca, sem bila stara šest let. Mama naju je takrat grdo osleparila. Strašila naju je precej časa z bratcem, a ker se ni nikoli prikazal, sva mislili, da ga ne bo, da nama samo nagaja. Pa ni bilo tako. Lučko so poslali v bolnico s škrlatinko, mene pa k stari mami na hribe, potem pa so si kupili bratca, skrivaj, s smešnim in veličastnim imenom: Josip Lucijan Miklavž. Mama nama je sicer pojasnila: »Josip po očetu, Lucijan Nikolaj pa po obeh botrih.« Mene pa je ime vseeno praskalo po grlu. Rekla sem Lučki:

»Pravo ime so mu izbrali: Miklavž.«

Lučka je bila potrta zaradi imen. Bila je sanjav otrok, s preobčutljivo, skoraj bolešno občutljivo dušo. Ime jo je prav bolelo. Uživala sem. Pribila sem zlobno:

»Da, Miklavž. Pa reci, da mu ne pristaja, če moreš.«

»Ne,« je rekla in se pred mojo zajedljivostjo zavarovala z molkom. Silila sem vanjo:

»Kakšno ime mu bi pa ti dala?»

Usta sem ji razvezala. Pogledala je v zibko in se sanjavo zagledala v Josipa Lucijana Miklavža: v zavaljenega, vse prej ko lepega, debelo in gologlavega dojenčka.

»Kakšno ime?» se je zamislila. »Malček, Nina. Za Malčka bi ga krstila. Ali pa Sonček ..., Mavrica ..., Meseček ...»

Zarezala sem se.

»Temu bučku bi rekla Meseček? Beži no. Kvečjemu Sinko ...» sem začela podirati njene sanje.

Moj izum ji je ugajal:

»Da Sinko,« je rekla zavzeto. »Tudi Sinko.«

A nisem ji prizanesla:

»Kvečjemu Sinko Debelinko,« sem nadaljevala.

Zgrozila se je.

»Ti ga prav sovražiš,« mi je očitala.

Odvrnila sem ji suho: »Nismo ga potrebovali. Čisto odveč je pri nas. Odkar je on, naju mama niti ne pogleda. Samo okoli njega se mota.«

»Ti ga zaradi tega sovražiš?»

»Tako je. Smrdi mi.«

Z Nado sem končno zbarantala bratca za leseno lutko. Kupčija je bila tako rekoč že sklenjena. Očetu sem navdušeno sporočila: »Veš, znebimo se ga. Nada je obljubila Storžka.« Oče je povedal mami: »Ivanka, si čula?« Mama me je prav žalostno pogledala: »Bratca bi prodala za kos lesa?« Nato je tiho odšla k Debelinku, ne da bi počakala odgovor. Lučka je vznemirjeno strmela za njo. Opozorila me je, vsa iz sebe: »Užalila si jo. Končno je njen sinček. Najin bratec je.«

»Kdo? Miklavž?« sem se uprla. »Imej ga kar sama. Jaz ga že ne maram. Imejta ga ti in ... n j e g o v a mama.«

Lučka me je sočutno pogledala. »Ljubosumna si,« mi je rekla. In spet je rekla, nežno: »Če hočeš, bom tvoja mama, ljubila te bom kakor prava mama.«

Njena ponudba se mi je zdela smešna.

»Smešno. In denar za k lutkam mi boš dala? Mi boš kupila sladoled, kaj?»

»Ne ... ne bom mogla ... Rada bi ... veš, da nimam denarja.«

»Kakšna mama pa boš potem?»

»Glavico boš lako naslonila na moja kolena in pravljico ti bom povedala. Ko boš legla, ti bom vselej želela: »Spančkaj, angelček. Sladko spančkaj.«

»Prava reč,« sem ji odvrnila. A njene besede so se mi prilepile na srce. Vznemirile so mojo vest in skalile moj mir. Bila me je sama grobost v primerjavi z njo, sama neotesanost. Ujezilo me je. Zacepetala

sem živčno z nogami: »Nehaj že vendar. Bučmana pa imej kar sama. Imejta ga ti in njegova mama. Kupila ga je, naj ga zdaj ima, kdo ji pa brani.« Stekla sem v poletni daň in se kriče in smeje zakadila v gručo bosih pobalinov.

»Jaz pa vem kako se rodijo otroci«, je rekla Toja neko poletje.

»Prava reč«, smo ji v zboru zapele. Zvedele smo tudi me. Rudina nam je to pot odkrila skrivnost.

»Starši ne kupujejo otrok in štoklja je gola laž«, je učeno začela, a končala naravnost znanstveno: »Moški leže na žensko, potem pa se rodi otrok, čez eno ali dve leti, morda čez tri. Dozoreti mora, pravi Danila.«

V Marto je treščilo razodetje kot strela z jasnega.

»Ojoj, ojoj...« je zastokala: »potem bom dobila otroka tudi jaz.«

»Kaj jamra?« se je Rudina pozanimala. Povedale smo ji, kaj se je Marti zgodilo. Tonček, Johanov vajenec, jo je vrgel na vrečo in se vlegel nanjo. Z roko je brezuspešno silil v odprtino njenih pretesnih hlačk. Otepala se ga je precej časa, slednjič se mu je le srečno izmuznila.

»Kaj praviš ti?« smo buljile v Rudino. »Bo kaj?«

»Ne vem«, je rekla zaskrbljeno. »Bojim se. Upajmo, da ne.«

»Drugič se pa bolj varuj«, je vrgla Marti besedo: »Kmalu kaj stakneš, pravi naša mama.«

Rudina je bila že gospodična. Sicer še dokaj zelena, a — kar je res, je res — gospodična.

»Zdaj sem pa gospodična«, se je pobahala Lučka: »dobila sem znamkico.«

Lučka je samo debelo gledala, ne da bi jo razumela.

»Kdo pa ti jo je dal?« jo je naivno vprašala.

»Jurček, kdo neki«, se je Rudina prizanesljivo nasmehnila. »Kdo neki. Na znamkico v hlačkah mislim.«

Lučka je bila še bolj nevedna.

»Pa kaj ne veš?« se je čudila Rudina: »Res ne? Revček. Vse ti povem. Vse lepo po vrsti.«

Opisala ji je vso stvar z izčrpnimi podrobnostmi. Robček je celo razgrnila pred njo, ga zložila v krpico in ji nazorno pokazala kako ima v prihodnje ravnati s tako rečjo.

»Vidiš? Zelo preprosto,« je zadovoljno končala svoja izvajanja. Potem pa se je domislila še nečesa: »Poglej«, ji je rekla in si odpela bluzo. »Če hočeš, lahko potipaš in se prepričaš.«

Lučka ni hotela pogledati, niti potipati ne. Samo zardevala je.

»Jaz vseeno ne verjamem, da je gospodična«, mi je doma zaupala svoje dvome: »Prave gospodične so drugačne, Nina. Vedejo se drugače. Ona pa se ni preveč spremenila. Ne vede se še lepo, le priznaj.«

Priznala sem — ni mi kazalo drugega — da sem imela mir.

Rudina nas je isti dan povabila k njim. »Šotore si naredimo«, je obljubila, »mame ne bo do večera.« Obetale so se nam brezskrbne igre, daleč od nasršenih pogledov gospe Štefanije, njene matere. Z žeblički smo napele rjuhe v nekaj odličnih šotorov. Rudina je žarela: »Mar niso mojstrovine? Brž se igravimo, čas beži.« »Le brž, le brž«, je šumela Mirjam: »Kaj pa se bomo igrale?« Lučka je boječe predlagala: »Igravimo se gospe.« (Lučka je cenila samo to igro. Imela je bolezen koklje: ducat piščančkov je morala imeti stalno v krilu.) »Uf!« je zapihala Ida, »Lučka postaja dolgočasna s svojimi punčkami.« A Rudina je potegnila Lučko: »Pa se dajmo, če že hoče. Dala ji je vse svoje punčke, nam pa nič. »Ti boš imela te otroke«, ji je rekla, »jaz pa te.« (Pokazala je na nas.) Lučka je bila vsa blažena. »Preseli se v svoj domek, Lučka. Voziček vzemi s seboj, za moje črvičke je pretesen.« (Črvički smo bile me tri: Mirjam, Ida in jaz.) Zastor se je dvignil. Igra se je začela. Po krajšem obotavljanju nas je zložila kot sardele na razgrnjene časopise in nas pokrila s staro kombinežo. Šotor jo je hudo razočaral. Zaklicala je Lučki: »Kako se kaj imate, gospa? Mi smo zelo na tesnem. Moji otročki so kot kamele.« Lučka se je počutila odlično, kot riba v vodi, le da je plavala po zraku. Dobesedno plavala. Slišale smo jo, kako ljubkuje svoje otročičke, kako jim čeblja, teši njih jok, jih preklada iz kota v kot kot mačka mlade, jim govori nežno, nežno, skoraj že prebolestno nežno. Tudi Rudina je prisluhnila njenemu žvrgolenju. Rekla nam je, potihom: »Se vam ne zdi malo prismuknjena? Sama cvetlična imena jim je nataknila: Modrička, Zvonček, Spominčica ... Nima smisla za praktičnost. Ko bo Trobentica stara dvajset let, se bo obesila zaradi imena. Lučka pa misli, da bo vedno otrok. Ona ne živi, sanja.«

Bile smo njenega mnenja.

Pod šotorom je postajalo vroče in soparno. »Če se ne slečem, počim,« je rekla Rudina in se pri priči slekla. Sledile smo njenemu zgledu. Rudina je ostala v hlačkah na elastiko, mi otroci pa le v modrčkih brez hlačk. »Ta razlika mora biti,« je pojasnila Rudina: »da bomó vedele, kdo je mama in kdo otrok.« Spet nas je zložila na papir. (»Kakor zapečena stručka si«, je ugotovila in me počila po ritki) in nas pokrila z isto ponošeno cunjo. Sama pa je sedla na pručko, ne da bi vedela kaj početi z nami, ker je bil šotor pretesen.

»Vaši otroci pa vedno spijo,« se je čudila Lučka s svojega konca. »Kaj jih napajate z makovim čajem?«

»Ne bodite nori«, se je Rudina užalila. »Strupa že ne dajem svojim črvičkom. Spijo, ker jim je tako všeč. Vsak čas jih podojim.«

In res, zgodilo se je. Podojila je vse tri. Ido je vzdignila prvo v naročje in ji ponudila mlečka iz svojih malih, zalih prsi.

»Papcaj, Mikica«, jo je z materinsko skrbjo privila k sebi. In Mikica je papcala. Bilo je nadvse smešno, a obenem ganljivo.

»Mikica vedno brca, ko papca,« je Rudina sporočila Lučki. Lučka ji je odgovorila, polna razumevanja: »Ko je otrok zadovoljen, pa brca.«

Kmalu je utešila vse tri, drugo za drugo (»Težke ste kot sloni, kamele«) in nas spet odložila na zmečkane časnike. Čakale smo, kaj bo.

Vse spodbude so namreč prihajale iz Lučkinega šotora. Rudina je bila tako rekoč brez domišljije.

»Kaj že spet spijo?« se je brž oglasil Lučkin začuden glasek: »Preveč mirni so vaši otroci, gospa. To ni zdravo. Na posodico ste jih že posadili?«

Brž smo morale poiskati posodico in opraviti svojo potrebo, da smo pomirile »sitno gospo«. Rudina nam je sveto zagrozila: »Le malo potrebo, da veste. Če vam bo ušlo kaj več, boste same nesle v stranišče.« Rečeno, storjeno, brez hujših nesreč.

»Vi pa pretiravate,« se je tedaj zbudila Lučka iz sanj: »Vi pa zares pretiravate.«

»Molči in se igray«, ji je Rudina zažugala: »Saj si nas ti pripravila do tega. Gospa, vaši otroci pa preveč spijo,« se je popačila.

»Z vami se ne igram,« je rekla Lučka užaljeno in prilezla iz svojega šotora v naš brlog. Ko nas je zagledala v Evinih oblekah, je zardela do ušes od sramu, nato pa se je uprla: »Ne, z vami se ne igram. Z vami že ne, packe.« Poiskala je svojo torbico in se urno pobrala. Pri vratih mi je zagrozila: »Če ne prideš takoj domov, povem mami. Packa. Packa tudi ti.« Zaihtela je.

Nisem se predolgo obirala. Skočila sem v svoje karirasto krilce in ji sledila kot polit cucek, kar naprej moledujoč:

»Lučka, samo mami ne povej, mami ne smeš povedati. Mami ne.«

Naglo jo je ubirala proti domu, ne da bi mi privoščila drobno besedo. Noge so se mi tresle in zatikale, ko so capljale za njo in nebogljeno mlele asfalt kot izpahnjene kavni mlinček.

»Pa kaj boš povedala mami?« sem ji na robu obupa zadnjič zaklicala pred kuhinjskimi vrati, ne da bi se ji upala slediti: »Lučka, Lučka, ne bom več ... Kaj boš povedala mami?«

Sanjarjenje

Jolka Milić:

Delal si ves mili dan ko suženj, da komaj stojiš na nogah, pa si na večer privoščiš minuto tišine. In vročo kopel — pediluvij — z blagimi gozdnimi solmi. Hvaležno vzdihuješ na pručki, ko da bi te, muca, po dlaki gladili ter obenem tkeš slavospev — v ditirambih — dr. Schollu: utrujenost, nevolja, zaspanost polagoma, s soparo, hlapijo. Na klopci ždiš pohlevno sanjav in zamaknjen. Ne ljubi se ti ven, iz mlake, in nikamor. Do poslednje sodbe bi krotko čofotal po lugastem kropu, posebnih senzacij, občutkov in pobud naenkrat željan. Pogrezaš se vase in prav natanko, prav pozorno prisluhneš. Bo kaj? Napeto napeto prisluškuješ. Nič. Inspiracija ne pride. Nisi Schiller. Inspiracije — prave — noče biti. Vsa tvoja prizadevnost — ošiljen svinčnik, kondicije, pripravljenost, papir — je odveč. Le voda postaja že mlačna, se zaveš, kmalu bo treba pristati na zemlji. Pristaneš. Da se docela ne zavržeš, sežeš po pisanem kupu knjig ter jim preobračaš prašne platnice. Odpreš Sartra in bereš: Michelu in Zetti Leiris. Odpreš Vaska Popa in bereš: Haši. Odpreš Hienga in bereš: Daci. In pa: Ta knjiga je za Bredo. Spominu prijateljev Jakoba Savinška in Herberta Grüna. Odpreš De Saint-Exuperyja in bereš: Leonu Werthu, ko je bil še deček. Odpreš Cesbrona, Préverta, Vaillanda in bereš: Za Ludoviko 1956; doktorju Jeanu Palliesu: to knjigo bratsko posvečam Emiliji in Georgini Peytevin. Odpreš Bernansa in bereš: Kristini Manificat. Odpreš T. S. Eliota in bereš: Ezri Poundu, najboljšemu kovaču; Jeanu Verdenalu, ki je umrl pri Dardanelih. Odpreš Slobodana Markovića in bereš: Ta cvet je za Mičkoša; Draganu M. Jeremiću; Branku Uzelcu. Odpreš De Ghelderoda in čitaš: Franzu Hellensu, slikarju Florimondu Bruneauju, grafiku Julesu De Bruyckerju, pesnikoma Marcelu Wyseurju in Henriju Vandeputtu, dragemu in velikemu Ensorju. Kovič posveča svojo pesniško zbirko »Ogenjvoda« očetu in materi, Gregor Strniša svoje »Zvezde« Svetlani, Mart Ogen svojo »Dediščino« spominu svoje matere, Lawrence Durrell svoje diplomatske skeče članom kancelariata angleške ambasade v Beogradu, Saul Bellow svojega »Kralja dežja« sinu Gregoryju, Pieyre de Mandiargues zbirko svojih novel Christianu Bérardu, Paulu Eluardu, Zosiji, Georgesu Hugnetu, Stanislavu Lepriju, Cendrars svoje potopisne vtise

predragi starini, mazaču in vedeževalcu brazilskemu ministru Ribeiro Coutu ter genialnemu ustežu Čurziu Malaparteju ter stari grči, stari mrhi in staremu drugu Williamu S. Kundigu, knjigotržcu iz Ženeve. Boris Pahor napiše svoje »Mesto v zalivu« v spomin prijateljev, ki so plačali z življenjem svojo ljubezen do rodnega mesta. In tako dalje. Ko naposled odpreš Michauxa, veš, da se za začetnicami R.A.A. in R.M.H. skrivajo ljudje, katerim pesnik zaupa in jim posveča svoje delo, svoje napore, svoje sanje, svojo umetnost. A odpreš le nekaj knjig sodobnikov.

Kazno je, da se znamo na druge še vedno navezati, da smo tako imenovanega Sartrovega pekla — DRUGIH — potrebni ko zraka, ko kruha, ko vode.

Potemtakem ne kaže še obupati. Vse besede, ki več ali manj zanjajo možnost sožitja, sporazumljenja in pogovora (ali pa dvomijo o njih), ki bolj ali manj govore le v prid . . . nekomunikativnosti in alienacije, ki se bridko ali pa morda le objestno norčujejo iz »standardnih« človeških čustev in hotenj (kot so recimo čistost, sočutje, dobrota, poštenost, solidarnost, plemenitost, obzirnost, prizadevnost, dobra volja in še kaj), skratka iz krvavo občutenega in zaresnega, ne le licemerskega, ne le deklamatorskega in pouličnega humanizma, so najbrž zgolj nesporazum, zgolj leporečje, zgolj leposlojna poza, včasih ko naslanjač mehka in udobna, včasih pa ko fakirjeva postelja, strma, bodičasta, neprikupna. Zanimiv, toda le prehodni pojav, ki se bo prej ko slej izživel in odmril kot požagana veja ter se umaknil novemu, nepoznanemu . . . naredil prostor . . . kdove . . . upanju. Saj se vendar za pretresljivim obrazom odtujenosti, trudnosti in obupa ter za ironično masko dekadentstva ponajvečkrat ne skrivajo kreature z volčje zdravimi zobmi in nebrzdanimi, nezdravimi apetiti, marveč celovite, pa čeprav prizadete osebnosti, ljudje, ki jih je življenje kdo ve zakaj stisnilo za grlo in jih treščnilo ob zid ter jih s svojim žgočim ognjem v živo tetoviralo. Nekakšni nemirni iskalci novih smislov, novih potov in novih globin.

IZ SODOBNE ČEŠKE POEZIJE

Jozef Mihalkovič

Marianna

*Tvoja mati tipa z rokama po mizi,
močno ji že peša oko.
Moramo misliti, nam pravi,
na našo Marianno.*

*V košku, kamor smo devali jajca,
si mlada ščeneta prinesla.*

*V polju, ki je na vse strani klicalo
ime poletne vročine,
si stopila med kolovoz,*

*za tabo so prihajali lojtrski vozovi
in pred mrak so na rjave grude sedale vrane.*

*Pri koreninah jelše si razpustila lase,
uščipnil te je rak.
Prst si držala pred očmi mladih ribičev.
Hodila si naokoli
in mah jim je obraščal trnke.*

*S polja nismo znali pred večerom,
ko sonce usahne,
da niti stoga ne zaneti v polju,
da ne obsveti v polju niti mlake.*

V tem polju smo utrli stezo.

*Vsi smo našli potok in ovinek,
vso potrpežljivo smo te nesli na rokah.*

*Zabolelo je mizo, pri kateri mislimo nate
in mater v cerkvi pred oltarjem svetega Vita*

*in nas otroke pri potoku, kjer nam čuječi pes
od daleč z repkom miga.*

*Se gledamo vlečko v omari,
do tal se ti spušča do danes.
Tvoji dolgi lasje leže na njej
in z belo sponko si speta.*

*Vidimo te ob možu kot vitek klas.
V črnem pristopa duhovnik.*

*Posadili smo te k večerji,
po kapljah si vino srkala,
z molitvijo na obrazu,
da še ne bi bala moža.*

*Poleg tebe je v črnem sedel on,
našel je prsi kot lilija.*

*Tvoja mati lika črnino,
čisto podobno dimu iz dimnika.
Skupaj sedamo k mizi,
vsak zase se te spominjamo.*

*Namedlo je snega, zemlja je okostenela.
Izbrali smo ti poobljan dom.
V kuhinji sameva tvoj stol
in prazen prostor na njem.*

*Zdaj ti odgrnem lase
v smeri trave.*

Mikuláš Kováč

Čakanje

*To pod tvojimi nogami to zeleno to mehko
je trava*

*To nad tabo to daleč to modro
je nebo*

*In to naokrog to šepetajoče tiho
so neskončni pogovori sinje in zelene barve*

To kar ti teče čez prste je voda
in mravlja ki na suhem javorovem listu
plava k morju

In česar ni v travi česar ni v vodi
to česar tod ni
je tvoja ljuba z belimi rameni
ki je imela kresnice v očeh

Prisloni uho k drevesu — čul boš njen glas — o tebi poje
vrzi kamen v vodo — v njenih očeh boš videl rastoče prstane
utrgaj šop trave in čakaj dolgo čakaj
videl boš njene zlate lase, ki jih je veter razčesal

Ko pa ne boš nič videl nič slišal kadar se ne bo več zganil
niti list v spominu — tedaj
bo čakanje zaman

Reka odhaja kot ljubezen

Barok

Sončna kočija je zadrdrala po nebu
in gospa Jesen razsipava iz polnih rok
ponarejeno zlato Neki maček z lepo usločenim hrbtom
na pločevinasti strehi k nevidni
zvezdi kliče Potem se požene na ulico
kot samomorilec

in pada
pada mimo vonja po grahovi juhi iz podstrešnega okna
pada
mimo pesmi ki se pravkar začenja
pada
mimo jutranje molitve ki je nihče ne poslušaja
pada
mimo pernice viseče z okna
mimo vseh vsakdanjosti pada strog in za vselej odločen
proti zemlji ki z vsem soglaša —

in tam —

pade na vse štiri
Pesem zveni dalje — govori neki modrec —

pesem zmagoslavno odmeva —
toda midva dobro veva, da je samo obrabljena popevka
ki ne bo preživela obrata Sonca

Nagni se torej bliže
ti edina

zaprašena ljubezen v baročnem okviru

Pod plamenečim drevesom beri

kaj piše jesen:

Moje roke so zaznamovane s tvojim listjem

moja kolena so zaznamovana s tvojo prstjo

moje srce je zaznamovano s tvojim imenom

in v mojih ustih vstaja

molčanje zate Pesem zveni dalje — govori neki modrec —

toda jaz

daleč od krika in velikih odločitev

grizem veliko korenino trave

Gore naokoli

molče krvavijo

Balzac

(improvizacija na star vojaški vic)

Zeleni vojaki po zelenem polju maširajo

in ne morejo sestiti ker so vojaki

Jedan dva

In ne morejo seči po rdeči malini

tema bi kanila iz podmazanih cevi

Jedan dva

In k zvezdam jim misli ne poletavajo

v železje so njihove glave vkovane

Jedan dva

In ne smejo zavpiti čez potok dekletu

»Ti moja deklica

ti moja ljubica«

ampak morajo peti veselo pesmico:

Ko sem marširal je ljubca plenice prala

v hladni vodici

— trarara —

v hladni vodici

in milo jokala ...

(Ponoči vojaki gledajo v zrcalo)

Sanjajo o železni gori — nad goro upehana ptičica

— ptička ima neprespane oči — v kljunu kaplje krvi

Zeleni vojaki vkorakajo na dvorišče

in dopojejo pesmico

Jedan dva

Vod stoj

Jedan dva

Na desno

Jedan dva

Voljno

Jedan dva

Tedaj pa, če naj verjamemo staremu vojaškemu vicu, je mali, pegasti vojak z očali, prevezanimi z žico, (imenovan tudi profesor, motovilo, zvezdogled, osel kronani in podobno), siknil skoz zobe: »Vojska je svinjarija!« Poveljujoči podoficir je premeril enoto in vprašal: »Ko je to kazao?«

Vojak je odgovoril: »Balzac.«

Podoficir je ukazal: »Mirno! Vojnik Balzac ovamo!«

Toda Balzac ni izstopil. In vojaki tekajo za kazen

v krogu po dvorišču In Balzac se ne javi

ne oglasi In vojaki molče krožijo

po lepljivem blatu Čakajo Balzaca

a on se ne javi Zvezde na ramah

so težje in težje In Balzaca ni in ni

ne oglasi se In tedaj se na črnem nebu

popolnoma samoumevno

prikaže majhna

lučka in leti

okrog planeta in

torej tudi okrog

zadiha-

nih in blat-

nih fantov

ki dvigajo glave

in kriče:

Zdravo

satelit!

Vlastimil Kovalčik

Mlin

*Stari pozabljeni mlin v vijoličasti plesnobi stoletij,
pod soncem, ki ga je spodrinila donavska megla.*

*Ko bi hotelo zamolčati vsaj žarke!
Ni zamudilo časa mojega otroštva.*

*V vesoljskem kolesu, za črnim mlinskim kolesom,
v njegovi srbri senci je pajek razpredel čas.*

Madrigal

*To sva midva
med zemljo in nebom.
Ni žalost:
tiho ležati
z očmi v nebo.*

*Stegni roko v morje svetlobe,
pri tebi sem
kot reka pri zemlji.*

*Gledava: oddaljujočo se senco
drevesa,
ki jo je odrinilo sonce.*

*Zakaj si tako dolgo
podobna cvetu?*

Vendar vse je last življenja in smrti.

Sežem z roko,
v mraku
si razpustiš lase,

in vžgem se vate.
Luna se slači v razpoki teme.

Poslušam dež

Dež, neizmerni dež v kamnitnem dihu mesta.
Brez kraja umiva žile ulic

in trge — suha morišča.
Nebo se je znižalo k zemlji za dolgi jok.

Po lužah stopajo pešci, sledu ni za njimi,
megla — kot alkohol v očeh.

Stojim tu, prabit v zrak z mokrimi zagozdami.
In dež, dež v blodni temni krasoti me zemlje spominja.

Avtoportret z luno

Stojim kar tako
z rokami v žepu.

In kot
v otroških letih, spod vegastih streh, gledam
mrak med jablanami.

Luna

— kot prst za žvižg,
— grb žene uzrt v temi,
— in trohneča lobanja, luna.

Ozračje je vzdignilo prst,
nekdo ironično kaže name.

Smehljam se s kratkimi lasmi.

Pot

Poti ne zgrešiš...

*Spoznate me, ker sem v obraz prebujena zemlja.
Manjkajoči pleči vrča imam in lase plave.
V katakombah ušes čutim tajfun in v prsih
ribo.
Tako stopam bos, čez solze.
Kajti v sleherni besedi zori sol...*

*O, poznati kos kruha in nebes s travo zvezd;
poznati pesem dežja in sinjo pečino morja;
poznati polja, rumena kot poldan;
poznati mesta, prepolna živih;
in poznati kamnitne trge grobov;
poznati drevo, s katerega pada jabolko
na plodno zemljo;
poznati neskončni dih sveta;
poznati njegov grb in ga izklesati;
in poznati Penelopo Hen...*

*Dokler ne bom v vôle, lomeče se v morju vrisal
Odisejeve podobe.
Dokler ne bom kraja, kjer se stikajo sence,
preplul z ladjo poslednjega sna.
In odmev? — — A to je že kraj za druge.*

Portret

*Nad klečečimi strehami na ozadju oblakov
iz apna
krožijo ptice, sonce mi zahaja za ramena.
In ti prihajaš in veter te podpira.*

*Potem ne vem, kdaj vzide sijoči ptič,
kako zvenijo klasi na dolgih vratovih.
Zakaj v meni zmaličiš sleherni cvet.*

*V nočeh hladnih do golega,
ko se skozi temo vsipajo zvezde v reko,
v snu kličeš po meni.*

*Ljubim te v spominu in tudi z dlanmi
in z usti*

in daljna drevesa, tiho vraščena s koreninami
v gosto zemljo,
spominjajo na najini telesi in ude.

O tvoja usta, ki so zemlja, in te blizke roke —
prvič te sprejemam kot vonj
kruha, soli ali drugih las, razpuščenih na travniku.

Ti vse to veš. Vem, kadar si žalostna, je v tebi
tiha reka,
toda ti se lahko ogneš navzočnosti kot ptič s svoje poti,
ne da bi zapustil svojega kraja.

In ob svitu sem spet jasen kot dan
opoldne
z obrazom k tebi, k letini svetlobe.
Nasmehneš se v megleno jutro.

Ne zabriši svoje podobe v meni s solzo.

Prevedel Ivan Minatti

Tujstvo Andreja Hienga

Drago Šega

1.

Vse do romana *Gozd in pečina* smo Andreja Hienga poznali v glavnem samo kot novelista. In to novelista, ki je začel svojo pot kot sorazmerno izoblikovan, samosvoj in od takratnega splošnega toka slovenskega pripovedništva nekoliko odmaknjen pisatelj in ki se tudi kasneje ni kaj dosti oddaljeval od svojih začetnih izhodišč, ampak se je zmerom znova vračal k njim in jim ostajal nekam neodjenljivo in vztrajno zvest. Odtod občutek, da je Hiengovo delo ujeta nekako vase, v svoj vedno isti in razmeroma ozki doživljajski in oblikovni krog; da je brez pravega notranjega razvoja in tudi brez širših snovnih razsežnosti in da se giblje tako rekoč ves čas na istem mestu in na isti bolj ali manj neoporečni formalno tehnični ravnini.

Ta občutek je v marsičem točen. Hiengov idejno tematski svet res ni posebno prostran in razčlenjen in se omejuje večidel na en sam tematski prostor ali celo na eno samo osrednjo temo, ki ga zelo izrecno konstituira in določa.

Ta tema je v bistvu pesimistična in govori o nemoči človeka, da bi prebil gluhi zid samote in tujstva, ki ga ločuje od soljudi. Zakaj resnica, ki si jo je bil omislil človek, da bi ž njo napolnil praznino okoli sebe, in ki se je v svoji nemoči in izgubljenosti tako krčevito oprijemlje, je zgolj relativna in subjektivno omejena, odvisna od človekove narave in njenih apriornih dispozicij, še bolj pa od človekove smrti zapisane usode in od raznih, večidel zgodnjih in podzavednih doživetij, ki so se bila neizbrisno vtisnila vanjo. Prav zaradi svojega skrajnega subjektivističnega relativizma je ta resnica še najbolj podobna legendi ali samoprevari in je njena funkcija predvsem v tem, da pomaga človeku če že ne živeti, pa vsaj vzdrževati videz nekakšnega življenja pred drugimi in pred samim seboj. Človek je brezmočno ujet in zapreden vanjo in se nikoli ne more do kraja izmotati iz njenih nepredirnih pajkovih mrež. Obsojen je na njó kot na težke sanje. In nobene poti, nobenega mostu, nobenega sporazuma ni, tudi erotičnega ne, ki bi vodil od človeka do človeka: prepad tujstva je dokončen. Ena sama tenka brv je kot edina

veljavna socialna vez speljana z brega na breg; to je brv krivde, napeta na verigo mučnih dejanj, ki jih je bil človek storil v življenju bodisi sam ali ki so jih bili nad njim storili drugi.

Skoraj vsa Hiengova novelistika je ubrana na to osrednjo temo, se ji približuje zdaj s te, zdaj z one strani in jo obnavlja in prenavlja v vedno novih in novih fabulističnih različicah, kakor da bi ji hotela seči prav do jedra in ji iztrgati tisto zadnjo mračno in nedoganljivo skrivnost, ki naj bi bila zakopana nekje na njenem dnu.

Ta posebna naravnost, prizadetost in osredotočenost Hiengovega pisateljskega sveta priča o tem, da ta svet po svojem nastanku ni toliko epskega, kolikor je subjektivno doživljajskega izvora. Se pravi, da ne raste toliko iz pisateljevega širokega pripovednega interesa, iz primarne pisateljeve doveznosti za objektivno oblikovitost, mnogovrstnost in bujnost življenjskih pojavov, ampak je slej ko prej zasidran drugje, v manj presvetljenih in tudi manj poljubnih psiholoških konstantah in doživljajskih usedlinah pisateljeve narave.

Domnevo, ki bi se v tej zvezi lahko postavljala kot morebitna možnost ali alternativa in po kateri bi bil lahko Hiengov subjektivno relativistični idejno tematski svet zgolj plod razumskega razglabljanja ali celo filozofske spekulacije, je treba vnaprej zavreči. Predvsem zaradi tega, ker se Hiengov celotni pisateljski svet s svojim močnim razpoloženjskim ozračjem in z razmeroma skromno, nerazborito idejno naostrenostjo taki oznaki upira, pa tudi zato, ker lahko že v prvih literarnih črticah in poskusih, ki jih je bil objavljajal Hieng še pred vojno kot štirinajstletnik v srednješolskem listu, zasledimo zametek tiste idejno tematske in do neke meje celo oblikovno kompozicijske usmerjenosti, kakršno je pisatelj razvijal in pri nji vztrajal tudi kasneje.

To pa z drugimi besedami pomeni, da je treba Hiengov pisateljski svet kljub njegovi pripovedni fakturi jemati v bistvu kot subjektiven, doživljajski svet, s katerim avtor izpoveduje v prvi vrsti sebe in svoje lastno življenjsko občutje, pa čeprav skozi medij oseb, ki največkrat niti niso nosivke pisateljevih avtobiografskih potez. Zaradi tega se tudi ne moremo čuditi, če te osebe pogostoma nimajo prave konsistence, če niso dovolj ostro diferencirane med seboj, če so izrisane bolj v svoji tipični silhueti kot v individualnih značajskih črtah, če ne živijo in ne delujejo iz sebe in iz svoje lastne nuje, marveč bolj iz nuje pisateljevih intencij in nagibov, tako da večkrat že docela spominjajo na alegorične personifikacije, kar marsikdaj nedvomno tudi so.

Praviloma so to skoraj sami neuspešni ali tako imenovani bivši ljudje, ljudje, ki so ali slabiči ali bolniki ali žrtve in ki jih je življenje izrinilo nekam na zadnji rob. Dejavnega, pokončnega junaka med njimi skorajda ni. Če pa vendarle kje je, je čista izjema in je uporabljen kvečjemu kot svetel barvni kontrast, ki naj napravi celotno sliko še temnejšo, ali pa je predstavljen v taki skrajni situaciji, ki daleč presega človekove dejavne moči, se pravi, da je v bistvu že spet veliko prej podoban žrtvi ali slabiču kot pa junaku. In če smemo kljub nakazanemu pomisleku posamičnim novelam le priznati epski značaj, in to prav

zaradi navzočnosti aktivnega junaka v njih, potem je ta oznaka za veliko večino Hiengove novelistike očitno neustrezna iz vzroka, ki je prejšnjemu ravno nasproten. Aktiven junak, pa čeprav še tako deheroiziran, ostaja namreč slej ko prej eno izmed pglavitnih določil prave epike. Galerija Hiengovih oseb pa je — kot smo lahko videli — tako samo-svoja, tako ujeta v docela določeno in nespremenljivo življenjsko držo in tako enosmerno odbrana, da se nam Hiengov pisateljski svet tudi po tej strani hočeš nočeš pokaže kot izrazito aprioren, subjektivno pojmovan in stiliziran svet.

Enosmerna idejno tematska naravnost Hiengovega pisateljskega sveta pa ne vpliva samo na izbor, položaj in vedenje oseb, ki v njem nastopajo, ampak mu zelo pogostoma vsiljuje tudi bolj ali manj določeno kompozicijsko strukturo, kar uvodoma opisani vtis o sorazmerni statičnosti in monotonosti tega sveta še povečuje. Za Hiengove novele je namreč značilno, da so grajene večidel analitično, kar pomeni, da se njihovo dejanje pričinja, ko je njihova zgodba dejansko že končana ali pa je pred tem, da se izteče. Poglavitna teža dogajanja je zato pomaknjena iz pripovednega časa, ki bi ga lahko imenovali tudi pripovedno sedanjost, nazaj v preteklost ali v predpripovedni čas. Nakopičena je v junakovi duševnosti in prehaja v pripovedno sedanjost bodisi kot zaveden spomin ali kot urejena junakova samoizpoved, se pravi kot zgodba v zgodbi, najpogosteje pa se trga in vpleta vanjo kot temen preblisk, kot podzavedna asociacija, obtežena z nepremaganim občutkom strahu ali krivde, in deluje kot težko razodetje, kot mučno opozorilo na nepreživljene in nekompenzirane doživljajske usedline v človeku. Naravno sosledje dogodkov je zato pretrgano; prilagojeno je zvrnjenemu toku pripovedi in kronologiji junakovega psihičnega doživljanja. Pripovedna sedanjost je uporabljena bodisi kot okvir ali pa je predstavljena samo kot gola, statična posledica preteklih dogodkov in sestoji največkrat le iz posebnega ozračja, ki s svojo nejasno, mračno napetostjo razkritje teh dogodkov pripravlja in izziva.

Podobna struktura pripovedi ostaja v veljavi celo v primerih, ko je pisatelj naravno sosledje dogodkov ohranil in se še najbolj približal tako imenovanemu objektivnemu epskemu poročanju. Tu je namreč najbolj daljnosežni dogodek, tisti, ki bistveno določa nadaljnji potek zgodbe in determinira nadaljnji položaj njenega junaka, skoraj obvezno postavljen na začetek dejanja. Se pravi, da obstaja med njim in dogajanjem, ki mu sledi, enako osnovno razmerje kot med vzrokom in posledico ali kot med usodno preteklostjo in med brezmočno, nespremenljivo sedanjostjo. To pa je prav tisto razmerje, ki smo ga našli že v prejšnjih pripovedih in ki je potemtakem nadvse tipično za Hiengov oblikovno kompozicijski prijem.

Vse to, kar smo doslej povedali o Hiengovi novelistiki in nekaterih njenih konstantah, pa seveda še ne pomeni, da Hiengov pisateljski svet ne pozna nikakršnega razvoja. Res, da je to slej ko prej zaokrožen, subjektivno aprioren in vase zaprt svet, ki ne pridobiva nič ali skoraj nič, kar zadeva obseg, zato pa močno pridobi, kar zadeva notranjo gostoto,

intenzivnost občutja in barvitost pisateljske palete. Pa ne samo to: podrobna analiza, ki se tu vanjo nismo spuščali, bi lahko pokazala, da ta svet ni le postopoma dognal in učistil svojih izraznih in oblikovnih prvin, ampak da je vzporedno s tem razvil in prignal do večje razvidnosti tudi tiste idejne silnice, ki so bile že od vsega začetka navzoče v njem in ki so ga vseskozi neizpodbitno utemeljevale in določale. Skratka, razvijal se je v svojih mejah in v smeri, ki mu je bila lastna, in sicer tako, da si je postajal čedalje bolj zvest in sam sebi podoben.

Že Cankar je nekje zapisal, da leži vsakemu pravemu novelistu »ena sama novela v krvi«. Ta novela dobiva »zmerom drugačno lice — drugo vsebino, drugo snov, druge besede, celó drugo misel: jedro pa ostane zmerom isto«. Ko povzemamo to misel, seveda ne smemo pozabiti, da jo je zapisal pisatelj, ki tudi sam ni bil pravi epik, ampak je bil po svoji prvotni nagnjenosti predvsem izpovedovavec subjektivnega pesniškega sveta, pa čeprav — v primerjavi s Hiengovim — idejno in tudi tematsko veliko bolj razvitega in izostrelega. Ali ne glede na to, koliko je ta Cankarjeva izjava v vsakem primeru veljavna, — za nas je zanimiva zaradi tega, ker nas potrjuje v mnenju, da obstoj sveta, kakršnega smo odkrili pri Hiengu, ni samo mogoč in verjeten, ampak je pri določenem tipu pisatelja — Cankar ga imenuje »pravega novelista« — lahko celo nujen in zakonit.

S tem pa smo dejansko prišli do vprašanja, ki deloma že implicira vrednostno sodbo in je zato za nas v tem in v vseh drugih primerih toliko bolj pomenljivo. To je vprašanje o globlji človeški ali — če hočete — moralni zasidranosti, verodostojnosti in s tem tudi pričevalni pristnosti obravnavanega pisateljskega dela. Organizacija Hiengovega sveta, kolikor smo jo lahko doslej spoznali, nam daje na to vprašanje nedvomno pritrtilen odgovor. Težko si je namreč misliti, da bi tako enoten, v sebi zaokrožen in malone ekskluziven pisateljski svet, kakršen je Hiengov, ne imel svojega enakovrednega korelata v docela določeni uglašenosti in tudi prizadetosti pisateljeve psihološke in moralne narave in da ne bi bil globoko zasidran v nji. Hiengov svet je lahko ozek in enosmeren, nikakor pa ni naključen in poljuben.

Če kljub temu deluje kdaj kot tak, je to deloma pripisati malce bizarni fantastičnosti, ki je ž njo pogostoma prepojen, še bolj pa nekaterim pomanjkljivim in presamovoljnim psihološkim in situacijskim utemeljitvam, ki na njih počiva. Le redke so namreč tiste Hiengove pripovedi, pri katerih je sorazmerje med preteklim in zdanjim, med vzrokom in posledico, ki smo o njem že govorili, osvetljeno in odmerjeno tako, da sta si oba pola v primernem ravnotežju. V glavnem je to sorazmerje premaknjeno v prid tako imenovani pripovedni sedanosti, zakaj bolj kot vzrok in njegova dinamična logika zanima pisatelja posledica, tisto trpno, brezmočno in ujeto stanje, tisto opustošenje in razdejavanje, ki nastaja v človeku in med ljudmi, potem ko se je bil vzrok že sprožil in uveljavil in ko je bila postala daljina, ki ločuje človeka od človeka, največja. In še bolj kot to stanje ga zanima atmosfera, tisti specifični, gosti, malce morbidni zrak, ki se vzdiguje nad to praznino

kot dim nad pogoriščem in jo napolnjuje s svojimi mrakobnimi podobami, občutki in prividi. Ponazarjanju tega stanja in ozračja je v prvi vrsti namenjeno in prilagojeno pisateljevo pero. Vzrok s svojo travmatično ali katastrofično težo je zgolj sumarno podan ali bežno navržen in izrisan kvečjemu v kakem značilnem detajlu; potisnjen je v ozadje zgodbe, kjer naj — nejasno navzoč — deluje predvsem kot nekaj mračnega, nedoumnega in zato tembolj usodnega in odločilnega. Prav zavoljo tega pa je mogoče Hiengovi novelistiki dostikrat očitati bodisi preveč neverjetno ali v ohlapnem pomenu besede ‚romantično‘ bodisi preveč grobo ali v enakem pomenu besede ‚naturalistično‘ motivacijo zgodbe. Napačno pa bi bilo v prvem kot v drugem primeru tako, samo po sebi točno ugotovitev posploševati in iz nje sklepati na Hiengov bodisi romantični bodisi naturalistični prepovedni stil al celo na sočasno križanje obeh stilov, kot se je to že dogajalo.

Prav tako previden je treba tudi biti, kadar govorimo o psihoanalizi in njenem vplivu na Hiengovo delo. Ze bežen vpogled v tipologijo Hiengovih junakov nam je malo prej pokazal, da ta nikakor ni zgrajena na psiholoških determinantah, ampak je v svoji enovrstnosti izrazito apriorno in subjektivno določena. Komaj da bi med Hiengovimi novelami našli katero, ki bi ji pritikalo ime psihološke študije, pa še ta bi bila zgodnejšega datuma (npr. *Narcisov oče*, 1951). V skladu s tem je tudi delež psihoanalize v Hiengovem delu sicer znaten, vendar manjši in manj pomemben, kot bi se zdelo na prvi pogled; res, da si pisatelj iz njenega inventarja kaj rad izposoja motiviko (recimo: materinski kompleks) ali gradivo (sanjski svet), ne sprejema pa je kot sklenjenega sistema ali kot opazovalne metode, ki bi mu narekovala čisto določen in bolj ali manj objektivističen pisateljski prijem: s to motiviko in s tem gradivom razpolaga in ukrepa nasprotno na docela lasten, da ne rečem, samolasten način, ki je psihoanalitičnemu verizmu slej ko prej močno tuj.

Spričo vsega, kar smo doslej povedali o Hiengovi novelistiki, postaja več kot jasno, da Hienga ne moremo uvrstiti med nadaljevalce naše realistične ali naturalistične tradicije, ampak da mu moramo poiskati ustrezno mesto med pisatelji subjektivistične smeri. Pri tem moramo seveda upoštevati tudi določen pisateljev razvoj, ali bolje: razvoj pripovednih sredstev, ki jih je pisatelj uporabljal, da bi ž njimi izrazil svoje posebno življenjsko občutje in svoje posebno razmerje do sveta. Kakor se je namreč pisatelj v nekaterih zgodnjih novelah še vseskozi trudil, da bi ostal vsaj v oblikovnem pogledu kolikor mogoče zvest takrat vladajočemu realističnemu izročilu, in je v tem okviru tudi ustvaril nekaj dovolj sugestivnih pripovedi — med take sodita poleg omenjenega *Narcisovega očeta* še *Onkraj livade je roža* in *Noži*, obe objavljeni v knjigi *Novele* (1954) —, tako je že precej po tem, v prvi samostojni zbirki *Usodni rob* (1957), poskusil, čeprav tipaje in z zelo neenakim uspehom, ubrati bistveno drugačno in že docela svojo pot, ki jo je nato v svoji zadnji novelistični zbirki *Planota* (1961) v največji meri tudi uveljavil. O tem nam pričajo literarno močno stilizirane, a izrazno in-

tenzivne in za Hienga in njegov pisateljski svet nadvse značilne novele, kot so: *Sanja o razbitem avtobusu* v prvi in *Dvodelna podoba, Zavetje pred smrtjo* in *Samota* v zadnji zbirki. V teh novelah, ki nedvomno pomenijo vrh Hiengovih literarnih prizadevanj, je pisatelj našel in do kraja izpovedal, kar je drugod šele iskal in samo bolj ali manj določno nakazal; prav zato pa je v njih bolj kot kjerkoli drugje dosegel tisto soustreznost ideje in izraza, tisto njuno sproščenost in identiteto hkrati, ki sta vselej znamenje prave, notranje razvite in prečiščene literature. In ne samo to: ž njim je celotna Hiengova novelistika dobila večji razpon in obenem tisto razgledno točko, ki nam je šele prav omogočila razbrati njen značaj in poglobitve prvine, ki ga sestavljajo.

Te prvine se v glavnem — kot nam je pokazala vsa dozdanja analiza — ujemajo z osnovno, to je subjektivistično naravnostjo Hiengovega pisateljskega sveta. S to okvirno ugotovitvijo pa seveda stilna narava Hiengovega dela še ni do kraja določena. Dvoje ne docela uglašeni stilnih komponent se namreč bojuje za premoč v Hiengovem delu. Ena, ki se v nji očitno razodeva vpliv neoromantične tradicije, je prevladujoča in nastopa v konkretnem gradivu predvsem kot močno poudarjeno, skoraj baladno nasičeno ozračje, podprto s čutno nazornimi podobami in razpoloženji iz narave in slikovitimi opisi, in to v literarno odbranem, da ne rečem že kar iskanem jeziku, medtem ko se druga vriva kot neposredna projekcija ideje v tkivo pripovednega dela, deluje v njem kot element racionalne askeze, tipizacije in alegorične stilizacije in ga zlasti tam, koder je v premoči, močno približuje modernejšim literarnim iskanjem.

2.

Z romanom *Gozd in pečina*¹ je napisal Hieng svoj prvi dolgi pripovedni tekst in se s tem tako rekoč — če naj se po avtorjevem zgledu malo slikoviteje izrazim — spustil iz zavetnih novelističnih voda na odprto in razgibano morje širokega pripovedništva. Za nas, ki zdaj že nekoliko poznamo pisateljevo novelistično delo in njegov enosmerni, subjektivistični značaj, bo seveda zanimivo opazovati, kakšne idejne in strukturne spremembe bo pri tem doživljal Hiengov pisateljski svet in katere svoje značilnosti bo lahko kljub temu ohranil.

Če se zaustavimo najprej pri zgodbi romana, lahko ugotovimo — kar je bilo tudi pričakovati —, da te zgodbe, ki napolnjuje več kot štiri-sto strani teksta, pravzaprav ni veliko in da je njeno dogajanje, čeprav je naznotraj močno razčlenjeno in sestavljeno iz več prepletajočih se fabulističnih komponent, v bistvu skromno in malo razgibano.

Osrednja oseba in poglobitvi medij pripovedi je petdesetletni skladatelj Daro Leban. Ta v glasbi in — kot je videti — tudi pri ženskah

¹ Andrej Hieng, *Gozd in pečina*. Roman. Izdala in založila Slovenska matica. Ljubljana 1966.

uspešen in precej vase zagledan človek spozna na koncertu mlajšo, po vedenju in zunanosti malce eksotično Ano. Ana se ga z neko muhavo, a zaupljivo strastjo oklene in pri tem zapusti fagotista Milana, ki jo ima rad. Leban in Ana preživita teden ljubezenskih dni, pri čemer pripoveduje Ana zgodbo svoje mladosti, zgodbo o finančnem in moralnem polomu svojega očeta Toma, podeželskega lesnega trgovca, ki se je bil v navalu nekakšnega metafizičnega obupa pred smrtjo vdal veseljačenju, zakvartal premoženje in celo svojo dvanajstletno hčer ter utonil nekje na socialnem in moralnem dnu. Nato Ana nenadoma izgine, Lebanu pa razodene anonimno pismo, ki ga je bil — kot se kmalu pokaže — napisal oboist Prohaska, nekdanji ljubimec Anine matere, da je Ana cipa, ki se prodaja za denar. Leban se zapije, pijačuje s Prohasko, izve za njegovo mladostno ljubezensko pustolovščino in se skupaj z njim odpravi k Anini materi, kjer ga čaka Anino poslovilno pismo in kjer je priča Milanovemu ljubosumnemu nastopu zaradi Anine odsotnosti. Leban se odloči in poišče Ano, da bi jo spet pridobil zase, ta pa mu odgovori s prezirom. Medtem ko skrušeni Leban poslušča Anino pripoved o očetovem koncu, spozna, da sta njegova in dekletova usoda prerazlični, da bi bili združljivi. Ano sicer mimogrede priigra od njenega kvartopirskega 'lastnika' in jo s tem reši uroka iz otroških let, vendar se ji hkrati dokončno odpove in jo prepusti Marjanu, sam pa se odpravi iz gozda človeške stiske, zmehde in tegobe prek pečine samospoznanja, kamor mu veleva šest resnic o življenju, ki jih je bil v stiku z Ano in iz njene zgodbe dognal.

Kakor je razvidno že iz tega grobega povzetka, sestoji vsebina romana iz več fabulističnih plasti: Eno predstavlja ljubezenska zgodba med Ano in Lebanom, ki se začne na koncertu, traja nekaj dni in se po kratki krizi, ki jo doživlja glavni junak, konča z Lebanovo tako imenovano odpovedjo Ani. Postavljena je v pripovedno sedanjost — po neki pisateljevi navedbi sodeč, je to leto 1959 — in se godi sprva v Zagrebu, na koncu pa v Logarski dolini.

Drugo fabulistično plast romana pomeni zgodba Anine mladosti, ali bolje: zgodba njenega očeta Toma, kajti Ana, ki to zgodbo v zgodbi pripoveduje, je navzoča v nji večidel le kot prizadet, a nevpliven gledavec. V bistvu je to nekakšna samostojna povest v nadaljevanjih, ki je sicer včlenjena v vodilno zgodbo romana, nima pa z njo — če izvzamemo nekaj oseb, ki nastopajo tu in tam — nobene ožje fabulistične zveze. Godi se v letih pred drugo svetovno vojno in v prvih dneh po razsulu Jugoslavije nekje na hrvaškem podeželju in deloma v Karlovcu. Zbrana je v prvi in zadnji četrtini romana in po obsegu ne zaostaja dosti za vodilno zgodbo, po obilju in dramatičnosti dogodkov pa jo celo prekaša. Njena funkcija v romanu je dvojna: pojasnila naj bi Anino naravo, ravnanje in usodo, hkrati pa naj bi bila preskusni kamen za Lebanovo človeško zavest in za njegovo čustveno odprtost ne le do Ane, ampak do sočloveka nasploh.

Tretja plast, ki se največkrat v drobnih vrivkih vpleta v roman in se le dvakrat razraste v malo širšo pripoved, je Lebanova zgodba, se pravi zgodba njegove mladosti, njegove navezanosti na mater in — kasneje — njegovih ljubezenskih srečanj, med katerimi sta najpomembnejši epizoda s študentko Emo Mikloš in razmerje z igravko Berdenovo.

Tako Anina zgodba kot Lebanov ljubezenski historiat vračata bravca iz pripovedne sedanosti v preteklost, in to večkrat celo za nekaj desetletij nazaj. Isto velja tudi za zgodbo, ki jo pripoveduje Lebanu stari Prohaska in ki iz nje izvemo za oboistovo mladostno ljubezensko pustolovščino z Anino materjo.

Vse te zgodbe so močno subjektivno obarvane, se pravi, da so osvetljene skozi psihiko in razpoloženje osebe, ki jih bodisi doživlja ali po-doživlja, kot je to pri Lebanu, ali pa jih pripoveduje, kar velja za Ano in Prohasko. Ko bi jih vzeli vsako zase, ne bi mogli pravzaprav o nobeni izmed njih reči, da kaj bistveno prerašča obseg in značaj novele. Če kljub temu delujejo kot roman, delujejo tako šele v medsebojni povezavi, s tem da se med seboj podpirajo in snovno dopolnjujejo in tako ustvarjajo občutek večje epske širine in izčrpnosti. Iz tega pa sledi, da je ne toliko snov, kot bi morda pričakovali, marveč predvsem kompozicija tisti primarni konstitutivni element, ki Hiengov roman šele prav vzpostavlja in določa. Zato tudi ni naključje, če sta se v njem tako vidno izrazila pisateljev smisel in skrb za čimbolj gibčno, nekonvencionalno, tu pa tam že skoraj umetelno porazvrstitev snovi in za kar se da domiselni preplet njenih fabulističnih sestavin. V tem pogledu je Hieng nedvomno precej močno izskočil iz utrjenih kolesnic slovenske proze, ki o nji vemo, da je na splošno dokaj nezaupljiva do novih kompozicijskih prijemov in iskanj. Iz asinhronih in razmeroma raznorodnih fabulističnih plasti in epizod je ustvaril dovolj povezano in sklenjeno celoto. To velja zlasti za tako imenovano Lebanovo zgodbo, saj se ta s svojimi retrospektivnimi utrinki in fabulističnimi izseki, projiciranimi skozi junakovo duševnost, docela neprisljano vlija v vodilni tok pripovedi in ga tudi tematsko vseskozi podpira.

Tega pa ne bi mogli tako zelo trditi za Anino pripoved. Ta namreč ostaja slej ko prej samostojna in od vodilne zgodbe bolj ali manj neodvisna, pa naj si pisatelj še tako prizadeva, da bi obe zgodbi ne le kompozicijsko, ampak tudi idejno tematsko čimbolj povezal in vzpostavil med njima kolikor mogoče aktivno vzročno sorazmerje. To pa z drugimi besedami pomeni, da je roman kljub vsemu v dobršni meri ohranil mozaični značaj, ki mu je bil z mozaično strukturo fabule hočeš nočeš vnaprej določen.

Pravkar opisana značilnost je za roman kot celoto toliko pomembnejša, ker pri tem ne gre za obrobno zgodbo, kakršna je na primer Prohaskova, ki je po obsegu in značaju zgolj epizodni vložek in tudi ne želi biti kaj več kot to, marveč za Anino pripoved, ki po gostoti dogajanja pa tudi po pomenu, ki ji ga daje pisatelj, ne zaostaja za vodilno zgodbo, da o Lebanovi niti ne govorimo. V nasprotju z Ano namreč Leban nima svoje prave zgodbe in zato — kot nam zatrjuje avtor — tudi ne pravega

obraza. Njegovo življenje je življenje površnega samozadovoljneža in egocentrika, ki v drugih ljudeh, zlasti pa v svojih ljubicah ogleduje zgolj samega sebe. Ljubezenska epizoda z Emo in kasneje z igravko Berdenovo in kar je bilo še drugih, kasnejših zgodb — se ga dotakne le zvrha in v njem ne zapusti globljih zarez. Šele Ana ga s svojo nevsakdanjo naravo in s svojo malce izjemno zgodbo iz otroških let toliko prevzame, da prvič zares občuti človeka zunaj sebe in poleg sebe, hkrati s tem pa najde tudi razdaljo do svojega življenja in do sebe samega.

Seveda se nam v zvezi s tem takoj upravičeno zastavi vprašanje, kakšna neki je ta ženska in kakšna je njena zgodba, da je lahko vznemirila to na zunaj uspešno in samozadovoljno življenje in ga premaknila z njegovih že nekolikanj zarjavelih tečajev. Ali je ta zgodba — tista, ki jo Ana pripoveduje, in tista, ki jo živi — dejansko tako pomembna in pretresljiva in ali je Ana v resnici tako dragocen, vznemirljiv in notranje neutešen človek, kot to občuti Leban in kot nam to skuša prek njega dopovedati tudi avtor?

O Anini pripovedi smo zapisali, da je malce izjemna; toda izjemna je bolj po nekaterih manj verjetnih okoliščinah in utemeljitvah, ki jo spremljajo, in morda še po nekaterih skrajnih situacijah, ki med njimi poteka; kot oris nekega socialnega propada pa ne bi mogli reči, da je posebno nova. Videti je, da ji avtor odmerja veliko večjo vlogo in pripisuje večji učinek, kot pa ju ta pripoved v okviru celotnega dela dejansko ima ali sploh more imeti. Vsekakor ji manjka nekaj bistvenega, kar bi ji moralo biti dano, če naj bi vsaj deloma izpolnila tisto funkcijo, ki ji jo avtor nalaga: manjka ji tragike. V vsem ravnanju Aninega očeta Toma pa je toliko senzualne neobvladanosti in slepe, nerazumne podvrženosti nagonom, da njegova usoda ne more delovati tragično, prej banalno. Tudi dejstvo, da je ta usoda opazovana skoz otroške oči, še ne more v nas in zatorej bržčas tudi ne v Lebanu zbuditi tragičnega čustva, ampak kvečjemu občutke ginljivosti. Zdi se, da je pisatelj čutil to pomanjkljivost in nezadostnost in da jo je poskušal nadomestiti s spektakularnostjo in deloma tudi grozljivostjo posameznih prizorov. S tem pa se je težišče Anine zgodbe v veliki meri preneslo iz območja resničnega in pretresljivega v območje nepristnega in teatralnega. Dovolj, da primerjamo Anin nekoliko pretenciozen način pripovedovanja in preprosto pričevalnost pisem s fronte, ki je avtor njihove odlomke vstavil v zadnja poglavja med tekst Anine zgodbe, pa nam postane ta resnica več kot očitna.

Sporna pa ni samo literarna faktura pripovedi, temveč tudi njeno moralno psihološko izhodišče. Ana se nam namreč — z avtorjevim molčečim pristankom — predstavlja v tej zgodbi zgolj kot žrtev očetovih grehov in morebiti še kot brez krivde kriva dedinja očetove narave, in s to nekoliko preveč udobno deterministično logiko hočeš nočeš opravičuje svojo nadaljnjo življenjsko pot. Če k temu prištejemo še dejstvo, da dekle, kot je razvidno iz dogajanja, v vsem svojem ravnanju in še posebej v svojem razmerju do Lebana ni prav nič manj egocentrično, kot je egocentričen Leban sam, si kajpa ne moremo ustvariti kake po-

sebeno visoke predstave o Anini moralni podobi in o pobudah, ki iz njih raste njena pripoved. S tem pa je v temelju omajana tudi idejno tematska in idejno kompozicijska funkcija te pripovedi, se pravi, da nikakor ni jasno, zakaj naj bi Ana s svojo zgodbo tako očiščujoče delovala na Lebana, in tudi ne, zakaj je v romanu odmerjen tej zgodbi tako dominanten položaj.

Nedvomno je, da si glavni osebi romana, Ana in Leban, po osnovni življenjski drži, ki jo zavzemata do sebe in do soljudi, nista tako daleč vsaksebi, kot bi se lahko zdelo na prvi pogled. Razložek med njima je, kar se tega tiče, vsaj sprva le formalen: pri Ani naj bi vse njeno ravnanje opravičili zunanji vzroki, to je njena razdejana mladost, pri Lebanu pa predvsem notranji, to je njegovo umetništvo. Z razvojem dogajanja pa se to sorazmerje nekoliko spremeni. Leban se namreč začenja ob stiku z Ano, zlasti pa po njenem pobegu in pod pritiskom nekaterih preteklih, a še neporavnanih računov s samim seboj čedalje bolj zavedati ničevnosti te svoje apriorne drže in se je poskuša otresti. To njegovo vse jasnejšo zavest o sebi in o svoji moralni nezadostnosti si lahko razlagamo kot nekakšen globlji junakov obračun s samim seboj in s tem tudi kot nekakšno pozitivno idejo dela. Ideji sami seveda ni kaj očitati: deziluzionistična je, ker razbija določen mit in ga nadomešča s skromnejšo, a človeku bližjo in obveznejšo resnico. Njena pomanjkljivost pa je ta, da ne raste dovolj iz celotne oblikovitosti dela in da je preveč samo položena vanj. Zato tudi ne prej ne pozneje ne najde pravega potrdila v junakovih dejanjih. To nam najbolj dokazuje razplet romana, kjer bi se morala praviloma ta ideja najmočneje izraziti. Res, da se Leban na koncu v imenu svojega novega spoznanja Ani odreče. A odreče se ji potem, ko jo je bil dejansko že izgubil, ali točneje: ko sta se bila z Ano zaradi *njegove* in nič manj tudi zaradi *njene* samozagledanosti že dokončno razšla. Kje je potem še kaka odpoved, kje velikodušje? Velik v svoji ljubezni, čeprav je slepa, je edinole fagotist Milan, medtem ko Leban ostane to, kar je bil, pa četudi se tega zdaj nekoliko bolj zaveda.

Tipološko se Leban dovolj neprisiljeno uvršča v galerijo junakov, kakršnih se — kot smo se že na začetku prepričali — v Hiengovem delu ne manjka in ki je zanje značilno, da tako rekoč notorično bolehajo za pomanjkanjem pravega socialnega stika. Samo da je tokrat pisatelj ta motiv variiral: prenesel ga je na junaka, ki je videti sprva vseskozi uspešen in ki se šele ob preskušnji, ko ga njegova uspešnost zapusti, ové svojega tujstva ter ga jame doživljati kot breme in krivdo, kot nekakšen izvirni greh, vsajen človeku že od najzgodnejšega začetka v dno njegove narave. V tej obtožbi zoper samega sebe in zoper človekovo bit nasploh črpa poglavitno dokazno gradivo iz svoje preteklosti. Erotična zveza, ki jo doživlja predvsem — če ostanemo pri avtorjevem izrazu — kot sporazumevanje teles, ga s svojim nezanesljivim obstojem tujstva ne odrešuje, ampak mu ga samo prikriva, in to vse dotlej, dokler se erotična iluzija ne pretrga in se ne razodene človekov dejanski položaj v vsej svoji goloti. Kajti tudi erotika je v bistvu nesporazum in tudi pod njenim baldahinom lahko dva človeka živita, čustvujeta in si govorita do-

cela drug mimo drugega. To je pravzaprav osnovna resnica zgodbe, ki poteka med Lebanom in Ano. Pisateljjev poskus, da bi to zgodbo in ta temeljni nesporazum obrazložil s psihoanalizo kot nekakšno usodno nezdržljivost dveh nasprotnih si življenjskih dominant, materinske pri Lebanu in očetovske pri Ani, ni v bistvu kaj dosti več kot arabeska in je za osvetlitev odnosa med glavnima osebama brez pravega stvarnega pomena. V ris tega apriornega nesporazuma so namreč dejansko ujeta skoraj vsa medčloveška razmerja, ki se z njimi srečujemo v Hiengovem romanu, pa bodisi da gre pri tem za Lebana in njegove prejšnje ljubezni, za Anine spominske uroke in kljubovalno iztirjenost ali za obsedelega Toma in njegovo vratolomno potovanje na dno, da o Prohaskovi zgodbi, ki tudi ni brez tovrstnega pouka, niti ne govorimo. Vse te človeške usode so v svojem samogibnem nehanju videti kot puščice, sprožene z različnih lokov, ki se — gnane od svoje lastne slepe vztrajnosti — lahko zadevajo in križajo, ne morejo pa se nikakor ujeti in uravnati v skupno smer. Res da skuša pisatelj na zadnjih straneh romana nekatere izmed teh usod povezati. Tako naj bi se ob koncu našla Ana in Milan in — po dolgih letih — menda celo Prohaska in Anina mati. Vendar ta srečni konec, če ga smemo tako imenovati, po vsej priliki nima drugega namena kot roman fabulistično zaokrožiti; pisatelj ga do kraja ne izvede, ampak le nakaže, kar pomeni, da tudi sam, ker pozna pravo bit svojih junakov, ne verjame docela vanj.

O tipiki in medsebojnih odnosih oseb, ki nastopajo v romanu, bi bilo seveda moč še obširneje govoriti. Vendar je že to, kar smo povedali dotlej, dovolj za ugotovitev, da se v tem pogledu osnovne postavke in sorazmerja, ki veljajo za Hiengovo novelistiko, v romanu niso bistveno spremenila. Tujstvo ne kot usoda, ampak kot človekova bit, se pravi kot nekaj nenaključnega, trajnega in apriornega, kot nekaj, kar je človekovi naravi tako rekoč vrojeno in kar v temelju določa človekov položaj, je še zmerom osrednja resnica in zakon pisateljevega sveta. Človek je bodisi slabič, kar velja za Lebana ali za Toma, bodisi žrtev, kar velja zlasti za Ano. Korenine zla tiče tam, kjer je tudi poglavitno težišče dogajanja, se pravi v človekovi preteklosti. V njenih dolgih, mračnih hodnikih je nakopičeno vse, kar je bil človek kot slabič zagrešil ali kar so bili nad njim kot žrtvijo zagrešili drugi. Ne ljubezen, ki je v bistvu samoljubna in vase zazrta, šele krivda in krivica sta tisti zavezujoči socialni akt, ki ukinja človekovo popolno osamljenost in ki nepreklicno in proti njihovi volji veže ljudi med seboj: Ano neločljivo spaja z očetom in Lebana ž njegovimi nekdanjimi, zdaj že mrtvimi ljubicami. V primerjavi z vzvalovljeno in vsebine polno preteklostjo, je sedanjost s svojimi večidel neznatnimi dogodki podobna mirno preliva-joči se gladini: kot spominsko zrcalo je in kot epilog, ki to mučno pot skozi preteklost obuja in obenem dopolnjuje.

Pravkar opisana idejna shema, ki se tu ž njo ne srečujemo prvič, nas s svojo v glavnem nespremenjeno strukturo znova opozarja ne le na kontinuiteto in nepoljubnost Hiengovega pisateljskega sveta, ampak tudi na njegov subjektivno doživljajski izvor. To dejstvo je v romanu

podčrtano še z okoliščino, da je pisatelj glavnemu junaku očitno pridodal tudi nekaj avtobiografskih potez. Na to kaže že Lebanov umetniški poklic, nadalje pisateljeva rojstna letnica, ki se ž njo roman začne, in več drugih drobnih namigov, porazsejanih po tekstu. Čeprav zaradi tega še ne moremo enačiti avtorja ž njegovim junakom, daje ta okoliščina romanu le neko dodatno razsežnost, ki je ne gre spregledati. Tako imenovana pozitivna ideja romana, ki se kaže — kot smo bili ugotovili — predvsem v Lebanovem samospoznanju in v njegovem poskusu, da bi premagal tujstvo v sebi, dobiva na ta način značaj pisateljeve direktne izpovedi in s tem tudi veliko močnejši vsebinski poudarek in pomen. In tudi smisel za samoironijo, ki spremlja glavnega junaka na vseh njegovih poteh in nepoteh, postaja tako bolj kot za samega junaka značilen za deziluzionistično resnico te izpovedi in za pisateljevo globljo človeško izkušnjo, ki se izraža v nji.

Opisana idejna shema pa hkrati tudi dokazuje, da se pisatelj svet niti v tako neutesenjenem epskem okviru, kot mu ga zagotavlja roman, ni bistveno razširil in da je ostal prav tako ozek in enosmeren, kot je bil poprej. Res je sicer, da mu je pisatelj skušal dati širše obeležje in da ga je zaradi tega napolnil z različnimi usodami in z raznovrstnim dogajanjem. Vendar to dogajanje, kot vemo, ni vselej enako podvrženo zakonu idejno kompozicijske funkcionalnosti in je zato marsikdaj preveč samo sebi namen. Vzročna vzmet deluje v njem le poredkoma in še takrat ne zmerom zanesljivo. Zato dejanje dinamičnega stopnjevanja v glavnem ne pozna, ampak poteka v bolj ali manj zložnem linearnem zaporedju, ki je v njem dovolj vmesnega prostora za razne manj funkcionalne epizode in odmike in marsikdaj tudi za samovoljo naključja.

Vse to svedea apriorne statičnosti Hiengovega pisateljskega sveta ne ukinja, ampak jo samo potrjuje. Očitno je namreč, da ta bistvena lastnost ni samo stvar literarnega prijema, ki je načeloma lahko zdaj tak, zdaj drugačen, marveč da je položena v same osnove dela in navzoča v vsem, iz česar to delo sestoji. Statično namreč ni le dogajanje, statična in apriorna je že sama ideja o tujstvu in statično je tudi pojmovanje človeka in njegovega temeljnega položaja v svetu, ki se to dogajanje uravnava po njem. To pa z drugo besedo pomeni, da je že s samim idejnim zametkom potencialno določen tudi osnovni značaj pisateljevega dela. Shematičnost Hiengovega pisateljskega sveta, ki ponekod že nagiblje k teznosti, določa v največji meri tudi avtorjev literarni prijem in ga — kot nam kaže razvojna črta Hiengove kratke proze — vodi v stilizacijo in tipizacijo, v nekaterih najbolj izrazitih primerih pa ga celo približuje območju alegorične ideografije.

Elementi alegorike so navzoči tudi v Hiengovem romanu; to nam na primer dokazujeta enigmatični postavi Harangoza in kvartopirca, ki v Anini zgodbi posebej delovanje neznanih usodnih sil. V celoti vzeto pa se je pisatelj odvrnil od prepoudarjene stilizacije in tipizacije. K temu ga je silila že široka epska forma, ki se v načelu slabo prilagaja pretogim idejnim in drugim kalupom. Shematičnosti temeljne ideje in statiki zunanjega dogajanja je postavil za protiutež živopisno zgo-

vornost drobne, vsakdanje resničnosti in razgibani tok junakove zavesti, vendar tako, da ni zaradi tega logika pripovedi nič prizadeta. Pri tem je s pridom uporabil nekaj stilističnih inovacij in tehničnih prijemov, ki so se bili zadnjih petdeset let uveljavili v modernem pripovedništvu: prosto pojmovanje in porazvrščanje časa, subjektivizacijo pripovedi, tekoče prehajanje iz subjektivnega v objektivno poročanje in nazaj, uporabo prostega indirektnega ali oživiljenega govora in drugih stilističnih pripomočkov, ki naj povečajo neposrednost pripovedi in omogočijo popolnejšo identifikacijo bralca z junakom. S tem je dosegel tisto sproščeno in vsaj na videz lahkotno pripovedovanje, ki če že ne razgibava globin romana in ne razmika njegovih temeljev, pa oživilja in razgibava vsaj njegovo površino. Podobnemu cilju, le da z docela drugačnim stilnim učinkom, streže tudi pisateljevo nam že znano nagnjenje do slikovitega izražanja; bogata draperija podob in prispodob, ki je ž njo besedilo romana prepreženo, deluje namreč predvsem s svojo malce iskano in spogledljivo dekorativnostjo in je zato prej znamenje manire, prezrelosti in razkroja določenega sloga, kot pa izraz njegove afirmacije.

Tako se nam v Hiengovem romanu nemara še bolj očitno in še v ostrejši luči razodeva protislovje, ki smo ga bili zaznali že ob pregledu Hiengove novelistike: da namreč pisateljevemu skopemu in enosmernemu, a trdno zasidranemu in obstojnemu idejno tematskemu svetu stoji v oblikovno stilnem pogledu nasproti znatno bujnejši, a tudi manj ustaljen in manj enoten izraz. Ta izraz je po eni strani močno ujet v tradicijo in njeno maniro, po drugi strani pa se vztrajna zateka k novim oblikovnim rešitvam in stilnim iskanjem. Odtod njegova neizčiščenost in tudi nemoč, da bi se do kraja uglasil s svetom, ki ga izpoveduje, ter mu s tem — kot se je bilo to zgodilo v nekaterih novelah — pripomogel do višje in ostrejše umetniške razvidnosti.

Aktualnost Rose Luxemburg

Vlado Arzenšek

Polemika Geoga Lukacsa z Roso Luxemburg leta 1923 o vlogi sovjetov in boljševiške partije v Sovjetski zvezi nas danes preseneča s paradoksom: Lukacs je za sovjete in za dominanten položaj partije, Rosa Luxemburg pa proti sovjetom in proti dominantnemu položaju partije. Njeno nezaupanje do sovjetov pomeni nedvomno nevero v možnost konstituiranja sovjetov od spodaj. Zato zagovarja elementarno spontanost množic *in* konstituantno, sovjeti pa bodo socialna realiteta v realiziranem socializmu. Danes vemo, da je imela Rosa Luxemburg prav v eni točki: proti koncu dvajsetih let so izgubili sovjeti vsakršno samostojnost in vsakršno socialno realnost. Ne vemo, koliko je njena skepsa plod preučevanja preteklih revolucij. Vendar nam Lukacsov očitek, da si Rosa Luxemburg zamišlja proletarsko revolucijo v strukturnih oblikah buržoaznih revolucij, zastavlja vprašanje o usodi svetov kot spontani organizaciji množic v revolucijah.

Zgodovina svetov v revolucijah

Oseminštirideset pariških sekcij v francoski revoluciji 1789 naj bi prvotno zgolj volilo poslance za narodno skupščino. Te sekcije pa se s tem niso zadovoljile. Sploh niso volile poslancev za narodno skupščino, marveč so formirale revolucionarni mestni svet — pariško komuno, ki je potem imela tako pomembno nalogo med revolucijo. Poleg teh organov municipalne uprave je spontano nastalo veliko število klubov iz združenj, *sociétés populaires*, ki niso imeli ničesar opraviti z volitvami. Ne prvotni zbori volilcev, marveč komunalni sistem svetov v Parizu se je kot ogenj razširil po vsej državi v obliki revolucionarnih združenj. Po besedah Brissota so si sveti sami zadali nalogo »diskutirati o predlogih zakonov, si pojasnjevati obstoječe zakone in nadzorovati vse javne uradnike«. Robespierre je menil, da ima za realizacijo ustave institucija javnega duha usoden pomen. »Četudi menimo, da je revolucija končana, ali je potem manj potrebno,« se je spraševal, »oblikovati združenja, kjer se lahko državljani skupaj in z največjim uspehom ukvarjajo s stvarmi, ki

imajo življenjski pomen za domovino.« Tako je vsaj govoril Robespierre še septembra 1791 v narodni skupščini, kjer se je že začel boj proti ljudskim združenjem. Duh revolucije je bil takrat zanj še isto kot javni duh. Nacionalna skupščina pa je menila, da je revolucija končana in da ljudska združenja, ki so zrastle iz njenega krila, niso več potrebna ter »da je napočil čas za uničenje orodja, ki je bilo tako dobro.« Robespierre ni zanikal, da je revolucija končana, samo, je dodal, če se poslanci z njim strinjajo, da je cilj revolucije »doseči in ohraniti svobodo,« potem so klubi in ljudska združenja očitno edini prostor, kjer se lahko ta svoboda pokaže in kjer jo državljani lahko sami izvajajo. In ko je dve leti kasneje mestni svet v Nancyju skušal razpustiti takšno združenje, je Robespierre še vedno trdil: »Med protirevolucionarnimi napadi je vsekakor najhujši preganjanje ljudskih združenj. Omajati te stebre ustave pomeni podminirati temelje svobode.« Komaj pa je Robespierre prevzel oblast in postal predsednik revolucionarne vlade, nekaj tednov po strastnem napadu na mestni svet v Nancyju, si je premislil. Zdaj je govoril o »tako imenovanih ljudskih združenjih« in jih vse, če se niso priključila jakobincem, označil kot »bastardna združenja«. Zdaj je nenadoma menil, da obstaja le ena »velika société populaire, francoski narod«, jakobinci in njim priključena združenja pa so le za to tu, »da našenežo tiranom in aristokratom strah v kosti«, torej so le orodje revolucije, ki se lahko in mora likvidirati, ko je revolucija končana. Francoski narod pa »ni šel v en prostor«, eksistiral je lahko le v reprezentativnem sistemu, v katerem je končno vlada monopolizirala enotno moč domnevno enodušne nacije. Kajti sekcijam so v prvi vrsti očitali, da se »odkrito potegujejo za vzpostavitev novega federalizma« (Collot d'Herbois) in da »ni mogoče uresničiti enotnosti mnenja, dokler se jih ne odstrani« (Couthon). In to je bilo seveda res. Če je Robespierre napravil za jakobince izjemo, potem je ni zato, ker je bila to njegova stranka, marveč zato, ker jakobinci niso bili nikoli ljudski klub. Klub jakobincev je nastal že v letu 1789, ko so se generalni stanovi prvič sešli, in se je nato razvil v tipičen klub poslancev. Preden je Robespierre prevzel vodstvo, je često govoril o »zaroti reprezentantov ljudstva proti ljudstvu«, pa tudi o »neodvisnosti reprezentantov od reprezentiranih« ter je to neodvisnost imenoval »zatiranje«.

Kaj so bile pariške sekcije? V statutu ene od njih piše, da se ljudstvo samo organizira, kako voli predsednika, podpredsednika, štiri sekretarje, osem cenzorjev, zakladnika in upravnika arhiva. Statut določa pogostnost sej (3 v 10 dneh) in regulira rotacijo — predsednik in polovica sekretarjev se menjajo vsak mesec, tako da imajo vsi člani možnost, da prevzamejo funkcijo. Sekcija se »ukvarja z vsem, kar zadeva svobodo, enakost, enotnost in nedeljivost republike ter informira, če se zakonom in dekretom izkazuje dolžno spoštovanje.« To se zgodi z izmenjavo mnenj. »Mnenja se spoštujejo, če niso proti javnemu redu. V nobenem primeru se ne sme govorniku seči v besedo. Če dolgočasi ali se oddalji od teme, poslušalci vstanejo. Ko jih je vstalo šest, naj predsednik vpraša zbor za mnenje.« Povsem v nasprotju s pritiskom, ki so ga hoteli

izvajati sanskiloti na delo zakonodajnih teles, čujemo tu izrecno, da si združenje »ne bo nikoli prizadevalo ovirati narodne skupščine; združenje prisega, da bo spoštovalo modrost in dostojanstvo njenega dela.« Te sekcije, ne pa sanskilote, je imel Saint-Just v mislih, ko je izjavil: »Sekcije Pariza konstituirajo demokracijo, ki bi vse spremenila, če bi sledile svoji lastni iniciativi, namesto da so postale žoga v frakcijskem boju. Sekcija cordelierjev, ki je pri tem ostala najbolj neodvisna, je tudi najbolj preganjana.« Vlada in narodna skupščina sta videli v tej neodvisnosti zase največjo nevarnost. Ko pa je prišel Saint-Just na oblast, se je prav tako kot Robespierre obrnil proti ljudskim združenjem in sekcijam. Primer Saint-Justa nam tudi pokaže, da je skušala jakobinska vlada spremeniti sekcije ne samo v organe vlade, temveč tudi v policijske organe in instrumente terorja. Tako se je, recimo, obrnil na ljudsko združenje v Strasbourgu s prošnjo, da ga informirajo »o patriotizmu in republikanskih krepostih vseh članov upravnega aparata province.« Ker ni dobil odgovora, je dal preprosto aretirati celoten upravni aparat, nato pa mu je ljudsko združenje energično povedalo svoje mnenje. V njegovem odgovoru ni ničesar drugega kot stereotipno pojasnilo, da je šlo za »zaroto«; vendar pa da odgovor jasno čutiti, da ne želi imeti nobenega opravljanja z ljudskim združenjem, katerih člani nočejo biti vohuni centralne vlade v Parizu. Ob tej priložnosti si je revolucionar Saint-Just zapisal naslednjo misel: »Svoboda ljudstva je v njegovem privatnem življenju; nihče naj ga ne moti. Država naj bo le sila, ki bo to preprostost varovala proti tej sili sami. »S tem je zavzel stališče razsvetljenega despotizma. Tako je govorilo mnogo absolutnih vladarjev — med njimi ne najslabše Karel I., ki mu je Anglija uprizorila proces, ko je v svojo obrambo rekel: »Svoboda ljudstva obstaja v tem, da mu vlada dajo zakoni, ki mu zagotavljajo življenje in lastnino; svoboda ni v udeležbi pri vladanju, to se ljudstva nič ne tiče.« V Saint-Justovih besedah je nekaj posebnega: najbolj prepričan republikanec govori o koncu republike, najbolj prepričan revolucionar o koncu revolucije.

Ko Hannah Arendt v svoji knjigi *Über die Revolution* povzema navedena dejstva, pravi naslednje: »Shematsko lahko orišemo konflikt med jakobinsko vladavino in revolucionarnimi združenji takole: *Prvič* je šlo za boj republike proti pritisku, ki so ga sanskiloti nenehno izvajali nanjo, in to je bil boj na življenje in smrt za javno svobodo proti množični bedi. *Drugič* je šlo jakobinski frakciji za monopol državne oblasti, ki so ga upravičeno videli ogroženega od javnega duha, ki se je formiral v združenjih. Teoretično sta si stala nasproti fikcija enodušnega javnega mnenja, Rousseaujeva »splošna volja« in javni duh, pluraliteta mišljenj, ki je neizogibni rezultat svobode mišljenja in mnenja; praktično je to pomenilo oblastniški boj med partijo oziroma med partijskim interesom in chose publique, stvarjo javnosti. *Tretjič* pa je šlo državi za monopol moči, ki ga je skušala ubraniti pred federalističnimi tendencami in delitvijo oblasti, ki je federalizmu inherentna; to je bil v resnici boj nacionalne države proti začetkom pristne republike. Na vseh treh frontah se je razodela globoka razpoka med možmi, ki so revolucijo izpeljali

in z njo dobili funkcijo ter čast, in predstavami, ki jih je imelo ljudstvo o tem, kaj naj in kaj lahko revolucija stori.«

Francoska revolucija nas uči to, kar ponavadi prezremo: v njenem srcu imamo opraviti s konfliktom med novodobnim partijskim sistemom in edino državno obliko, ki jo je rodila revolucija sama. Ti dve strukturi sta nastali v istem zgodovinskem trenutku — ob rojstvu nacionalne države in zatonu svobodne republike. Leve in revolucionarne stranke, ki so se nato v nacionalnih državah oblikovale in vzele revolucionarno tradicijo v zakup, so se spoprijemale s sistemom svetov z enako načelno sovražnostjo, kot je to delala konservativna ali reakcionarna desnica. Ker je celotni evropski notranjepolitični pojmovni arzenal dobil svoj pečat po partijskem sistemu, ker si kot notranjepolitični konflikt težko zamišljamo kaj drugega kot konflikt med desnico in levico, nimamo za odločilni konflikt francoske revolucije nobenega smisla. Kajti tu gre v resnici za konflikt med parlamentom, virom in središčem moči vseh, tudi levih strank, in ljudstvom, ki je izgubilo svojo moč in svoje reprezentante. Naj se v revolucionarno-kritični situaciji kaka stranka še tako opira na ljudske mase, ki ji pomagajo pri padcu parlamentarnega režima, ko pride na oblast in ko je konstituirana enopartijska diktatura, se izkaže, da je pač organizacija reprezentantov, ki se postavi nasproti ljudstvu od zgoraj in od zunaj.

Sveti so se pojavljali v vseh revolucijah po francoski revoluciji. Kar je presenetilo Marxa ob dogodkih pariške komune 1871 in Lenina v prvi ruski revoluciji 1905, je bila nepričakovanost dogodkov — glede sistema svetov. O revolucionarni vlogi sekcij prve pariške komune sta seveda vedela, le da v njih nista slutila kali nove državne oblike. Sredi dogodkov stá doumela, da sta konfrontirana z organizacijskimi oblikami ljudstva samega, ki so očitno imele namen, da revolucijo preživijo. To je bilo v očitnem nasprotju z vsemi prepričanji o naravi oblasti in nasilja. Ker sta tako kot drugi zrasla v tradiciji nacionalne države in nista nikoli kritično analizirala državne oblike (če je država le funkcija družbe, izgubijo razlike med državnimi oblikami ves pomen), sta si revolucijo zamišljala kot proces osvojitve oblasti, oblast sta identificirala z monopolom državnih sredstev nasilja, osvojitve oblasti pa z oboroženo vstajo. Za kratek čas pa je tudi Marx ob presenetljivih dogodkih pariške komune govoril o »komunalni ureditvi, ki organizira enotnost nacije«, o tem, »naj bo komuna politična oblika celo najmanjše vasi«. Sklepal je, da je komunalna ureditev »končno odkrita politična oblika, v kateri se lahko uresniči ekonomska osvoboditev dela«. Toda že dve leti kasneje je te sanje o samoupravnem sistemu opustil in se vrnil k »realnopolitičnim« predstavam o diktaturi proletariata. Zdaj je menil: »Delavci si morajo prizadevati za odločno centralizacijo oblasti v rokah državne moči. Ne smejo se zmešati ob demokratičnem govorjenju o svobodi občin, o samoupravljanju itd.« Oskar Anweiler je v svoji študiji o zgodovini sistema svetov zapisal: »Revolucionarni občinski sveti niso za Marxa nič več kot občasni bojni organi, ki naj revolucijo pope-

ljejo naprej, ne vidi pa v njih kali za temeljno preobrazbo družbe, ki jo naj izvede proletarsko centralizirana državna oblast od zgoraj.«

Lenin je spomladi 1905 z resničnim patosom govoril o sovjetih kot izrazu »revolucionarne ustvarjalne moči ljudstva«. Takoj po končani revoluciji pa je kazal odpor do svetov kot »nadpartijskih« ali »brezpartijskih« organizacij, ter je upal »da se lahko takšna telesa (sveti delavskih deputatov) izkažejo kot odvečna, če zna socialna demokracija svoje delo udarno in velikopotezno organizirati«. Leta 1917 je Lenin navdušeno pozdravil svete. Parola »Vso oblast sovjetom« je bila resnična. Oktobra 1918 je bila vsa Rusija prepredena z mrežo sovjetov in vsruska organizacija sovjetov je imela svoje prve kongrese že za seboj. Za Lenina je bil eden najhujših porazov, ko je prišla pod pritiskom državljsanske vojne resnična oblast, ki jo je hotel koncentrirati v izvoljenih sovjetih, v roke partijske birokracije.

V Nemčiji se je ideja svetov bliskovito razširila po štrajku delavcev v tovarnah municije pozimi 1918. Vojniki in delavci so ustanovili vojaške in delavske svete v letu 1918 in 1919. Po vojaškem porazu so ti sveti takoj zahtevali, da naj bo sistem sovjetov temeljni kamen nove nemške ustave. Hkrati so na Bavarskem razglasili republiko svetov, ki je vnaprej naletela na opozicijo komunistov in socialistov. Tudi v Berlinu je socialna demokracija razrušila sistem svetov, ko je zahtevala »parlamentarno demokracijo«.

V Rusiji je Lenin nekaj let svoje oblasti uporabil za krepitev in institucionaliziranje vseh mogočih diferenc socialne, nacionalne in poklicne narave, da bi vnesel v brezmejni ruski prostor neko strukturiranost. Začel je s tem, da je legaliziral ekspropriacijo veleposestnikov, ki so jo spontano izvedli kmetje. Naredil je vse, kar je mogel, da bi okrepil delavski razred, ko je eksplicitno deklariral, da potrebuje tudi država, kjer je oblast v rokah proletariata, neodvisne sindikate, ki bodo postavljali svoje interese nasproti državnemu birokratskemu aparatu. Toleriral in opogumljal je začetke novega srednjega razreda, ki so bili omogočeni z NEP. Predvsem pa je skušal realizirati diferenciacijo z radikalno nacionalno politiko, pri čemer je razglašal najbolj zaostale narodnosti Sovjetske zveze za nastajajoče narodnosti s svojim lastnim jezikom in kulturo. Ko je Lenin umrl, so bila še mnoga pota odprta. Stalin jih je nezmotljivo zaprl s tem, kar mu je edino omogočilo realizacijo totalitarne diktature — z likvidacijo nastajajočih socialnih struktur, ki so kot nevarna Leninova politična dediščina ogrožale njegov cilj. V imenu internacionalizma je likvidiral nacije, v imenu brezrazredne družbe pa nove razrede Sovjetske zveze. Začel je likvidacijo preostankov moči, ki so jo še imeli sovjeti. Ti so še v svoji brezmočni reprezentanci predstavljali določeno omejitvev partijske hierarhije. V nekaj letih je likvidiral sleherni preostanek komunalnega ali drugega samoupravljanja in okrog leta 1930 je bila Rusija docela centralizirana. Sledila je likvidacija razredov, najprej srednjega razreda, nato kmetov. S srednjim razredom ni bilo težko, ker je bil v začetkih. Toda kmetje so bili najmočnejši razred v Sovjetski zvezi. Likvidacija le-teh pomeni krvavo poglavje

ruske zgodovine. Proletariat je Stalin atomiziral in likvidiral z uvedbo stahanovščine. Ta sistem najbolj brezobzirne konkurence znotraj delavskega razreda, ki je pritiral akordno mezdo v ekstrem, je socialno atomiziral delavce, saj je postavil nasproti navadnim delavcem stahanovsko aristokracijo, ki je seveda izzvala dosti večjo zagrenjenost kot pa tovarniška uprava. Proces likvidacije delavskega razreda je bil počasnejši in manj krvav od likvidacije kmetov. Končal se je leta 1938, ko je uvedba delavske knjižice, brez katere ni mogel noben delavec potovati, delati ali dobivati živil, spremenila vse delavstvo v en sam gigantski sistem prisilnega dela.

Zadnji datum v revolucionarni zgodovini svetov je končno jesen 1956. To so tedni madžarske revolucije, ki je od prvega dne vzpostavila sistem svetov, najprej v Budimpešti, odkoder je gibanje »z nepopisno hitrostjo zajelo celotno deželo«. Sveti so bili najrazličnejši: sveti sosedov v stanovanjskih enotah, revolucionarni sveti, ki so nastali v uličnih bojih, sveti pisateljev in umetnikov v kavarnah Budimpešte, študentski in mladinski sveti na univerzah in šolah, delavski sveti v tovarnah, sveti v armadi, sveti uradnikov. Najbolj presenetljiva spontaniteta tega razvoja pa je v tem, da so ti organi potrebovali le nekaj dni za vzpostavitev medsebojnih kontaktov, za koordinacijo dejavnosti, konstituiranje višjih organov, da bi končno zelo hitro z regionalnimi in provincijskimi sveti oblikovali sistem, iz katerega je mogoče voliti poslance za narodno skupščino, ki reprezentira vso deželo.

Končajmo naš zgodovinski pregled z besedami Rose Luxemburg, ki nas je s svojo skepsa o vlogi sovjetov napolnila k preučevanju usode svetov v evropskih revolucijah: »Zadušitev političnega življenja vse dežele mora tudi življenje sovjetov vedno bolj hromiti. Brez splošnih volitev, neovirane svobode tiska in združevanja ter svobodnega boja mnenj odmre življenje v vsaki javni instituciji. Navidezno življenje birokracije postane edini aktivni element. Javno življenje počasi zaspi, nekaj ducatov partijskih voditeljev neizčrpane energije in brezmejnega idealizma vodi in vlada, med njimi vodi v resnici ducat odličnih glav. Elita delavcev je od časa do časa poklicana, da ploska govorom voditeljev, da soglasno pritrđi predloženim resolucijam. V bistvu gre torej za politiko klik, ne za diktaturo proletariata, ampak za diktaturo peščice politikov.«

Če se povrnemo na začetek našega spisa, na svojevrstni dualizem R. Luxemburg, ko je bila proti diktaturi partije in proti vzpostavitvi sovjetov, in na očitek Lukacsa, da si R. Luxemburg zamišlja proletarsko revolucijo v strukturnih oblikah buržoaznih revolucij, ugotovimo, da razkriva stališče R. Luxemburg vso tragiko evropskega političnega sistema, ki ni nikoli našel oblik za neposredno politično sodelovanje ljudstva, oblik, ki bi preživele obdobje revolucije. Zato je R. Luxemburg videvala edino možnost za omejitev diktature partije v parlamentu, pa četudi bi v njem sedeli samo levi eseri in boljševiki.

Propad svetov v revolucijah nam ponuja podobo historične statike, namreč podobo konstantno brezuspešnega prizadevanja ljudskih mno-

žic, da si najdejo politični prostor pod soncem. Misel Rose Luxemburg, da bo svoboda prišla z realiziranim socializmom kot gospodarskim sistemom, pa je polno usodnega hrepenenja po *objektivni svobodi*. Če je svoboda funkcija ekonomije, potem se svoboda razvija v smislu imanentnega procesa. Če pa je svoboda spontaniteta človeških skupin v realni socialni akciji, potem svoboda propada v smislu transcendentnega procesa. Spor med transcendentno in imanenco je realiteta zgodovine. Če je svoboda svetu transcendentna, če svoboda propada, potem tudi ekonomije ni več, namreč tiste, ki se imanentno razvija kot svoboda. Propad svobode restituira človeški svet. Svoboda je spoznana nujnost — ta najbolj racionalistični stavek, ki ga je doslej zapisala človeška roka, je mrtev. Ideja permanentne revolucije je ideja permanentne svobode: svoboda naj bo svetu imanentna. S stališča »propadanja« je to prizadevanje izrazito neracionalno. Racionalno je konstitucijo svobode »vedeti« v prihodnosti. Svoboda je racionalna le kot nujnost historičnega procesa. Nenehno prizadevanje revolucij, da se otresejo procesa in ohranijo svobodo, je brezupen poskus zaustaviti svobodo, ki je na pohodu. Svoboda na pohodu: ta temna stran meseca, ta nenavzočnost možnosti zaznave, ta napor revolucionarjev, da živijo teoretično življenje znotraj najbolj originalne prakse — ta situacija svobode nam razodene oboje: njeno rojstvo v ljudeh in njeno smrt v procesu.

Eksistencialna struktura svobode je apriorna, ne kot cilj historičnega procesa, marveč kot definicija sveta. Svet je svoboden — ta stavek je s svojo ahistorično abstrakcijo edini sposoben, da obseže vso eksistencialno problematiko. Eksistenca je zanikanje zgodovine v totalnem pomenu besede: ljudstva evropskih revolucij niso vedela za pretekle akcije svetov, pa so se z neko matematično natančnostjo združevala v edino obliko spontane socialne akcije. Marxa je komuna *presenetila*. Svoboda preseneča.

Ekonomija je zaradi dobrin, ne zaradi svobode. Kako pa je ekonomija problem svobode — to seveda daleč presega okvire tega spisa. Če smo zvesti svojemu eksistencialnemu izhodišču, bomo rekli, da je ekonomija natančno toliko problem svobode, kolikor pomeni okvir za svobodno akcijo ljudi. Apriorna struktura svobode je seveda nefunkcionalna v nekem pozabljenem pomenu besede. V resnici zmaga in propada le svoboda: če je gospodarstvo prizorišče svobode, potem te igre ne režira »večja produktivnost«. Reificirani pojmi so edina resnična kontrarevolucija evropskega duha. Nemogoča je arheologija svobode: da bi najdevali pretekle človeške akcije kot najdevamo okostja, prstane in lepe vaze. Nemogoča je materialna dokumentacija svobode. Če bi bila mogoča, bi bila mogoča objektivna svoboda v sedanjem času, torej v edinem času svobode. Zato je dereifikacija teoretični posel, nekakšno ugonabljanje teorije ali historično čutenje ali iskanje nekega okna, od koder boš preprosto videl, kar te muči.

Zgodovina svetov v evropskih revolucijah je nedvomno zgodovina svobode. Samo da je ta stavek prav tako hladen, kakor je hladna knjiga sredi prazne mize ponoči, ko vsa Evropa spi.

Kritične opombe h »Kritiki ruske revolucije« Rose Luxemburg

Paul Levi je čutil potrebo, da izda nedokončano brošuro tovarišice Rose Luxemburg,* ki jo je ta napisala v vroclavskem zaporu. Knjiga je izšla sredi najbolj ogorčenega boja proti Komunistični partiji Nemčije in III. Internacionali ter pomeni etapo tega boja. Tako je tudi z razkritji časopisa »Vorwärts« in z brošuro Frieslanda, le da so cilji v tem primeru drugačni in globlji. Ta napad ne skuša prizadeti ugleda Komunistične partije Nemčije ter zaupanja do politike III. Internationale, ampak velja teoretskemu temelju boljševiske organizacije in taktike. Častitljiva avtoriteta Rose Luxemburg naj pomaga pri takšni stvari. Njena zapuščina naj da teorijo za likvidacijo III. Internationale in njenih sekcij. Zato je premalo, če povemo, da je Rosa Luxemburg svoje nazore kasneje spremenila. Gre za to, da ugotovimo resnico oziroma neresnico teh nazorov. In to tem bolj, če pomislimo, da so se nekatera nasprotja med Rosa Luxemburg in boljševiski pokazala že v brošuri Juniusa in Leninovi kritiki o njej, pravzaprav že v kritiki Leninove knjige Korak naprej, dva koraka nazaj, ki jo je leta 1904 objavila v časopisu Neue Zeit, ter da so ta nasprotja imela določeno vlogo še v formulaciji Spartakovega programa.

Gre torej za stvarno vsebino brošure. Vendar so princip, metoda, teoretski temelj, splošna ocena revolucije poglavitnejši od stališč do posameznih problemov ruske revolucije, ki jih določujejo. Z večino teh stališč je opravil čas. Celo Levi prizna to za agrarno vprašanje. Tu je polemika nepotrebna. Metodična pot naj nas pripelje korak bliže osrednjemu problemu tega spisa: *napačni presoji narave proletarske revolucije*. (To in vse drugo je podčrtal Lukacs.) Rosa Luxemburg piše: »Socialistična vlada, ki pride na oblast, mora nedvomno storiti eno stvar: poskrbeti za ukrepe, na katerih bo kasneje temeljila socialistična reforma agrarnih razmer, ter opustiti vse, kar bi ji zaprlo pot do teh ukrepov.« Nato graja Lenina in boljševiske, ki tega niso storili, ampak so storili celo nekaj nasprotnega. Ko bi imeli opraviti z izoliranim nazorom, bi se lahko sklicevali na nezadostno poučenost Rose Luxemburg o resničnih dogodkih v Rusiji, saj je ta na splošno vladala v letu 1918. Ko pa ga opazujemo v celostnem kontekstu njenih izvajanj, takoj ugotovimo, da odločno precenjuje dejansko moč, ki so jo imeli boljševiski pri urejanju agrarnega vprašanja. Agrarna revolucija je bila od volje

* R. Luxemburg: Ruska revolucija, 1922.

boljševikov in proletariata neodvisna danost. Kmetje bi si, ko bi sledili svojim elementarnim razrednim interesom, v vsakem primeru razdelili zemljo. Če bi se boljševiki temu uprli, bi jih prav tako odpihnilo, kakor je odpihnilo menjševike in esere. Ne smemo se torej vprašati, če je agrarna reforma boljševikov socialistična ali vsaj ukrep, ki kaže v smer socializma. V resnici se nam problem zastavlja takole: ali naj v situaciji, ko se gibanje revolucije približuje dnevni odločitvi, združimo vse elementarne sile razpadajoče buržoazne družbe proti buržoaziji, ki se ortreba zavzeti stališče. In to je bilo le jasen in nedvoumen da ali ne: ali ganizira v kontrarevolucijo (ne glede, če so »čisto« proletarske ali malo-buržoazne, ne glede na to, ali se gibljejo v smeri socializma). Do elementarnega gibanja kmetov, ki je težilo po razdelitvi zemlje, je bilo se postaviti na čelu tega gibanja ali pa ga z orožjem zatreti. Slednje pa bi pomenilo postati ujetnik buržoazije, ki bi v tej stvari bila zaveznik. To se je menjševikom in eserom tudi zgodilo. Na postopen »odklon« tega gibanja »v smer socializma« v tem trenutku ni bilo misliti. Ta poskus je bil mogoč kasneje. Debata o stopnji neuspeha teh poskusov (o čemer pa je po mojem mnenju še prezgodaj govoriti; imamo »neuspele poskuse«, ki pa v kasnejšem kontekstu le obrodijo plodove) ter o njegovih vzrokih pa ne sodi sem. Kajti tu govorimo o odločitvi boljševikov v trenutku prevzema oblasti. In ugotoviti moramo, da boljševiki sploh niso mogli izbirati med agrarno reformo, ki je usmerjena v socializem, in tisto, ki pelje stran od njega. Situacija izbora je bila v resnici tale: *ali mobilizirati sproščeno energijo elementarne kmečke vstaje za cilje proletarske revolucije ali pa se ji upreti, proletariat brezupno izolirati in pomagati kontrarevoluciji do zmage.*

Tudi Rosa Luxemburg to brez ovinkov prizna: »Kot političen ukrep za utrditev proletarsko-socialistične vlade je bila to odlična taktika. Na žalost pa je imela dve plati, in druga plat je bila, da neposredna razdelitev zemlje kmetom nima nič skupnega s socialističnim gospodarstvom.« V povezavi pravilne ocene *politične taktike* boljševikov s kritiko njihovih socialnoekonomskih ravnanj se že kaže bistvo njene presoje ruske proletarske revolucije: *precenjevanje* njenega čisto proletarskega značaja, *precenjevanje* tako zunanje moči kot notranje jasnosti in zrelosti, ki jo je mogel imeti in dejansko imel proletarski razred v prvem obdobju revolucije. Na drugi strani pa se hkrati pokaže *podcenjevanje* pomena neproletarskih elementov v revoluciji, tako neproletarskih elementov *zunaj* razreda, kakor moč teh ideologij *znotraj* proletariata samega. In ta zgrešena ocena resničnih dinamičnih sil jo pripelje do odločilne točke njenega napačnega stališča: *do podcenjevanja vloge partije* v revoluciji, *do podcenjevanja zavestno-političnega ravnanja* nasproti elementarni nujnosti ekonomskega razvoja.

Rosa Luxemburg se v tem spisu pridruži tistim, ki zavzemajo odločno negativno stališče do razpustitve konstituante, vzpostavitve sistema sovjetov, odvzema pravic buržoaziji, pomanjkanja »svobode«, uporabe terorja itd. Pred nami stoji naloga, da pokažemo na tista temeljna

teoretska izhodišča Rose Luxemburg, ki so jo pripeljala do tako ostre opozicije revolucionarni politiki boljševeikov. Še posebej, če pomislimo, da je bila vselej neprekosljiva oznanjevalka, nepozabna učiteljica in voditeljica revolucionarnega marksizma. Najpoglavitnejše momente za presojo položaja sem že nakazal. Storititi moramo nadaljnji korak v spis Rose Luxemburg, da pridemo do bistva, odkoder konsekvantno izvirajo njeni nazori.

To bistvo je precenjevanje *organske narave* zgodovinskega razvoja. Rosa Luxemburg je nasproti Bernsteinu lepo prikazala neutemeljenost ideje o mirnem »vraščanju« v socializem. Prepričljivo je dokazala dialektiko razvoja, nenehno stopnjevanje notranjih protislovij kapitalističnega sistema. In to ne samo v sferi ekonomije, ampak tudi v razmerju med ekonomijo in politiko. Na nekem mestu svojega spisa Socialna reforma ali revolucija jasno pove: »Produkcijske razmere kapitalistične družbe se vedno bolj približujejo socializmu, njene pravne in politične razmere pa postavljajo med kapitalistično in socialistično družbo vedno višji zid.« Iz razvojnih tendenc družbe je torej dokazana nujnost nasilne revolucionarne spremembe. Vsekakor je že tu navzoč tudi nazor, da mora revolucija odstrani zgolj »politične« ovire s poti ekonomskega razvoja. Dialektična protislovja kapitalistične produkcije so tako močno osvetljena, da je v tem kontekstu težko priti do problematičnih sklepov. R. Luxemburg tudi v primeru ruske revolucije ne zanika nasploh nujnosti nasilja. »Socializem,« tako pravi, »zahteva vrsto nasilnih ukrepov — proti lastnini itd.« Tudi Spartakov program prizna: »Nasilju buržoazne kontrarevolucije se je treba upreti z revolucionarnim nasiljem proletariata.« Toda to priznavanje vloge nasilja se nanaša le na *negativno*, na odstranjevanje ovir, nikakor pa ne na socialno izgradnjo samo. Ta se ne da »oktroirati, vpeljati z ukazi«. R. Luxemburg piše: »Socialistični družbeni sistem naj bo in more biti le zgodovinski produkt, rojen v šoli svoje lastne skušnje, ki ima prav tako kot organska narava, katere del je navsezadnje, lepo navado, da skupaj z resnično socialno potrebo poskrbi za sredstva zadovoljitev le-te, da k nalogi zapiše tudi rešitev.« Ne bi se dolgo zadrževal pri čudni, nedialektični naravi navedene misli sicer tako velikega dialektika. Samo mimogrede omenimo, da mehanska in toga delitev na »pozitivno« in »negativno«, »rušenje« in »izgradnjo« revoluciji direktno nasprotuje. Kajti pri revolucionarnih ukrepih proletarske države — posebno neposredno po prevzemu oblasti — se »pozitivno« ne da razlikovati od »negativnega« niti pojmovno, kaj šele praktično. Boj proti buržoaziji, trganje oblastniških sredstev ekonomskega razrednega boja iz njenih rok se ujema — posebno na začetku revolucije — s prvimi poskusi organizacije gospodarstva. Tudi kasnejše organizacijske oblike bodo ohranile »negativno« bojno naravo, dokler bo trajal razredni boj — torej precej dolgo. Naj bodo gospodarske oblike prihodnjih zmagovitih proletarskih revolucij v Evropi še tako različne od ruske, pa se zdi malo verjetno, da bo mogoče povsem shajati brez etape »vojnega komunizma«, ki je predmet kritike Rose Luxemburg.

Pravkar citirano mesto pa razodeva tudi določeno metodo, kar je pomembnejše od historične plati problema. Opraviti imamo s težnjo, ki bi jo morda najustrežneje označili z besedami: ideološko vraščanje v socializem. Seveda vem, da je bila Rosa Luxemburg ena prvih, ki je opozorila, da je prehod od kapitalizma k socializmu poln kriz in regresov. Tudi v tem spisu ne manjka takih mest. Če navzlic temu govorim o taki težnji, je seveda ne razumem v smislu kakršnega koli oportunitizma. Jasno je, da si R. Luxemburg ni zamišljala revolucije tako, da pripelje ekonomski razvoj proletariata do točke, ko v situaciji zadostne ideološke zrelosti preprosto pobere plodove z drevesa tega razvoja in nasilje uporabi le za odstranitev »političnih« ovir. R. Luxemburg je imela docela jasno predstavo o nujnih regresih, korekturah in napakah revolucijskih obdobj. Njeno precenjevanje organskega elementa v razvoju se kaže zgolj v dogmatskem prepričanju, da razvoj »skupaj z resnično socialno potrebo poskrbi za sredstva zadovoljitve le-te, da k nalogi zapiše tudi rešitev«.

Precenjevanje spontanih elementarnih sil revolucije, posebej znotraj razreda, ki je zgodovinsko poklican, da jo vodi, določa njen odnos do konstituante. Rosa Luxemburg očita Leninu in Trockemu »shematsko, togo stališče«, ker sta iz sestave konstituante sklepala na njeno neuporabnost kot organa proletarske revolucije. Zato vzklikne: »Kako zelo zanika to vsa zgodovinska skušnja! Ta nam nasprotno kaže, da je živ fluid ljudskega razpoloženja nenehno obdajal reprezentativna telesa, jih prepajal in vodil.« In res se na nekem drugem mestu sklicuje na skušnje angleških in francoskih revolucij, ki zadevajo spremembe parlamentarnih institucij. Ugotovitev dejstva je povsem pravilna. Le da Rosa Luxemburg ne poudari dovolj ostro, da so te »spremembe« v svojem bistvu nenavadno podobne razpustu konstituante. Revolucionarne organizacije najradikalnejših elementov takratnih revolucij (»vojaški sveti« angleške armade, pariške sekcije itd.) so namreč *vedno iz parlamentarnih institucij s silo odstranjevale zavirajoče elemente* in jih tako prilagajale revolucionarni situaciji. Takšne spremembe so pomenile v *buržoazni revoluciji* zvečine le premike znotraj parlamenta, ki je bil vojni organ buržoazije. Velja pa opozoriti, kako močno se je v francoski revoluciji 1789 povečal vpliv neparlamentarnih (polproletarskih) elementov, če ga primerjamo z njegovo vlogo v angleški revoluciji. Rуска revolucija 1917 prinese — prek etap 1871 in 1905 — *preskok teh kvantitativnih stopnjevanj v kvaliteto*. Sovjeti, organizacije najzavestnejših in najnaprednejših elementov revolucije, se takrat niso zadovoljili s tem, da bi »očistili« konstituanto vseh strank razen boljševikov in levih eserov (proti čemu R. Luxemburg na temelju svojih analiz ne bi smela protestirati), ampak so se sami postavili na njeno mesto. Iz proletarskih (in polproletarskih) organov za kontrolo in radikalizacijo buržoazne revolucije so nastale bojne organizacije zmagujočega proletariata.

Rosa Luxemburg odločno odklanja ta »skok«. An ne le zato, ker zelo podcenjuje nasilno, »neorgansko« naravo prejšnjih sprememb parla-

mentarnih ustanov. *Ne priznava oblike sovjetov kot vladajoče bojne oblike prehodne dobe, kot bojne oblike za realizacijo temeljev socializma.* Pač pa videva v sovjetih »nadstavbo« tiste epohe socialnega in ekonomskega razvoja, ko je sprememba v socializem v glavnem dokončana. »To je neumnost, ki kvalificira volilno pravico kot utopičen fantazijski produkt, odtrgan od socialne resničnosti. In prav zato ni resno orodje proletarske diktature. Anahronizem, anticipacija pravnega položaja, ki ustreza dograjenemu socialističnemu gospodarstvu, ne pa prehodnemu obdobju proletarske diktature.«

S tem se Rosa Luxemburg — neustrašno dosledna tudi takrat, ko gre za zmoto — dotika enega pglavitnih problemov teoretske presoje prehodnega obdobja. Gre za vlogo, ki pripada državi (sovjetom kot državnim oblikam zmagujočega proletariata) pri ekonomsko socialnem preoblikovanju države. Ali naj proletarska država zgolj pozneje sankcionira in zaščiti družbo, ki je rezultat ekonomskih sil, delujočih onstran zavesti oziroma se te kvečjemu kažejo v »napačni zavesti«; ali pa imajo organizacijske oblike proletariata *zavestno določujočo* funkcijo pri gospodarski izgradnji prehodnega obdobja. Seveda ima Marxov stavek iz Kritike gothskega programa, ki pravi, da »pravo ne more biti nikoli bolj razvito od ekonomike družbe«, neomejeno veljavo. Iz tega pa ne sledi, da je *socialna funkcija proletarske države* in s tem njen položaj v celotnem sistemu proletarske družbe *enaka funkciji buržoazne države v buržoazni družbi*. Engels je označil to funkcijo v nekem pismu Konradu Schmidtu bistveno negativno. Država lahko določen ekonomski razvoj pospešuje, se mu upira, mu zapira določene poti in mu odpira druge. »Jasno pa je,« prida Engels, »da politična moč v primerih 2. in 3. povzroči veliko škodo ekonomskemu razvoju ter množično razmetavanje sil in materiala.« Vprašujemo se torej, če je ekonomska in socialna funkcija proletarske države enaka tisti v buržoazni državi? Ali je v najboljšem primeru zgolj sposobna, da pospešuje ali zavira ekonomski razvoj, ki je v relaciji do nje neodvisen in primaren. Jasno je, da je odvisen odgovor na kritiko boljševikov Rose Luxemburg od odgovora na to vprašanje. Če je pritrديلen — ima Rosa Luxemburg prav: proletarska država (sistem sovjetov) lahko nastane le kot ideološka »nadgradnja« po izvedenem ekonomsko-socialnem prevratu in zaradi njega.

V docela drugačni luči pa se nam kaže problem, če vidimo funkcijo proletarske države v konstituiranju temeljev socialistične, torej zavestne organizacije ekonomije. Seveda nihče ne misli (najmanj pa Komunistična partija Rusije), da je mogoče socializem preprosto »dekretirati«. Temelji kapitalističnega načina produkcije z njegovo »naravoslovno nujnostjo« niso odstranjeni s sveta s tem, da je proletariat prevzel oblast, niti s tem, da je institucionalno izvedena socializacija produkcijskih sredstev. Odstranitve temeljev in zamenjave le-teh z zavestno organizirano socialistično ekonomiko pa si ne smemo zamisliti zgolj kot dolgotrajen proces, marveč bolj kot zavestno voden, žilav boj. Korakoma si je treba *priporiti* teren nasproti »nujnosti«. Vsako precenjevanje zrelosti razmer, moči proletariata, vsako podcenjevanje nasprotnih sil se grenko maščuje v obliki kriz, regresov, gospodarskih tokov, ki pomenijo padeč pod

izhodiščni nivo. Prav tako pa bi bili v zmoti, če bi iz omejene moči proletariata in iz omejenih možnosti za zavestno urejevanje gospodarstva skleпали, da se bo ekonomika socializma konstituirala tako rekoč sama od sebe, torej — tako kot v kapitalizmu — s »slepo zakonitostjo« njenih sil. »Engels nikakor ne misli,« pravi Lenin ob interpretaciji svojega pisma Kautskemu od 12. septembra 1891, »da bo 'ekonomika' neposredno in sama odstranila s poti vse težave ... Prilagoditev politike ekonomiki je nujna, toda ne naenkrat, ne preprosto, ne gladko in tudi ne neposredno.« Zavestna, organizirana ureditev gospodarskega sistema se lahko realizira le zavestno, in organ te realizacije je ravno proletarska država, sistem sovjetov. Sovjeti so torej res »anticipacija pravnega položaja« kasnejše faze razredne slojevitosti, vendar ne pomenijo utopije, ki visi v praznem, ampak nasprotno, edino sredstvo, ki je sposobno, da ta anticipirani položaj nekoč obudi v življenje. Kajti »sam od sebe«, gnan od naravoslovnih zakonitosti ekonomskega razvoja, bi se socializem nikoli ne realiziral. Narava kapitalizma sicer res vodi v zadnjo krizo, na koncu *njegove* poti pa bi prišlo do uničenja celotne civilizacije, do novega barbarstva.

V tem je najgloblja razlika med buržoazno in proletarsko revolucijo. Bleščeča radikalnost buržoaznih revolucij počiva socialno na dejstvu, da se le-te dogajajo v družbi, katere fevdalno absolutistično strukturo je že močno spodkopal relativno razvit kapitalizem, in da posamejno politične, državne in pravne konsekvence že skoraj dokončanega ekonomskega socialnega razvoja. Resnično revolucionaren element pa pomeni ekonomska sprememba fevdalnega produkcijskega reda v kapitalističnega. Tako je teoretsko povsem mogoče, da poteka ta razvoj brez buržoazne revolucije, brez politične spremembe, ki jo vodi revolucionarna buržoazija. Elementi fevdalno-absolutistične nadgradnje, ki jih »revolucija od zgoraj« ni odstranila, pa v obdobju polno razvitega kapitalizma »sami od sebe« propadejo. (Nemški razvoj delno ustreza tej shemi.)

Res je seveda, da si tudi proletarske revolucije ne bi mogli misliti brez ekonomskih razmer, ki so posledica kapitalistične produkcije. Velikanska razlika med obema razvojnima tipoma pa je v tem, da se je kapitalizem kot način gospodarstva razvil že znotraj fevdalizma in ga razkrojil. Na drugi strani pa bi bila fantastična utopija, če bi mislili, da more nastati znotraj kapitalizma nekaj več od objektivnih ekonomskih okoliščin za možnost socializma — ki jih je mogoče šele po padcu kapitalizma in zaradi njega spremeniti v resnične elemente socialističnega načina produkcije — in proletariata kot razreda. Pomislimo le na razvoj manufakture in kapitalističnega sistema zakupništva v fevdalizmu. Potrebno je bilo le odstraniti pravne ovire za njun svobodni razvoj. Nasprotno pa pomeni koncentracija kapitala v kartelee, truste itd. sicer nujen pogoj za spremembo kapitalističnega produkcijskega načina v socialističnega. Toda najbolj razvita kapitalistična koncentracija ostane v primerjavi s socialistično organizacijo tudi ekonomsko kvalitativno različna. Do te ne more priti »samo od sebe« in ne po pravni poti. Tragi-

komičen neuspeh vseh »poskusov socializacije« v Nemčiji in Avstriji je dovolj jasen dokaz za to.

Da gre po padcu kapitalizma za dolgotrajen in boleč proces v smeri socializma, ne nasprotuje temu, kar smo doslej povedali. Nasprotno. Docela nedialektično in nehistorično bi mislili, ko bi iz ugotovitve, da je mogoče socializem uresničiti le kot *zavestno spremembo celotne družbe*, izvedli zahtevo, da se mora to zgoditi na mah in ne v obliki procesa. Ta proces pa je v primerjavi s spreminjanjem fevdalne družbe v buržoazno kvalitativno različen. Prav ta kvalitativna razlika se izraža v kvalitativno različni funkciji, ki jo ima država v revoluciji. Najjasneje se to vidi v odnosu politike do ekonomije. Ta odnos nam razodeva že zavest o državi, ki je navzoča v proletarski revoluciji, v nasprotju do njenih ideoloških preoblek v buržoaznih revolucijah. Gre za *predvidevajočo* in spreminjajočo zavestnost proletariata v nasprotju do spoznanja post festum buržoazije, ki je zanjo nujno. To je spregledala R. Luxemburg v svoji kritiki nadomestitve konstituante s sovjeti: *proletarsko revolucijo si zamišlja v strukturnih oblikah buržoaznih revolucij*.

Ostro soočenje »organske« in dialektično revolucionarne presoje položaja nas lahko pripelje še globlje v misel R. Luxemburg: do problema partije v revoluciji. In s tem do stališča o boljševiški konceptiji partije in o njenih taktičnih in organizacijskih posledicah.

Nasprotje med Leninom in R. Luxemburg je že precej staro. Znano je, da je R. Luxemburg med prvim organizacijskim sporom med menjševiki in boljševiki zavzela odklonilno stališče do boljševikov. Njeno nasprotovanje ni bilo politično-taktično, temveč organizacijsko. V skoraj vseh vprašanih taktike (množični štrajk, ocena revolucije 1905, imperializem, boj proti prihajajoči svetovni vojni itd.) so bila pota R. Luxemburg in boljševikov vedno skupna. Tako je bila v Stuttgartu ravno v vprašanju odločilne resolucije o vojni reprezentant boljševikov. Navzlic temu je to nasprotje veliko manj epizodično, kot bi to sklepali na podlagi mnogih taktičnih soglasij; seveda pa tudi ne gre, da bi od tu sklepali na striktno ločitev poti. Nasprotje med Leninom in Roso Luxemburg je bilo v tem: ali naj bo boj proti oportunizmu, — o njem sta se politično in načelno strinjala — *duhovni boj znotraj* revolucionarne partije proletariata ali pa naj se ta boj odloči na področju *organizacije*. R. Luxemburg je bila proti organizacijskemu stališču. Prvič meni, da je osrednji pomen, ki ga boljševiki pripisujejo organizacijskim vprašanjem kot poroku za revolucionarni duh v delavskem gibanju, pretiravanje. Temu postavlja nasproti misel, da je treba resnično revolucionaren princip iskati samo v elementarni spontanosti množic. Nasproti tej imajo centralne partijske organizacije vselej konservativno, zavirajočo funkcijo. Meni, da bi v resnici izvedena centralizacija le stopnjevala »razkol med množico, ki juriša, in obotavljajočo se socialno demokracijo«. Drugič pojmuje organizacijsko formo kot nekaj nastalega, ne pa »narejenega«. »V socialnodemokratskem gibanju je tudi organizacija ... zgodovinski produkt razrednega boja, ki mu da socialna demokracija *le politično zavest*.« Ta nazor je spet utemeljen v njenem splošnem pojmovanju pri-

čakovanega poteka revolucionarnega gibanja, katerega praktične konsekvence smo že spoznali v kritiki boljševiške agrarne reforme in v paroli o pravici do samoodločbe. R. Luxemburg piše: »Misli, da je socialna demokracija razredna predstavnica proletariata in hkrati predstavnica vseh naprednih interesov družbe ter vseh zatiranih žrtev buržoaznega družbenega reda, ne gre pojmovati le v tem smislu, da združuje program socialne demokracije idejno vse te interese. Resnica te misli je oblika zgodovinskega razvojnega procesa, ki pripelje do tega, da postane socialna demokracija tudi kot *politična stranka* postopoma pribežališče najrazličnejših nezadovoljnih elementov, da postane resnično partija ljudstva proti nezatni manjšini vladujoče buržoazije. »Po mnenju R. Luxemburg se fronti revolucije in kontrarevolucije oblikujeta postopno, »organsko« (še preden postane revolucija aktualna), pri tem pa pomeni *partija organizacijsko žarišče, kjer se združujejo vse plasti, ki jih je razvoj postavil nasproti buržoaziji*. Gre le za to, da se pri tem razredni boj ne razvedeni in se ne pomalomeščani. Tu more in mora pomagati organizacijska centralizacija. Toda zgolj v tem smislu, da je »samo zunanje sredstvo moči za realizacijo vpliva stvarno navzoče revolucionarne proletarske večine partije.«

Rosa Luxemburg izhaja torej na eni strani s stališča, da bo delavski razred stopil strnjeno, enotno, revolucionarno v revolucijo, ne da bi ga demokratske iluzije buržoazne družbe zastrupile in speljale na stranska pota; na drugi strani meni, da se bodo tiste maloburžoazne plasti, ki jih zaostritev gospodarskega položaja smrtno prizadeva v njihovi socialni eksistenci, tudi strankarsko, organizacijsko združile z bojujočim se proletariatom. Če je ta domneva pravilna, izhaja iz nje docela jasno, da je treba boljševiško koncepcijo partije odkloniti, saj je njen politični temelj prav spoznanje, da mora proletariatski izvesti revolucijo sicer v zvezi, toda ne v organizacijski enotnosti z drugimi plastmi, ki se borijo proti buržoaziji, in da bo prišel nujno v *opozicijo do določenih proletarskih plasti*, ki se borijo na strani buržoazije proti revolucionarnemu proletariatu. Saj ne smemo pozabiti, da je šlo pri prvem razkolu z menjševiki ne samo za vprašanje organizacijskega statuta, temveč tudi za problem zveze z »napredno« buržoazijo (kar je praktično med drugim pomenilo tudi izdajo revolucionarnega kmečkega gibanja), za koalicijsko z njo pri izvedbi in zaščiti buržoazne revolucije.

Zdaj postaja jasno, zakaj je šla Rosa Luxemburg drugo pot v pre-soji nevarnosti oportunizma in metode njenega premagovanja, čeprav je v vseh politično-taktičnih vprašanjih zavzemala stališče boljševikov proti njihovim oportunističnim nasprotnikom, čeprav je bila vselej ne samo najbolj zavzeta, ampak tudi najgloblja in najradikalnejša razkrinkovalka kakršnegakoli oportunizma. Kajti če pojmuje boj proti oportunizmu izključno kot idejni boj *znotraj* partije, potem ga je treba seveda tako voditi, da se premakne njegovo težišče na prepričevanje pristašev oportunistov, na dosego majoritete *znotraj* partije. Razumljivo je, da razpade s tem boj proti oportunizmu v vrsto izoliranih posameznih bojev, pri čemer je včerajšnji zaveznik današnji nasprotnik ter obratno.

Boj proti oportunističnosti kot smeri se ne more izkristalizirati: teren »idejnih bojov« se spreminja od vprašanja do vprašanja in z njim se menja tudi sestava bojujočih se skupin (Kautsky v boju proti Bernsteinu in v debati o množičnem štrajku; Pannekoek v tej in v sporu o vprašanju akumulacije; vedenje Lenscha ob tem vprašanju in v vojni itd.) Ta neorganizirani potek ni mogel povsem preprečiti nastanka desnice, centra in levece tudi v partijah zunaj Rusije. Toda zgolj priložnostna narava teh sporazumov je preprečila idejno ter organizacijsko (torej partijsko) kristalizacijo teh nasprotij, in je zato nujno privedla do povsem napačnih grupacij, ki pa so, — če so se organizacijsko vendarle utrdile — postale bistvene ovire za jasno konstituiranje delavskega razreda. (Stroebel v skupini »Internacionala«; »pacifizem« kot moment ločitve od desnice; Serrati v Zimmerwaldu; Klara Zetkin na internacionalni konferenci žena.) Nevarnost je bila tem večja, ker je bil partijski aparat v srednji in zapadni Evropi zvečine v rokah desnice in centra, kar je povzročilo, da se je neorganiziran, zgolj idejni boj proti oportunističnosti zlahka in često spremenil v boj proti obliki partije sploh. (Pannekoek, Rühle itd.)

Te nevarnosti seveda pri prvi debati med Leninom in R. Luxemburg in neposredno po njej niso bile jasne, vsaj za tiste ne, ki niso imeli možnosti, da izkušnje prve ruske revolucije kritično pregledajo. Da pa je R. Luxemburg, čeprav ena najboljših poznavalk ruskih razmer, zavzela stališče levece zunaj Rusije — ta se je v glavnem rekrutirala iz tistih radikalnih plasti delavskega gibanja, ki so bile brez praktičnih revolucionarnih izkušenj — moremo razumeti le na temelju njenega *splošnega »organskega« nazora*. Iz dosedanjih izvajanj nam mora biti jasno, zakaj v svojih — sicer mojstrskih — analizah množičnih štrajkov prve ruske revolucije o vlogi menjševikov v političnih gibanjih tistih let sploh ne govori. Pri tem pa je vselej uvidela politično-taktične nevarnosti vsakršnega oportunističnega in se proti njemu borila. Toda menila je, da bo odklone na desno odpravil »organski« razvoj delavskega gibanja sam, tako rekoč spontano. Zato končuje svoj polemični spis proti Leninu z besedami: »In končno si odkrito priznajmo: napake, ki jih stori resnično revolucionarno delavsko gibanje, so zgodovinsko neprimerno plodnejše in dragocenejše kot nezmotljivost najboljšega centralnega komiteja.«

To pojasnjuje njeno obrambo »svobode« nasproti boljševikom. »Svoboda,« pravi, »je vedno svoboda tistega, ki drugače misli.« Torej: svoboda za druge »tokove« delavskega gibanja, za menjševike in esere. Jasno je, da R. Luxemburg ni šlo za banalno obrambo demokracije »na sploh«. Njeno stališče je tudi v tej točki posledica napačne ocene razvrščanja sil v aktualizirani revoluciji. Kajti stališče revolucionarja do tako imenovanega problema svobode v obdobju diktature proletariata je odvisno navsezadnje od tega: ali ima menjševike za sovražnike revolucije ali pa vidi v njih »smer« revolucionarjev, ki imajo v posameznih taktičnih, organizacijskih in drugih vprašanjih »drugačno mišljenje«.

Vse, kar pove R. Luxemburg o nujnosti kritike, javne kontrole itd., podpiše vsak boljševik, predvsem pa Lenin — in to R. Luxemburg tudi

poudari. Gre le za to, kako naj se to uresniči, kako naj dobi »svoboda« (in vse, kar je z njo povezano) *revolucionarno in ne kontrarevolucionarno funkcijo*. Otto Bauer, eden najpametnejših nasprotnikov boljševikov, je ta problem zagledal precej jasno. Ta se proti »nedemokratični« naravi boljševiške državne organizacije ne bori le iz abstraktnih naravno-pravnih razlogov kot Kautsky, marveč z utemeljitvijo, da sistem sovjetov ovira »realno razvrščanje moči razredov v Rusiji, da ovira uveljavljanje kmetov in jih vprega v politični voz proletariata«. S tem proti svoji volji priča za revolucionarno naravo boljševiškega »zatiranja« svobode.

Precenjevanje organske narave revolucionarnega razvoja sili R. Luxemburg v najbolj kričeče kontradikcije. Kakor je že Spartakov program pomenil teoretsko podlago za centristično dlakocepstvo o razliki med »terorjem« in »nasiljem«, za zanikanje prvega in potrditev drugega, tako je R. Luxemburg v tej brošuri že postavila diktaturo partije nasproti diktaturi razreda. Seveda: če dva isto delata (še posebej, če dva isto rečeta), to ni isto. Vendar se je Rosa Luxemburg — prav zato, ker se je oddaljila od spoznanja resnične strukture sil, ki si stoje nasproti — tukaj nevarno približala eksaltacijam utopičnih pričakovanj, anticipaciji kasnejših razvojnih faz, kar je bila usoda navedenih teorij. Tej usodi je R. Luxemburg s svojim, na žalost, tako kratkim praktičnim delovanjem srečno utekla.

Dialektično protislovje, pravi Rosa Luxemburg v svojem članku proti Leninu, obstoji v tem, »da v njem prvokrat v zgodovini uveljavijo ljudske množice same svojo voljo proti vsem vladajočim razredom, vendar morajo postaviti to voljo *onstran* in prek današnje družbe. Na drugi strani pa si lahko to voljo množice izoblikujejo le v vsakdanjem boju z obstoječim redom, torej *le v njegovem okviru*. Združitev velikih ljudskih množic s ciljem, ki presega obstoječi red, vsakdanjega boja z revolucionarnim preobratom — to je dialektično protislovje socialnodemokratskega gibanja...« To dialektično protislovje pa se v obdobju diktature proletariata nikakor ne omili; spremenijo se le njegovi členi, okvir akcije in »Onstranstvo«. Prav problem svobode in demokracije, ki se je zdel med bojem v okviru buržoazne družbe preprost, ker je vsak košček izbojevanega terena bil *iztrgan buržoaziji*, se zdaj *dialektično* priostri. Tudi boj za »svoboščine« znotraj buržoaznega sistema ne poteka v ravni črti, čeprav je bila seveda taktična linija postavljanja ciljev proletariata premočrtno naraščajoča. Zdaj se mora tudi ta naravnost spremeniti. Lenin pravi, da od kapitalistične demokracije »razvoj ne pelje preprosto in gladko do vedno večje demokratizacije«. To ne more biti res, saj obstaja socialno bistvo revolucijskega obdobja prav v tem, da se razredna slojevitost neprestano, ostro in nasilno spreminja, kar je posledica tako gospodarske krize v razkrajajočem se kapitalizmu kot dramatičnega nastanka proletarske družbe. Zato ima *nenehna prerazdelitev revolucionarnih energij življenjski pomen za revolucijo*. Gre za prizadevanje — v interesu nadaljnjega razvoja revolucije, v skladu z zavestjo, da bo splošen položaj svetovnega gospodarstva prej ali slej potisnil proletariat v re-

volucijo svetovnega merila, ki bo šele sposobna za resnično realizacijo gospodarskih ukrepov v smislu socializma — *ohraniti z vsemi sredstvi in ne glede na okoliščine državno oblast v rokah proletariata*. Zmagujoči proletariati ne sme pri tem svoje politike, ne gospodarske in ne ideološke, dogmatično fiksirati. Tako kakor mora s svojo gospodarsko politiko (socializacija, koncesije itd.) svobodno manevrirati glede na preslojevanje razredov, glede na možnost in potrebo, da določene plasti zaposlenih pridobi za diktaturo ali jih vsaj nevtralizira, prav tako malo bo fiksiral svoj odnos do problema svobode. Vrsta in količina »svobode« sta v obdobju diktature proletariata odvisni od stanja razrednega boja, od moči sovražnika, od intenzitete ogroženosti diktature, od zahtev slojev, ki jih je treba pridobiti, od zrelosti zaveznikov itd. Svoboda ne pomeni — prav tako malo kot, recimo, socializacija — vrednote po sebi. *Svoboda mora služiti vladavini proletariata, ne pa ta njej*. Za uresničitev teh, včasih precej nenadnih frontnih sprememb je sposobna le revolucionarna partija, kot so boljševiki. Samo ta ima zadosti gibčnosti, sposobnosti manevriranja in nepristranosti v presoji stvarno učinkujočih sil. Samo ta je lahko napredovala od Brest-Litovska prek vojnega komunizma najbolj divje državljanske vojne do nove ekonomske politike ter od tod (ob novi spremembi položaja) do drugih razvrščanj sil — ohranila pri vsem tem bistvo: oblast proletariata.

V tem spletu pojavov pa je ostalo nespremenjeno samo eno: kontra-revolucionarno stališče drugih »tokov delavskega gibanja«. Od Kornilova do Kronštata poteka ravna črta. Njihova »kritika« diktature torej ni samokritika proletariata — možnosti zanjo morajo biti tudi med diktaturo institucionalno zagotovljene — marveč razkrojevalna tendenca v službi buržoazije. To po pravici zadevajo besede, ki jih je pisal Engels Beblu: »Dokler proletariati *še potrebuje* državo, je ne potrebuje v interesu svobode, marveč za tlačenje svojih nasprotnikov.« In za to, da je Rosa Luxemburg med nemško revolucijo spremenila nazore, ki smo jih tu analizirali, tiči vzrok verjetno v tem, da se je v nekaj mesecih najbolj intenzivnega sodoživljenja aktualne revolucije, ki so ji bili usojeni, prepričala o zmotnosti svojih prejšnjih koncepcij. V prvi vrsti o zmotnosti svojih nazorov o vlogi oportunitizma, o naravi boja proti njemu in s tem o izgradnji in funkciji revolucionarne partije same.

Prevedel: Vladimir Arzenšek

O bistvu dela

Vanja Sutlić

Politična ekonomija, politika in filozofija v socializmu

Dejanski socializem v svetu je tako v svojih »ortodoksnih«, ne manj pa tudi v svojih »deviantnih« verzijah — z vso svojo ekstenzivnostjo, še več, z vso svojo »logiko« — izpostavljen učinkovanju tistih epohalnih, celo med-svetovnih moči, za katerih razumevanje — preseganje odločilni pojem — izraz še vedno nahaja v Marxovem delu. Zato moramo naš poskus razumevanja politične ekonomije, politike in filozofije v socializmu začeti z analizo teh treh pojmov glede na četrtega in v njem prisotno prozornost celote, kakor je njihovo razumevanje vsebovano in izraženo v Marxovem delu.

Začnimo z besedo, ki pri tem revolucionarju, pri tem miselnem dejavniku na obratu svetov predstavlja največ in na najpomembnejših mestih. To je beseda *kritika*.

Če je Kantova filozofija, ker je vztrajala pri kritični, nedogmatski in skeptični uporabi uma, zapisana v zgodovini človeštva, posebej v duhovni zgodovini, tu pa v zgodovini filozofije, kot kriticizem, bi Marxova misel toliko bolj upravičeno lahko prišla v miselno zgodovino, v zgodovinsko misel, kot *kriticizem*, ki nima svoje »pozicije« zunaj dejavnosti kritike, v tako imenovanem diamatu in histomatu, v proletarski politični ekonomiji in v proletarski politiki z njenim osrednjim pojmom diktature proletariata, (kar vse je deloma samo moment njegove kritične misli, deloma pa v interpretacijah tako privržencev kot nasprotnikov izsiljena in vsiljena »pozicija«). Kakor da tista vrsta kritike, ki je na delu pri Marxu, ni sama v sebi »pozicijska«, kakor da to ni »pozitivno« psevdo-ime za *misel, ki misli o krizi in iz krize* nekega celotnega zgodovinskega sveta. O »kritiki vsega obstoječega« je govoril v nekem svojem zelo zgodnjem spisu, v pismu Rugeu septembra 1843. (Prim. Karl Marx, Frühe Schriften I, ed. Lieber — Furth, Cotta, Stuttgart 1962, str. 447.)

Te »kritike vsega obstoječega« (Kritik alles Bestehenden) ne gre razumeti samo kot kritiko »obstoječega« v imenu dejanskosti, v imenu »realitete«, tj. heglovsko: v imenu dejanskega pojma, ideje, kot kritiko »pojava« v imenu »bistva«, kot kritiko tistega, kar samo tu je (Dasein),

v imenu z idejo reflektirane »eksistence«, »dejanskosti« (Wirklichkeit), temveč tudi kot kritiko »ideje«, »esence«, »bistva«, »dejanskosti« s stališča »obstoječega«, da bi se — in v tem je tisti odlični razloček v odnosu do Hegla — razkrilo in osvobodilo *tisto prvobitno, začetno, izvirno dogajanje* (zbivanje — dogajanje, op. prev.), ki je pred ločevanjem »ideje« in »pojava«, »dejanskega« in »obstoječega«, »bistva« in golega »obstajanja« itn. in jih *omogoča* v tistem *kaj* so in da sploh so; to pa ne zato, da bi jih združilo v »sintezi«, spravilo razdvojeno, nasproti si stoječe in protislovno, temveč da jih kot take odpravi z revolucionarnim preobratom pogojev njihove razlike.

To, o čemer je govor, do česar je Marxu, ni neka *nova »pozicija«*, katero naj bi posredovala »kritika vsega obstoječega«, sploh ni nekaj takega kot »pozicija«, za katero on že vnaprej ve, da je »predpostavka« tistega, kar je vse postavilo, da pa samo ni »predpostavka« nikogar, niti svoja lastna ne; nasprotno: starejše je od starega in novega skupaj, od vsake mogoče »predpostavke« in njenega »postavljanja«, ker prvobitneje ostane na delu, ko vse mineva — celo tudi prazna eternizacija »obstoječega« kot paslika minljivega.

Kritika s »pozicije« tistega prvobitnega zato ni niti še tako radikalna polemika z »idejo« — »resničnostjo« niti z obstoječim »videzom« in »pojavo«, ni manifestacija neke »pozicije«, temveč je izgovarjanje prvotnega dogajanja prav tiste krize, ki je pozročila razločevanje »ideje« in »obstoječega«, »dejanskosti« in »videza«; in ni samo *sodba* o tem razločevanju (grški besedi *krisis* in kritein hkrati pomenita tako »razločevanje« kot »sodbo«), temveč je *porajanje* in *rast* sama.

Marxov »kriticizem« je naslov za njegovo nenapisano in nenapisljivo »pozicijo«, namreč za njegovo »postavljanje na pozicijo« dogajanja in rasti zgodovine same. Zato ne kritizira »ideje«, »stvarnosti«, »pojava« in »obstoječega« enega z drugim, temveč vsako zase in v soočenju enega z drugim išče *tisto tretje*, ki ni pozneje, temveč *pred* to razliko — in zato »ideja«, »stvarnost«, kadar sta v kritičnem odnosu do »obstoječega« in pojava, tega »pojava« in »obstoječega« ne kritizirata dovolj globoko, niti »obstoječe« samo po sebi v svoji »pojavnosti« to »idejo«, to »dejanskost« dovolj plitvo, da bi se lahko same nad seboj zgrozile, se začudile nad seboj, se podvrgle kritiki.

O kateri in kakšni kritiki je govor, bomo videli iz analize tistega pojma, na katerega misli njegova kritika tako politične ekonomije kot filozofije in politike, pojma, ki to kritiko nosi in ki obstaja kot znak tiste in takšne rasti, kateri bi hotel pomagati pri njenem osvobajanju. Ta osrednji pojem je od njegovih mladostnih del do zadnjih spisov pojem *dela*. Ona je — prevzeta od Hegla in v mladosti dograjena — *tisto ozadje*, na katerem se vzdigujejo vsa razvijanja, vse teze in vse najdene rešitve.

Pokazati smiselno mesto tega pojma pomeni dovolj globoko premisliti, kaj je s svoje kritične »pozicije«, ki ji je do te rasti, razumel

pod socializmom in pod odnosom tistih treh momentov, ki so v naslovu našega članka.

V »Kapitalu« pravi: »Enostavni momenti delovnega procesa so smotrna dejavnost ali delo samo, njegov predmet in njegovo sredstvo« (Kapital I, Dietz, Berlin 1962, W. 23, str. 193). To je delovni proces, opazovan »neodvisno od vsake določene družbene oblike« (l. c. str. 192; prim. str. 57). To ni »delo« v smislu »prvih živalsko instinktivnih oblik »dela«. Nasprotno, Marx se *metodično* zavaruje: »Mi predpostavljamo (unterstellen) delo v obliki, v kateri izključno pripada človeku« (l. c. str. 193).

Abstrahiranje od »vsake družbene oblike« kaže značaj tega pojma dela: je mnogo več kot gola empirična posplošitev ali zgodovinsko povprečje; v svoji enostavnosti je pogoj za izoblikovanje vsakega posebnjšega, konkretnjšega pojma dela, kot je »splošna narava« (l. c. str. 192) dela samega — namreč to, da proizvaja, »oblikuje« »uporabne vrednosti« — »pogoj človekove eksistence«, »večna naravna nujnost« »posredovanja menjave snovi med človekom in naravo« (l. c. str. 57).

Tukaj uporabljeni pojem »narava« je dvopomenski: Prvič je kot pojem splošno nujen in veljaven za vse »določene« primere dela. (V filozofski terminologiji bi rekli, da je formalno aprioren.) Drugič izraža pripadnost vsakega človeškega dela naravi¹ (toliko je materialno aprioren).

Tisto, na kar se ta pojem narave nanaša, kar intendira, je prav tako dvojno: Prvič, »narava« kot »bit«, »esenca«, »splošna narava« dela, proizvodnje. Drugič, »narava« kot princip gibanja — (eficientni vzrok) in oblikovanja — (formalni vzrok)² in hkrati »končnost« (finalnost) ter »snovnost« (materialnost) sama; skratka: narava je genuino isto kot človeška dejavnost, oziroma obratno: človeška dejavnost je genuino isto kot narava.

Z drugimi besedami: človekovo bistvo — delovni proces ne le vključuje naravo kot predmet, temveč je tudi sam naraven, sam je *kot narava*, lahko bi rekli, da je sam paradigmatični primer narave. V delovnem procesu je človek naraven, ker je, prvič, kot »naravna moč« v odnosu do drugih naravnih moči; drugič, ker dela kot narava sama.

Dvopomenskost pojma »narava« in dvojnost tistega, kar ta pojem intendira, ni niti ekvokacija niti konfuznost: antropološko — kozmološka povezanost, enotnost in razlika, počivata na človekovi ontološki specifičnosti, da je njegova »esenca«, njegova »narava«, »pogoj bivanja« to, da *dela* kot narava. Zato delo ni nič drugega kot razvijanje »potenc, ki dremljejo« v naravi (l. c. str. 192). Z drugimi besedami narava (v smislu celote vseh stvari, vseh bitij) in človek (v smislu enega, vendar ne lastnega bitja v tej celoti) sta *narava, ki proizvaja, ki dela*. Naravo v smislu celote, do katere je človek v razmerju kot do svojega »pred-

¹ Človek v delovnem procesu »sam stopa nasproti naravni snovi kot naravna moč« (l. c. str. 192).

² »Človek lahko v svoji proizvodnji postopa samo kot narava, tj. lahko samo spreminja obliko snovi« (l. c. str. 57).

meta dela«, imenuje Marx »zemlja« (Erde) — »zemlja... kot splošni predmet človeškega dela« (l. c. str. 193) — in jo razločuje od »surovin« (Rohmaterial). Medtem ko je prva, »zemlja«, »tu brez njegovega sodelovanja« (Zutun, l. c. str. 193), je druge »tako rekoč filtriralo prejšnje delo« (ibid.), tj. na drugih človek so-deluje. Čeprav so tako prva kot druge »predmeti dela«, je človek v delovnem procesu do prve v razmerju samo tako, da njene »reči« (Dinge) osvobaja »njihove neposredne povezanosti z zemljino celoto« (ibid), medtem ko je do drugih v razmerju tako, da predmet dela (»zemljo« kot splošni predmet) z delom spreminja. »Surovina«, pravi Marx, »je predmet dela šele potem, ko je že doživela kako z delom posredovano spremembo« (Veränderung) (ibid.).

Zemljine reči, naravna bitja kot taka, torej ne kot »surovine«, so »predmeti dela, ki jih narava najde« (ibid.). Kolikor je stavek gramatično enostaven, toliko je *miselna naloga, vprašanje*. Ta, sprva prese- netljivi stavek: »predmeti dela, ki jih narava najde«, pomeni, da so reči glede na delo človeka, ki je do njih v razmerju — spomnimo se — kot »naravna moč«, *že kot takšne same po sebi predmeti dela*. To so lahko samo zato, ker so to *po sebi* za naravo kot tako, ki proizvaja, ki sama dela, ker človek dela tako, kot »proizvaja narava«. Na nekem mestu v svojih »Ekonomsko-filozofskih rokopisih« iz leta 1844 (Frühschriften I., l. c. str. 568) pravi Marx, da človek proizvaja tako, da »reproducira celotno naravo«, tj. izvirno produkcijo narave same. Človek samo »razvija« (entwickelt) njene »potence«, nekaj, kar je kot tako *v njej vsebovano*. In zato, ker je narava naravne celote, ker je tisto, kar napravlja celoto vseh stvari, v svoji potenci, v svoji moči *delo, proizvodnja*, zato človek kot posebno naravno bitje in moč, ki »dela kot narava«, v naravi kot celoti »reči« nahaja »predmete dela, ki jih narava najde«.

Pri Marxu, ko analizira delovni proces kot tak, torej najdemo: prvič, naravo kot celoto bitij — reči, drugič, človeka kot naravno bitje prav ko dela, tretjič, naravo kot tisto, po čemer naravna bitja (narava kot celota bitij, kot »zemlja«, in »surovine«, kot predmeti dela) in človek kot delovno bitje so; najdemo »bitja« (v tradicionalni ontološki terminologiji = *entia*), »bistvo« človeka (*essentia* enega teh bitij) in naravo samo, ki vse naravne stvari šele omogoča (tisto, kar je tradicionalna filozofija imenovala s terminom »bit« ali *esse*).

Kot je pri Marxu dvopomenska »narava« (bitja in hkrati bit, tako *ens* kot *esse*), tako je dvopomensko tudi delo kot *človekovo delo* in *človeško delo*. Videti je, kot da človekovo delo in človeško delo pomeni isto, samo da je poudarek enkrat na »delo« in »drugič na »človek«. Ampak delo je človekova *essentia*, tisto, kar (quid) ga kot bitje razločuje od drugih bitij, človekov »pogoj eksistence«. Drugič, delo je človekov *esse*, človekova bit, kot tudi bit vseh drugih naravnih bitij — človekova *narava*, ki *presega* človeka kot posebno bitje in vsa bitja, a presega človeka tako, da je pogoj njegove lastne esence, torej: *imanentna transcendenca* z vidika človeka, gledano od narave sem: *prodor* narave (kot biti) v človekovo bistvo in prodor človekovega bistva v naravo (kot bit).

Prizorišče tega vzajemnega prodiranja je za Marxa »Zemlja«; ta nosi tako »najdene reči« kot »surovine« in delovna sredstva.¹

Govorimo o *prodiranju*, o *prodoru* ne le zato, ker se človek kot »naravna moč« »postavlja nasproti naravni snovi« (rečem in bitjem), ne le zato, ker si jih prisvaja v obliki, ki je uporabna za njegovo življenje (l. c. str. 192), ne le zato, ker je »potrebna smotrna volja ves čas, ko traj delo,« (l. c. str. 193), ne le zato, ker delovna sredstva »služijo« človeku, ker jih »uporablja«, ker jih »porablja«², ker jih, kot pravi Marx na nekem mestu, »požira« (l. c. str. 198), ker se jih je »polastil« (be-mächtigt) (l. c. str. 194), skratka, ker iz stvari dela »sredstva moči« (ibid.), sam pa z lastnim dejanjem posreduje, regulira in kontrolira menjavo snovi z naravo« (l. c. str. 192), temveč predsvem zato, ker vse to more, kajti po Marxu »sam postopa kot narava« (l. c. str. 57). To je: »narava« se v njem samem kot dejavnem, delovnem bitju *izdeluje*, on sam dela, ker *biti naraven*, po njegovem opisu narave, ni nič drugega kot *delati*.

Govorimo o *prodiranju*, ker — ne samo v prisposobi ali na banalni ravni — narava sama porablja, požira, se polašča, prisvaja itn. ... človeka v delovnem procesu. Marx govori o »porabljanju delovne sile« v nekem kontekstu, kjer opisuje enostavne elemente dela (ne pa proizvodnjo presežne vrednosti ali »oplajanje vrednosti«). A v tem, ko narava porablja človeka, človek porablja tisto, kar narava v njem porablja, tj. naravo, silo in moč, sposobnost »svoje« narave, s katero konec koncev nikoli ne razpolaga, ker je prav ona pogoj *vsakega razpolaganja*, vsakega dejanja, vsakega uporabljanja, vsakega posluževanja s čemer-koli ...

V obojestranskem prodiranju (v imanentni transcendenci narave v človeško naravo in človeške narave v naravo samo) je vsebovano dvojje: Prvič, da je vse, kar je *predmet dela*, »uporabna vrednost«³, da so vse reči »predmeti dela, ki jih narava najde«, da je torej njihova »naravnost« = njihova »predmetnost«; in, drugič, da je tudi človek kot naravno bitje — in to prav takrat, ko »aktualizira«, ko »realizira« svojo naravnost — predmet te predmetnosti. *Predmetnost predmetnosti* kot tudi — gledano od človeka proti naravi v enostavnem delovnem procesu — *subjektivnost subjekta* sta eno in isto: *Narava kot delo*.

Enostavni momenti dela — »enostavni delovni proces« (l. c., str. 196) — s svojimi »elementi«, kot jih je imenoval v »Kritiki gothskega programa« (W. 19, Dietz, Berlin 1962, str. 22), s svojo *smotrno dejavnostjo*, *predmetom dela*, *sredstvom dela*, *rezultatom dela* — *produktom* — niso samo nekaj, kar je »neodvisno od vseh družbenih oblik« (Ka-

¹ »Kot je zemlja njegovo prvotno skladišče hrane, tako je njegov prvotni arzenal delovnih sredstev ...« (Kapital I., l. c. str. 194). »Zemlja sama je delovno sredstvo ...« (ibid.).

² Vse: l. c. str. 194.

³ Prim. Theorien über den Mehrwert III., Dietz, Berlin 1962, str. 294: »Uporabna vrednost izraža naravni odnos reči in ljudi, in fact obstajanje stvari za človeka.«

pital I., l. c., str. 57) in kar je zato mogoče in »treba obravnavati najprej neodvisno od vsake določene družbene oblike« (l. c. str. 192), nekaj, kar je neodvisno od vsake oblike (človeškega) življenja in zato »enako skupno vsem njegovim družbenim oblikam« (l. c. str. 198), temveč vsebujejo tudi možnost objektiviranja, popredmetenja dela samega, torej ne dela v nečem drugem, v »rečeh«, — »objektiviranja« dela, — »postvarenja« dela, »odtujitve« dela, ki nas ne postavlja več pred delovni proces kot tisto zadnje, temveč njega, ta delovni proces, pred naravo in človeka *onkraj* enostavnih momentov dela.

Z drugimi besedami: ne »odtujujejo« se samo ti momenti ali elementi med seboj v razvitejšem (npr. kapitalističnem) načinu proizvodnje, temveč se delovni proces sam, kot delovni in naravni, kaže kot »odtujitev«, in zato že po sebi, podobno kot naravne reči — predmeti dela, vsebuje možnost svojega »porabljanja«, svojega »izkoriščanja«, »požiranja«, subsbmiranje pod svoje naravne elemente, torej ravno tisto možnost, ki omogoča, da se delo v določenem načinu proizvodnje prikaže kot dejanje, ki oplaja kapital.

Zato, ko pravi Marx: »— Če obravnavamo celotni proces z vidika njegovega rezultata, produkta, se prikazuje oboje, sredstvo za delo in predmet dela, kot sredstvo proizvodnje, delo samo pa kot produktivno delo« (l. c. str. 196), in k temu pristavlja — »to določilo proizvodnega dela, kakor se podaja s stališča enostavnega delovnega procesa, nikakor ne zadostuje za kapitalistični proizvodni proces« (opomba 7 na isti strani »Kapitala«) — potem je treba podvomiti, če ni bil njegovemu opisu »enostavnega delovnega procesa« za *model*, ne samo historično-filozofsko gledano, Aristotelov *obrtnik*, kot smo to razvili v nekem pred kratkim objavljenem članku,¹ temveč tudi »razviti« delavec — subjekt totalnega procesa dela v okoliščinah delitve dela in kapitalističnega načina proizvodnje.

Ta dvom implicira nalogo, ki jo — tako se zdi — radikalizira moderna industrijska družba na sploh, namreč nalogo, da »komunizem« zunaj *zaznamovanosti* in madežev stare družbe, iz katere naročja izvira, kot pravi Marx v »Kritiki gothskega programa« (l. c. str. 21), išče ne le *novi* princip delitve »porabniških sredstev« — »vsak po svojih sposobnostih, vsakomur po njegovih potrebah« (ibid.), delitve, o kateri Marx dobro ve, da je »samo posledica delitve pogojev proizvodnje« (l. c. str. 22), ki je spet »karakter samega načina proizvodnje« (ibid.), temveč torej tudi *nov način proizvodnje*, nov odnos človeka do vsega, kar je, kot tudi do tistega, kar je v vsem, kar je, na delu, in vse, kar je, omogoča; *novi* princip delitve »potrošnih sredstev« — »vsak po svojih sposobjalnih sil »prve faze« komunistične »družbe«, »kakršna pač izhaja iz kapitalistične družbe, torej se je v vsakem pogledu, ekonomsko, nravno, duhovno, še držijo materina znamenja« (l. c. str. 20) stare družbe, tem-

¹ Prim. »Politička misao«, št. 3/1966. Prevod »Problemi« 52, str. 581. (Op. prev.)

več neko novo bazo, neko »svojo lastno osnovo« (Gurdlage) (ibid.), na kateri proizvajalne sile ne le s svojo kvantitativno rastjo, temveč s svojim novim *kvalitativnim* določilom pomenijo novo obdobje, novo razmerje, ki ni implicitno vsebovano v tistem, kar Marx imenuje enostavni »elementi«, enostavni momenti dela. Delo, ki je kot »pogoj človekove eksistence« »večna naravna nujnost«, samo po sebi »prva življenjska potreba«, kot pravi v »Kritiki gothskega programa« (I. c. str. 21: das erste Lebensbedürfnis), ne pa samo življenjsko sredstvo, to delo, katerega enostavni momenti so v vseh razrednih družbah ločeni, zlasti v kapitalističnem načinu proizvodnje, in so individui v »suženjski podrejenosti... delitvi dela«, (ibid.), to delo mora biti znova postavljeno, vzpostavljeno, točneje: *sploh vzpostavljeno v svoji enotnosti in enostavnosti, da bi ga bilo sploh mogoče izkusiti kot vprašanje vseh vprašanj* in s tem v komunizmu, ki je »nujna oblika in energični princip najbližje prihodnosti, a a kot tak ni cilj človeškega razvoja« (Frühe Schriften I, I. c. str. 608), da bi bilo mogoče znotraj komunizma *osvoboditi nekaj, kar je fundamentalnejše in enostavnejše od človeka — delavca v svetu dela*. Človek z večjim in hkrati *skromnejšim* dostojanstvom in življenjsko pravico (prvim življenjem) kot je tista »pravica enakosti«¹ z njenim merilom — delom, za katero pravi Marx, da je pravica nenakosti, ker so neenaki individui merljivi samo z enakim merilom, kolikor jih spravljamo pod enak vidik (Gesichtspunkt), zapopadamo samo z ene *določene* strani, v danem primeru npr. obravnavamo *samo kot delavce* in v njih nič več ne vidimo, od vsega drugega abstrahiramo«. (Kritik des Gothaer Programms, W. 19, str. 21).

Takšna pravica je »neizogibna v prvi fazi komunistične družbe«, pravi Marx na istem mestu, ker se človek, individui, kažejo sploh samo kot delavci. (»... nihče ne more dati nič razen svojega dela, ... na drugi strani pa ne more preiti v last posameznika nič razen individualnih sredstev porabe«, I. c. str. 20).

Ko je Marx štiri leta prej (april — maj 1871) premišljal komuno, to »končno odkrito politično obliko, pod katero je bila mogoča ekonomska osvoboditev dela« (Der Bürgerkrieg in Frankreich, W. 17, str. 342), je menil, da »ko je delo enkrat osvobojeno, (tj. »zrušena ekonomska osnova (Grundlage), na kateri počiva obstoj (Bestand) razredov in razredna vladavina«, vsak človek postane delavec, proizvodno delo pa neha biti razredno svojstvo« (ibid.). »Proizvodno delo«, ki je nujno zlo (Marx uporablja v Kapitalu I. (I. c. str. 532) termin »Pech«, »smola« tistega, ki to delo predstavlja), postane zdaj produktivno v tistem enostavnem, elementarnem pomenu besede, v katerem delo ustvarja produkte.

Ekonomska osnova sodobnih razredov in razredne vladavine je specifični način proizvodnje, kapitalistični način proizvodnje, natančneje: način produkcije kapitala, ki na eni strani počiva na ločenosti delavcev od sredstev za delo in za življenje — kar je značilnost vseh »civiliza-

¹ »Pravica enakosti je... še vedno — v principu — meščanska pravica...« (Kritik des Gothaer Programms, W. 19, str. 20).

cijskih« načinov proizvodnje, medtem ko je, na drugi strani, za razliko npr. od suženjskega in fevdalnega tipa proizvodnje in dela — njihova specifičnost, njihova produktivnost v tem, da ustvarjajo *presežno vrednost*, da *oplajajo kapital*, zaradi česar kapitalistični način proizvodnje hkrati pomeni *v tendenci neomejeno ekonomsko in produkcijsko ekspanzijo*, zakaj proizvodjalne sile nasploh so kapitalove proizvodjalne sile, njihova žeja po presežni vrednosti pa je načelno neutešljiva.

Z drugimi besedami, kadar se kapital in proizvodjalne sile združijo tako, da se proizvodjalne sile prikazujejo kot proizvodjalne sile kapitala, takrat naraščanje proizvodjalnih sil načelno, v tendenci, nima konca. Takrat sta tako naraščanje proizvodjalnih sil kot tudi produkcija presežne vrednosti, ki se razvija v neposredni enotnosti z njim in se samo skozenj lahko razvija, neomejeni. Tudi to je miselni tok, ki ga kaže dobro premisliti, ko se povprek prihaja do sklepa, včasih iz imanentnih razlogov kapitalističnega načina proizvodnje, o nemožnosti razvoja proizvodjalnih sil v okviru kapitalizma.

Zato specifičnost »združene« (genossenschaftliche) (prim. W. 17, str. 343; W. 19, str. 19) »produkcije«, »združene družbe, utemeljene na skupni lastnini nad produkcijskimi sredstvi« (W. 19, ibid.), ni *samo* odstranitev tako imenovane »anarhije« v proizvodnji, tj. »reguliranje nacionalne proizvodnje po skupnem planu« (W. 17, str. 343), kar je v tej ali oni obliki že postalo značilnost razvitega kapitalizma¹, temveč nasploh to, da »podružbljeni človek, asociirani proizvodjalci, svojo menjavo snovi z naravo racionalno regulirajo, spravijo pod svojo skupno kontrolo, namesto da bi ona njim vladala kot slepa sila; da jo opravljajo z *najmanjšo porabo moči in v okoliščinah*, ki so najvrednejše in najbolj adekvatne njihovi človeški naravi« (Kapital III, W. 25, str. 828, podčrtal V. S.). Torej ko gre za specifičnost, ni govor niti o rasti proizvodjalnih sil niti o planiranju, temveč o *takšnem* kontroliranju in reguliranju »me-

¹ Engels je ob neki priložnosti, junija 1891, upravičeno napisal: »Poznam kapitalistično proizvodnjo kot družbeno obliko, kot ekonomsko fazo; kapitalistično *privatno* proizvodnjo kot *pojavnost*, ki se tako ali drugače dogaja znotraj te faze. (...) Proizvodnja po posameznem podjetniku... postaja vedno bolj izjema. Kapitalistična proizvodnja po *akcijskih* družbah sploh ni več *privatna* proizvodnja, temveč je proizvodnja za združeni račun mnogih. In ko prehajamo od akcijskih družb k trustom, ki obvladujejo in monopolizirajo cele industrijske panoge, tu ne preneha samo *privatna proizvodnja*, temveč tudi nenačrtnost (Planlosigkeit), (W. 22, str. 231—232).

To, kar je Engels vedel leta 1891. v svojih beležkah ob »Načrtu erfurtskega programa«, številni »marksisti« še vedno ne vedo, ker mislijo, da je specifičnost socialističnega načina proizvodnje v njegovem planiranju; planiranje je bilo karakteristika kapitalizma, ki jo je Engels videl zdavnaj pred deli, ki so omogočila spoznanje tako imenovane najvišje faze kapitalizma, imperializma itn.

Kakšno vlogo pa ima »plan«, »upravljanje s stvarmi« in »vodenje proizvodnega procesa« v Engelsovi »dedukciji« situacije, določene s »proletarsko revolucijo«, je popolnoma jasno razvidno npr. iz Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft, W. 19, Dietz, Berlin 1962, str. 224, a tudi sploh str. 212—228. Menimo, da je v tem pogledu, vsaj kar se tiče svobode v »kraljestvu nuje«, med njim in Marxom popolno soglasje.

njave snovi« — »proizvodnega procesa« med človekom in naravo, ki bo najbolj adekvatno in »človeške narave« najbolj vredno.

To kaže poudariti v trenutku, ko ekspanzivnost modernega kapitalizma ali tako imenovanega neokapitalizma, ekspanzivnost in vzdrževanje rasti proizvodjalnih sil, tako učinkuje na ves svet, da se orientira po tempu, ciljnih rasti te »družbe izobilja«, te »potrošniške družbe«. Ko — po Marxu — kapitalizmu ni do najustrežnejših okoliščin, najvrednejših glede na »človeško naravo«, *kako je glede tega s socializmom?*

Svoboda tu, tj. v »sferi prave (eigentliche) materialne produkcije« [»v kraljestvu nuje«, tj. v kraljestvu borjenja (Ringens) z naravo »zaradi zadovoljevanja potreb«], *ni preprosto razvoj proizvodjalnih sil*, temveč takšen razvoj, ki ga je mogoče uskladiti s »človeško naravo«, razvoj, ki se ne dotika njenega dostojanstva, ki ne napravlja vprašljivo *najbolj temeljno človekovo potrebo*, katero je prav razviti kapitalizem pervertiral, prav »kapitalizem izobilja« izmaličil, namreč potrebo človeka, da je človek.

Preden pogledamo, kaj za Marxa pomeni »človeška narava« in v čem je to njeno »dostojanstvo«, kaj torej zanj pravzaprav pomeni biti človek, moramo podrobneje premisliti »prvo fazo komunizma« glede na enostavne in abstraktne momente, elemente dela.

Na začetku smo se ustavili ob tekstu iz »Kapitala« (W. 23, str. 192 do 200) z naslovom »Delovni proces«, kjer Marx, ko analizira nekaj na prvi pogled, za navadno in povprečno razumevanje morda celo banalnega, dobi, povzemajoč pred-družbeni karakter dela [oziroma karakter dela »enako skupen vsem družbenim oblikam« (l. c. str. 198¹)], pred-ekonomski karakter dela — logično, točneje, *onto — logično* in, rečeno brez rezerve: *metafizično* (čeprav njemu samemu kot tako neproblematično) *merilo za razumevanje* razvitih načinov proizvodnje, posebno produkcije kapitala, zlasti pa, če se premisli ustrezna mesta npr. »Kritike gothskega programa«, *merilo kritike* politične ekonomije, *kritike* kapitalističnega načina proizvodnje, *kritike* »meščanske družbe« nasploh,² da, *kritike vsega, kar obstaja* znotraj načina proizvodnje, ki razkrajajo enostavni proces in njegove momente postavlja drugega drugemu nasproti in jih subsumira tistemu, kar Marx imenuje »mrtvo delo«, tj. delovnim sredstvom in predmetu dela (produkcijским sredstvom).

To *kritično merilo* je dobil Marx v opisu enostavnih momentov, elementov delovnega procesa.

Po Marxu enostavni delovni proces združuje delo »glave in delo roke«; je tako rekoč psiho-fizično, duhovno-materialno nevtralen. Ker

¹ »Zato nam ni bilo nujno prikazati delavca v razmerju do drugih delavcev. Človek in njegovo delo na eni, narava in njene snovi na drugi strani so zadostovali« (l. c. str. 198—199).

² Ta »meščanska družba« ni zgodovinsko-sociološko omejena, temveč ima prav tisti pomen »sistema potreb« in zadovoljevanja teh potreb, tistega »bogastva« na delu, o katerem govore tako klasiki politične ekonomije, Smith in Ricardo, kot tudi Hegel in Francozi 18. stoletja, kot na nekem mestu pravi Marx (Zur Kritik der Politischen Oekonomie, W. 12, Dietz, Berlin 1961, str. 8).

Marx te nevtralnosti kot *pogoja* vsakega družbeno-ekonomsko, zgodovinsko (dodajmo: sploh empirično) določljivega dela posebno ne premisli glede na »naravo« takega pojma in karakterja tistega, kar ta pojem intendira, se mu enostavni delovni proces prikazuje utelešen v individualnem delavcu, misli, da ga opisuje po modelu *individualnega* dela, v katerem isti delavec združuje vse funkcije, ki se pozneje ločijo (Kapital I, W. 23, str. 531).

To »pozneje« je karakteristično: kot se enostavnost in nevtralnost dela, neodvisno (»obravnawanega«) od njegovih zgodovinskih oblik uteleša v *individuu*, tako se »kombinirani delovni personal« (ibid.) — delavec v razmerju z drugimi delavci —, družbeni karakter dela določa *temporalno nevtraln*o kot kronološko »poznejši«.

Distinkcija »prejšnjega« (individualnega) in »poznejšega« (družbenega) karakterja dela pokriva distinkcijo individualno-kolektivno *nevtralnega* dela in dela, ki je individualno, odnosno kolektivno določeno.

Seveda Marx sam dobro ve (že v nekem zvezku s tekstom iz avgusta—septembra 1857.), da sta pojma (»individuum« in »kolektiv«) korelativna: »Človek je v dobesednem pomenu *zoon politikon*«, pravi v Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie (Dietz, Berlin 1953, str. 6), »ne le družabna (gesellig) žival, temveč žival, ki se lahko loči (osami, sich vereinzeln) samo v družbi, in to, da se *prav* »prej« (tj. »kolikor bolj se vračamo v zgodovino«), »individuum, torej tudi proizvajajoči individuum, toliko bolj prikazuje kot nesamostojen, spada k neki večje coleti« (ibid.). Pa vendar skoraj deset let pozneje *individualni* delovni proces postane »zgodnejši« nasproti *družbenemu* kot »poznejšemu«. *To ni slučajno*; to je posledica *neproblematičnosti* opisa enostavnega delovnega procesa kot tudi *neproblematičnosti* »narave«, »človeške narave«, »naravne nujnosti«, »večnega pogoja eksistence« itn.

Distinkcije *različnih* dimenzij postanejo distinkcije znotraj ene dimenzije: spekulativno postane empirično, empirično postane spekulativno, *zgodovinsko* v smislu »ene same znanosti«, za katero Marx ve, namreč »znanosti zgodovine«, kot pravi v »Nemški ideologiji« (W. 3, str. 18), postane *zgodovinsko* v smislu historiografsko — empirično spoznavnega in kronološko določljivega, to pa spet — ker je *zgodovinskost* tega zgodovinskega ostala netematizirana in, v bitnem smislu, nepremišljena — kaže svoj karakter spekulativnega »prej«, »zgodnejše« in »a priori«.

Delo v razviti, konkretni obliki je empirično-zgodovinsko spoznavno, delo v enostavni obliki, »produkcija materialnega življenja samega« (I. c., str. 28), je, kot tam pravi, »temeljni pogoj vsake zgodovine« (ibid.), torej *predpostavlja* zgodovinsko razumevanje. Marx dobro ve, da je delo v enostavni obliki res rezultat »poznejše«, »zgodovinsko razvite« »abstrakcije«, a v svoji »ekonomski« enostavnosti, ko do nje pride, »prav tako moderna kategorija kot odnosi, ki to enostavno abstrakcijo ustvarjajo« (Grundrisse..., str. 24). Vendar ta historična, historiografsko spoznavna geneza ne odloča o *logičnem*, tj. *onto-logičnem prius* »prej« dela; nasprotno, to »zgodovinsko dejanje« (Nemška ideo-

logija, W. 3, str. 28) sploh omogoča »vsako zgodovino«, vsako konkretno določilo v empiričnem smislu, in zato je »tisto prvo pri vsem zgodovinskem pojmovanju, da se to temeljno dejstvo (Grundtatsache) obravnava v vsem njegovem pomenu in razsežnosti in da se mu pusti priti do vse njegove veljave« (ibid., podčrtal V. S.).

Vendar ta »prva predpostavka vsake človeške eksistence, torej tudi vsake zgodovine« (ibid.), to »temeljno dejstvo«, to »prvo«, ostane v svoji evidentnosti za Marxa nekaj neproblematičnega, tako da njena zgodovinskost, lastna zgodovinskost tega »temeljnega dejstva« onkraj vsake empirične konkretne zgodovine za Marxa sploh ni vprašanje. Zdi se, da je dovolj spoznana s tem, da je *deriviranost* t. im. »produkcije zavesti« *reduktivno* pokazana v svojem »dejanskem«, »dejstvenem«, »čutnem«, »objektivnem« itn. *poreklu*, in da je v svoji absolutno-zgodovinski samostojnosti in s to samostojnostjo zvezani pretenziji demaskirana kot »ideologija« tj. kot napačna »zavest« (falsches Bewusstsein) z »naravnim« izvorom v konstelaciji produkcije, še konkretnije: »delitve dela«. Ko je ta enkrat reducirana na »temeljno dejstvo«, na »prvo predpostavko«, na sam »življenjski proces«, na tisto »pozitivno«, od česar je treba začeti, na tisto »prvo«, ki je »temelj vsake zgodovine«, se v svoji reduktivnosti kaže kot opravičilo tistega »prvega«, da bi to lahko ostalo netematizirano. Mislim, da je že iz povedanega razvidno, da ni govor samo o »filozofiji«, ki zahteva nekakšen poseben »napor abstrakcije«, temveč o procesih, ki usodno delujejo med ljudmi našega časa.

Vprašanje je torej samo v *odnosu* enostavnih elementov, enostavnih momentov delovnega procesa, v vzpostavljanju njihove *enotnosti*, v vzpostavljanju »naravnega odnosa«, tj. odnosa, ki ustreza »naravi« delovnega procesa. To je »problem«, kot ga vidi Marx.

»Naravno« je človek v tem delovnem procesu individualno-kolektivno nevtralen. Družbeni značaj dela je samo artikulirani in med posameznike razdeljeni značaj enostavnega dela. »Produkt se sploh spreminja iz neposrednega produkta individualnega producenta v družbeni, v skupni produkt celokupnega delavca« (vprašanje je, katere vrste in razsežnosti je ta abstrakcija celokupnega delavca?), »to je kombinirana delovnega personala, katerega člani stoje bliže ali dalje od upravljanja delovnega predmeta (Handhabung)« (Kapital I, W. 23, str. 531).

Je to eksplikacija »celokupnega delavca« kot nosilca vsega tega procesa? Posamezni delavec je samo »organ celotnega dela« in — zdaj pride tisto odločilno: »Zgornje prvotno določilo produktivnega dela,¹ izpeljano iz narave same materialne proizvodnje, ostane vedno resnično za celokupnega delavca, gledanega kot celokupnost. Toda ne velja več za vsakega njegovih členov, vzetega posamično« (l. c., str. 531—532).

Marxu ni toliko do tega, da bi enoviti, enostavni delovni proces povezal s posameznikom, z individuom; gre mu samo za to, da odpravi

¹ ki smo ga navedli na začetku, namreč, da je to takšno delo, ki proizvaja produkte, in da je dejavnost, glede na ta rezultat, v katerem delovni proces ugasne, produktivno delo, kot so tudi delovna sredstva in predmet dela proizvodna sredstva.

»sovražno nasprotje« momentov dela. *Odprava delitve dela*, o kateri govori skozi ves svoj opus in ki povzroča toliko skrbi sociologom in tistim, ki se ukvarjajo s specialno »znanostjo o delu«, nima v prvi vrsti pomena odpravljanja razčlenjenosti dela znotraj »celokupnega delavca«, temveč samo pomen odpravljanja *med seboj sovražno nasprotnih* elementov enotne in enostavne proizvodnje, enotnega delovnega procesa. »Znotraj združene . . . družbe proizvajalci *ne zamenjujejo* svojih produktov; enako malo se tu za produkte uporabljeno delo kaže kot *vrednost* teh produktov, kot z njimi prevzeta stvarna (sacliche) lastnost, kajti zdaj — nasprotno kot v kapitalistični družbi — individualna dela ne eksistirajo kot sestavni deli celotnega dela *po ovinku*, temveč neposredno« (Kritik des Gothaer Programms, W. 19, str. 19—20).

»Kapital« tudi ni nič drugega kot ta »ovinek«, po katerem »celokupni delavec« obstaja, kot tudi »delo« v strogem, to je v ekonomskem pomenu besede ni nič drugega kot tisto razmerje in hkrati reč, ki se »personificira« v delavcu kot empiričnem posamezniku in ki »po ovinku« kaže, da empirični posameznik spada v celoto »celokupnega delavca« (Gesamtarbeiter).

Govor je torej o »naravnem« modusu delovnega procesa, v katerem so a priori, ne glede na dejanskost, oziroma bolje: v faktični tendenci — ta faktična tendenca pa je potem v znamenju empiričnih procesov kot so avtomatizacija, avtomacija in nematerialno delo itn. — izginila *nasprotja* med duhovnim in telesnim delom, mestom in vasjo, delom in pogoji dela (proizvajalna sredstva itn.), upravljanjem in samoupravljanjem, individualnim in družbenim razvojem in napredkom, pravico in potrebo, med delom kot »prisilo«, kot dolžnostjo, in delom kot »prvo življenjsko potrebo« (l. c. str. 19—20), med delom kot nenaravnim stanjem in delom kot naravnim stanjem tako narave kot človeka (potencialno »isto subjekt, človeštvo, in objekt narava« sta zdaj v tem združenem stanju aktualno isto,¹ ker je a priori izginilo nasprotje med »pogoji eksistence« in »eksistenco« samo, nasprotje med »esenco« in »eksistenco«, med »naravo« v smislu »bistva« človeka in »naravo« v smislu njegovega faktičnega »okolja« itn. itn.

»Zemlja« (v najširšem pomenu besede) po Marxu zdaj res daje delavcu »*locus standi* v njegovem procesu, daje mu prostor za delovanje (Wirkungsraum)« (Kapital I, W. 23, str. 195). Razmerja v proizvodnji, tudi sama bitno enostavna, direktna, postanejo neposredno moment proizvodnega procesa, ne ločujejo se od njega in si ga ne podrejajo »po ovinku« s tem, da se »ostvariyo« in potem »personificirajo«, temveč so *eno* s produktivnimi silami. To ni sklad, temveč je identiteta razmerij in produkcijskih sil.

To je v splošnih obrisih »višja faza« komunistične »družbe«, se pravi zdaj *aktualno* »človeške družbe«, kot pravi na nekem mestu v svojih tako imenovanih »Pariških rokopisih«,² strože rečeno *ne* »družbe«

¹ Prim. Grundrisse . . . , str. 7.

² Frühe Schriften I . . . , l. c. str. 608.

ali agregata posameznikov, temveč »človeka«, ki je eno in isto z »naravo« v apriorno spekulativni dimenziji in hkrati »asociacija neposrednih proizvajalcev«, »družba (Verein) svobodnih ljudi«, (Kapital I, W. 23, str. 92), da bi tako tisto apriorno spravil v empirično skupni relaciji.

Vplivna in za mnoge neprimerna Tönniesova distinkcija med »Gesellschaft« in »Gemeinschaft«, med »družbo in skupnostjo«, o kateri se je veliko diskutiralo, ima — kot Tönnies sam priznava — svoje poreklo tu, čeprav je kot »povsem sociološka« zgodovinsko izpraznjena. Marx tako v »Kapitalu« kot drugod, pa tudi Engles v svojih spisih, za to skupnost radi uporablja stari nemški izraz »Gemeinwesen« — občestvo ali občina v prvotnem pomenu besede. (»Gemeinwesen« pa je njegov specifični prevod francoske besede »Commune«!)

Oboje: Ta »človek«, ki je »narava«, in »asociacija neposrednih proizvajalcev«, »družba svobodnih ljudi« — je *eno*, kot sta eno »bistvo« in »pojavnost«, kot se »bistvo« pojavlja in je »pojavnost« bistven.

Človek skupaj s svojim naravnim podaljškom, kot pravi na nekem mestu v »Kapitalu«¹ in s tem ponavlja, kar je prej govoril že leta 44. v svojih »Ekonomske filozofske rokopisih«,² človek skupaj s svojim naravnim stališčem, s svojim »poljem dela (Field of employment)« (Kapital I, W. 23, str. 195), z »naravo«, sam »naravna moč«, je *substancia* (pod — stat) — *subjekt* narave (v vseh prej opisanih pomenih), njena na-sebnost in za-sebnost (An-und-für-sich-sein), z drugimi besedami, z vso svojo strogostjo: *absolutno delo delavca v svetu dela*. (Nota bene): dela, ki je duhovno-materialno nevtralnno, ki je logično pred temi distinkcijami, in se *aktualizira*, se uresničuje v vsakokratni empirični obliki, določeni z razvojem proizvajalnih sil in produktivnosti dela samega (v ožjem pomenu besede).

Tehnologija (v strogem pomenu, ne le v pomenu aplikativne znanosti) postane »antropologija« in »kozmozologija«³ — da ne rečemo tudi »teologija«, zakaj tudi za to so osnove v tekstih njegovih »Pariških rokopisov«,⁴ na primer v problematiki »samoustvarjanja« — ker je predvsem, kot to empirično kaže velika industrija, analitika dela, produkcijskega procesa. Analitika dela pa je, glede na zgoraj razvito, *ontologija*. Za Marxa, kot tudi za Hegla, sta obča in posebna metafizika dialektično *isto*, enkrat po »absolutnem pojmu« = »ideji«, drugič po »Delu«. Tako »komunizem« v empirično-zgodovinskem, socialnem, ekonomskem, političnem in tudi naravoslovnem jeziku izreka *intenco*, ne obliko Heglove dialektike celote, kot le-to *in nuce* suponira že pri enostavnih določilih dela. S tega vidika je komunizem realizacija filozofije (ontolo-

¹ Prim. Kapital I, W. 23, str. 194: »Predmet, do katerega je delavec prišel neposredno..., ni predmet dela, temveč delovno sredstvo. Tako samo tisto naravno postane organ njegove dejavnosti, organ, katerega dodaja svojim lastnim telesnim organom in s tem podaljšuje svojo naravno podobo...«

² Prim. Frühe Schriften I..., l. c. str. 566, 568 npr.

³ Prim. Kapital I, W. 23, str. 510, 512; Frühe Schriften I, l. c. npr. str. 602 do 608 in passim.

⁴ Prim. Frühe Schriften I..., l. c. str. 604—606.

gije — metafizike) v ukinjeni obliki, realizacija, ki je *kritika* filozofije kot filozofije, kot tudi *kritika* politične ekonomije z njenim osrednjim pojmom dela kot ustvarjalca vrednosti. Ni naključje, da Marx in Engels ta osrednji pojem povezujeta zlasti z imenom Smitha (s tem »Luthrom nacionalne ekonomije«,⁵ ki je interioriziral kategorije politične ekonomije), kot tudi *kritiko politike* (kot misli in kot dejanja). Vse troje je mogoče ukiniti, če se realizira tisto, za čemer to troje gre. Enostavni elementi dela so dejavnost s smotrom, predmet, sredstvo, proizvod dela. To delo je duhovno-materialno nevtralnno, kot je na sebi tudi individualno-kolektivno nevtralnno, in omogoča vsa nasprotja kot takšna in hkrati s tem njihovo sintezo. V procesu produkcije kapitala se na osnovi proizvodnosti dela samega, na osnovi razvoja proizvajalnih sil, osamosvaja »ovinkovni«, »postvarili« svet odnosov o proizvodnji in z njimi povezana proizvajalna sredstva — v moč nad delom kot procesom oploditve kapitala, tj. nad »živim« delom v imenu »mrtvega« dela; osamosvaja se celota na račun delov, človeška »narava« na račun svoje »eksistence«, »duhovna« proizvodnja na račun »materialne«, »ustvarjanje« na račun »ustvarjenega«, skratka — družina, družba, država; duh, narava in logos na račun golega dela, zgolj dela, porabe delovne sile za smotre, ki so zunaj nje. Spraviti to ločeno, njegovo ekspanzivnost, pomiriti, zbrati ga v »naravi dela«, kot pravi Marx — za tem gre njegova *kritika* filozofije, (ki jo je opravljal tako rekoč od svojih prvih spisov, od pripravljalnih del za disertacijo, do, izrecno, vseh filozofsko pomembnih tekstov) — za tem gre *kritika* politične ekonomije, zakaj njegovo delo je *kritika* politične ekonomije, seveda kritika, ki je možna samo tako, da je razvila imanentne možnosti politične ekonomije, ni pa nekakšna kritika, ki bi »obšla« sfero politične ekonomije, ki bi brezbrizno takoj prešla v neko drugo dimenzijo, ni zgolj prehajajoča, temveč imanentna kritika konsekvenc same politične ekonomije, razvijanje politične ekonomije; v tem smislu je Marx zadnji klasik politične ekonomije in njen prvi kritik) — za tem gre njegova kritika politike.

Kritika postulira revolucionarni preobrat v odnosu med enostavnimi momenti, elementi dela. »Prva faza komunizma« ni nič drugega kot izvajanje tega preobrata v odnosu elementov iz relacije *samostojnih* relat v enostaven, skladen odnos: ona ni — to je treba posebej poudariti in kdaj pa kdaj upoštevati, ko imamo opravka z nekaterimi pojavi v našem življenju — ni ohranjanje avtonomij in kompetenc »sfer« (posebnih »sfer« ekonomije in politike in filozofije), ki jih je glede na njihovo avtonomnost in samokompetentnost napravil vprašljive že kapitalizem, razviti kapitalizem, čeprav v perverzni obliki. Še manj je (ta »prva faza« — op. prev.) *redukcija* ene »sfere« na drugo in drugih na eno bodisi ekonomije, bodisi politike, bodisi filozofije), temveč je preobrat odnosov med njimi v enotnost in edinstvo, v njihovo »ukinjeno« »realizacijo« v enostavnem delovnem procesu, kakršen je pred očmi Marxu. Zato nobena teh treh ne more korenito izginiti, dokler vseh treh

⁵ Prim. Frühe Schriften I..., l. c. str. 585.

ne »ostvari«, »udejanji«. Ni mogoče ukiniti ekonomije in pustiti politiko in filozofijo, ni mogoče ukiniti politike in pustiti ekonomijo in filozofijo, ni mogoče ukiniti filozofije in pustiti ekonomijo in politiko. To je lahko videti samoumevno, da, banalno: bolje bi bilo, ko bi ostalo *vprašanje* v vsej tako imenovani »prvi fazi« komunizma!

Govor je o vseh z »delitvijo dela« povzročeni »regijah«. Sicer pa panekonomizem, na primer, izzove tudi panpoliticizem in panideologizem ne manj kot panpoliticizem itn., itn. Nikakor ne mislimo samo na zgodovinski primer »stalinizma«. Na sploh je treba reči: Če so na primer »razredi« rezultat načina proizvodnje, ne morejo izginiti pred načinom proizvodnje, ki jih evocira, ki jih zahteva, ki se v njih »personificira«, z njimi pa tudi ne »država«, niti samostojna politika, niti filozofija, niti sploh ideološki značaj vseh oblik tako imenovane »nadgradnje«, pa tudi ne »nadgradnje« v njeni »arhitektonski« določenosti, tj. v »nadgrajenosti«, v »super-strukturalnosti«.

To, da nobeden teh momentov ne more izginiti, dokler ni vzpostavljen opisani (in z *danimi* pogoji opisani) »enostavni« način produkcije, lahko privede (in dejansko nenehno vodi to možnost v socializmu, ki povsod po svetu stoji nasproti kapitalizmu, ne samo mejno in prostorsko: v »obkolitvah«, temveč izhaja iz kapitalizma samega in kot socializem v *samem sebi* stoji nasproti kapitalizmu) — *do odlaganja* »udejanjenja« enostavnega, enotnega in edinega delovnega procesa. To se mora dogajati toliko bolj gotovo, če upoštevamo ekonomsko, tehnološko itn. ekspanzivnost modernega kapitalizma. Z njegovo ekspanzivnostjo ni podana samo možnost udejanjenja »višje faze« komunizma, niti samo možnost odlaganja tega udejanjenja, časovno podaljšani interval, ki človeštvo postavlja na preizkušnjo; zdaj stojimo pred možnostjo, ki se kdaj pa kdaj in ponekod vedno bolj »aktualizira«: pred možnostjo modernemu kapitalizmu analogne *psevdo-sinteze* elementov in momentov enostavnega procesa, »zmage« Hegla onkraj meja njegove epohe.

Proces degeneracije, pospremljen z razvojem, z dejanskim in navideznim bogastvom, lahko zajame kritično revolucionarno »periodo preobrazbe«, kot pravi Marx v »Kritiki gothskega programa« (W. 19, str. 28).

V *načelu* in zaradi različnih *empiričnih* razlogov *lahko* kritika politične ekonomije ne le prepusti prostor nekritični ekonomiji, temveč »vulgarno« degenerira v ekonomizem; *lahko* kritika filozofije ne le prepusti prostor filozofiji kot takšni, temveč degenerira v privatni in grupni »svetovni nazor«, se izprazni svoje substancialnosti in se spremeni v ideologijo v ožjem pomenu besede, tj. v psevdo filozofijo; *lahko* kritika politike prepusti prostor ne le politiki, ki se prakticira v *intentio recta*, temveč operacionalnemu manipuliranju z množicami in politikantstvu.

Možnost uresničenja, niti ne njegovo odlaganje, ne sme nasesti na bitno-človeško nekontroliranih procesih psevdosinteze po zgledu »družbe izobilja«. Ta »sinteza« je *pozitivistična* v nekem višjem pomenu, v pomenu, v katerem Marx Heglu očita pozitivizem,⁶ tj. ostajanje vsega

¹ Prim. Frühe Schriften I..., l. c. str. 654.

pri *starem*, samo navidezno kritiziranem, samo okrašenem, samo osvetljenem s psevdosijajem raznovrstnosti in mnogoterosti. Da bi se »višja faza« sploh posrečila, ko za to pride čas, je treba ohranjati, ne zoževati ali reducirati, vse »fronte«, da popuščanje na eni ne bi pripravljalo do psevdosinteze. Depolitizacija (včasih skrita za povsem nedolžnim in pozitivnim naslovom »deprofesionalizacija«) je prav tako nevarna kot deekonomizacija in defilozofikacija, če naj eno ostane na račun drugih dveh, ali dva na račun enega, ali nekaj podobnega.

Posluh za resnično sintezo prihaja samo iz tistega, k čemur so ekonomija, politika in filozofija enako na poti: iz *čistega, uniformnega sveta dela*, s pogojem, da je ta svet dela kot takšen zares *problematiziran* — ne pa preprosto sprejet — in anticipatorsko pozitivno ali negativno že *izkušen* v sedanjosti.

Procesi psevdosinteze *deproblematizirajo* svet dela, ko ga kot regulativ in postulat prestavljajo v prihodnost, ki še nikakor ni. Samo »dejanskost« neodložljivo zahteva preobrat.

Morda je skrivanje ravno *način* absolutne zagotovitve vzpostavitve (čeprav tako rekoč v zaledju) tega istega sveta dela. »Kraljestvo nuje«, o katerem govori Marx, se v teh različnih procesih *perpetuira, eternizira*, ostaja »večno« v možnostih in nevarnostih psevdosinteze. *Možnost v udejanjenju se zlorablja z odlaganjem in s psevdosintezo.*

Destruktivna dialektika skupnosti, kritika kapitala (v vseh njegovih regijah) postaja v tem primeru *konstruktivna* dialektika sveta dela, ki je v »prehajanju«, v gibanju, in se ne manifestira, ne kaže kot svet dela, temveč se skriva za psevdosintezo in s tem upira problematiziranju, noče biti vprašnje radikalne kritike, ki jo je Marx inavguriral v horizontu »dela«.

»Prihodnost« se odlaga morda zato, ker je tako neproblematični svet dela že dominantno navzoč, ne da bi bil posebej izkušen v svoji prisotnosti. Zato danes *ni dovolj* usmerjati odnos elementov delovnega procesa v smer enostavne enotnosti. Čas ogroženosti te smeri je primeren čas, sposobnost časa za vprašanje o samem »cilju« — smislu. *Odpornost* kapitalizma priča o tem, da je *in nuce* »dan« s tako imenovanim »temeljnim dejstvom«, s »prvo predpostavko«, s »temeljnim pogojem vsake zgodovine«, kot tudi da se v »prvi fazi komunizma«, v socializmu, bojuje boj še za nekaj drugega kot za svet dela. To nekaj drugega se ne uvaja v misel s skrajšanjem delovnika, z osvobajanjem od dela v materialnem smislu, z avtomatizacijo in avtomacijo, s podaljševanjem »prostega časa« itn. Vse to je lahko *preoblikovano, prisposobljeno, prilagojeno* svetu dela, če »enostavni« delovni proces z vsemi implikacijami, ki smo jih razložili, ni *premišljen in zgodovinsko pretehtan z nečim*, kar je *starejše, zgodnejše in prej kot tisto* »prvo« in »začetno«, kar je *pred delom samim*, pa ni ne-delovno v pomenu: ne-človeško, temveč, nasprotno, vse »delovno« omogoča kot njegova možnost sama.

Meja med kapitalizmom in komunizmom teče skozi komunizem v obeh njegovih fazah: to je tisto temeljno sodobno izkustvo človeka, ki se za ceno maksimalnega napora poskuša izmakniti pritisku svojih last-

nih proizvodov. To je temeljno so-dobno izkustvo, ki nam ga je omogočil Marx, ko je, še vedno *metafizično* — z *one strani* racionalno regulirane in kontrolirane »menjave snovi« človeka z naravo, *postuliral* resnično »kraljestvo svobode«, »razvoj človeških moči, ki samemu sebi velja kot samosmoter« (Kapital III, W. 25, str. 828). To »kraljestvo svobode« je za Marxa resda utemeljeno »samo na onem kraljestvu nuje kot na svoji bazi« (ibid.), vendar njegova samosmotrnost *rebelira* proti vključitvi v »kraljevstvo nuje«. Človek-narava kot substanca-subjekt in v toliko: *izpolnjena totaliteta*, monizem narave-človeka so presekani s to mislijo o »kraljestvu nuje« in »kraljestvu svobode«, z *dualizmom* teh dveh »kraljestev«. Prvo *prenaša* drugo, drugo je samo sebi samosmoter. Skozi absolut *gre razcep*, s tem pa tudi skozi »človeško naravo«, skozi »naravo« sploh, skozi enostavni delovni proces, skozi Delo sploh. »Prosti čas« ni čas brezdelja niti intermezzo delovnih procesov — gledano od dela sem je samosmoter. Ta čas za »višjo dejavnost«, kot pravi Marx v »Grundrisse...« (l. c. str. 599), deluje *transformatorsko*, preoblikujoče na »delovni čas« in s tem na »delovni proces«. Ukinja se nasprotje »prostega časa« in »delovnega časa«. To pomeni, da »samosmotrno« kraljestvo svobode *kvalitativno* spreminja delovni odnos do vsega, kar je, ali, z drugimi besedami: da se pravzaprav odnos »kraljestev« medsebojno spreminja, da ne le da »kraljestvo svobode« lahko zraste na osnovi »kraljestva nuje«, temveč je celo — in to je tu odločilno — ono samo, s svoje strani, *izvorna predpostavka* »kraljestva nuje«. Če dualizem »kraljestev« ni formalno-logična nekonsekvenca ali stiska, ki izhaja iz prevelikega upoštevanja »realitete«, »empirije«, »znanosti«, »tehnike« itn., *temveč prava miselna stiska* — potem je sposoben v okviru »dela« motivirati njegovo *vprašanje*.

Marx je s staro aristotelsko in heglovske kategorijo »samosmotra« problematiziral enostavni delovni proces *iz časa in svobode*. Da je »prosti čas«, to je nekontroliran, neplaniran, ne-esencialen, ne-naraven, sploh mogoč — *to je tisti čudež, nad katerim obstane neka misel, globlja od filozofije*, čudež, ki pušča za sabo vso metafiziko in sploh vse delo, čudež dogajanja pred dogajanjem, da tako rečemo: zgodovine pred vsako zgodovino. To je tisto radikalno novo in hkrati prastaro, kar zares pomeni specifično razliko nasproti svetu dela. V današnji konstelaciji za tistega, ki mu je do »človeške družbe«, do »komunizma«, ni nujnejše naloge od premisleka, ali vsaj odprtosti, pripravljenosti za sprejem, tega *vprašanja* dela samega, zunaj in pred sintezo in psevdosintezo, ki jo sugerirajo, vsiljujejo, servirajo z različnih strani. Še več, *odsotnost sinteze mora urgirati izvorno svobodo* — a odsotnost sinteze je »dejstvo« — namreč: odsotnost resnične sinteze. Tisto svobodo, ki je zadnji motiv in sidrišče kritike politične ekonomije, kritike politike, kritike filozofije in hkrati možnost njihovega udejanjenja in s tem *revolucionarnega preobrata v bistvu dela*.

To zahteva, da se znova premislijo politična ekonomija, politika in filozofija v socializmu glede na *vsemu* delu in *vsej* produkciji neujem-

ljivi prosti čas, če je to, kar je tu »prostost«, če je to, kar je tu »čas«, sploh tema misli.

»Strategija« pri nas in v svetu, v prehodnem obdobju, v »prvi fazi komunizma«, mora počivati na pretehtanem razmerju med fundamentalnimi momenti za »višjo fazo«, na pretehtanem razmerju ekonomije, politike in filozofije. Vendar mera tega razmerja ne more biti v relatah te relacije, temveč samo v nekem preobratu, ki — ko anticipira rezultat sinteze — to sintezo vnaprej tako problematizira, da velja dilema: ali delo, ali izvorna svoboda prav tam, kjer je delo = svoboda.

Prevedel Janez Dokler

Južnotirolski Nemci ob primorskih Slovencih v odnosu do Italije

(Poskus komparativnega zgodovinskega pogleda na trikot nacionalnih
in državnih odnosov)

I. Juvančič

Uvod

V odnosu narodov igra afekt, čustvo, svojo vlogo. In kakšno! Ljubzen do domovine, do mere upravičena, je vsem nacionalizmom bila gibalna sila. Menili so, da ji mora ustrezati kot sestavna komponenta sovraštvo do sosedu.

PATRIE — PATRIA — VATERLAND — DOMOVINA, pravemu patriotu nad vse draga, ljuba, je šovinističnemu nacionalizmu postala malik, ki mu je žrtvoval nešteta življenja v dveh svetovnih vojnah.

Zaljubljena zamaknjenost, zaprtost vase, čezmerno povzdigovanje, precenjevanje samega sebe, svojega naroda, države na eni strani, ignoriranje, podcenjevanje nasprotnika na drugi; kje naj najdemo rešitev, da rešimo taka dva subjekta in jih postavimo v objektivni svet?

Zaljubljenca, slepo zaljubljena, je težko postaviti v resnično realnost. Do smrti sprta nasprotnika je težko prepričati o pravu.

Kaj ko bi jih odtrgali iz njihovega sveta in jih postavili v podoben svet, da se tam razgledajo?

V središču te razprave stojе južnotirolski Nemci. S primorskimi Slovenci imajo marsikatero podobnost iz starih dni. Pogled z vrha gora je vedno obsežnejši kot iz doline.

Danes, ko ves svet poskuša zapustiti pota ozkega nacionalizma, ko se odpirajo mednarodni vidiki, ko Združeni narodi iščejo svojo uveljavitev, ko sosedni narodi, zlasti tisti, ki imajo tu in tam svoje odtrgane drobce, narodnostne manjšine, tipajo za novimi stiki, je poskus pogledati eno sporno narodnostno vprašanje, tu južnotirolsko, na mestu.

Južnotirolsko vprašanje (Napetost med Italijani in južnotirolskimi Nemci)

Na zunaj gre danes vse razpravljanje o tem, *kako naj se uresniči avtonomija* južnotirolskega nemškega ljudstva, zagotovljena s paktom De Gasperi—Gruber.

Za tem pa stoji *trda stvarnost*, o kateri razpravljajo že najmanj petdeset let tako Italijani kot Nemci. V to stvarnost prodremo le, če poznamo literaturo, če sledimo časopisnim bojem. V čem obstaja?

1. Neizpodbitno je dejstvo, da je v obdobju pred I. svetovno vojno že celo stoletje južnotirolsko ljudstvo živelo na območju od Brennerja do Salurnske soteske. Vsa ljudska štetja od 1848. dalje govore o tem.

2. Italija, ki je uveljavljala zahtevo po naravni, geografski (da ne rečem strateški) meji na Brennerju, je proti temu dejstvu postavila in postavlja ob zahtevi po varnosti še dve trditvi:

a) Substrat južnotirolskega nemškega ljudstva sestavljajo Ladinci — ostanki teh so še živi. Ti pa so neolatinci, ki govore italijansko narečje. Torej so južni Tirolci v veliki večini germanizirani Ladinci. — Ob tej glavni tezi stoji še druga trditev posebne narave.

b) »Unterland«, spodnja dežela Bocna, mesto Bocen samo, Meran, so že od 15. stoletja dalje poznali italijanske naseljence. Zelo ostro spodbijajo zato avstrijska štetja po občevalnem jeziku in trde, da 1910. npr. niso bili na južnem Tirolskem le 3 % Italijanov, marveč, če vzamemo najbolj ekstremne trditve, kar 23,5 %.

Vsaj delno je zahtevo po »Unterlandu«, po spodnji deželi, podprlo dejstvo, da je fašizem z novo industrijsko cono po letu 1930. Bocen italijaniziral. Res je, pravijo Nemci, prav tu, v »spodnji deželi«, so bili tisti 3 % Italijanov, toda, kar je več kot to, ne drži. Italijanska zgodovinska teza kot tudi teza o ljudskem štetju naj bi bili zato le opravičilo za italijanizacijo Bocna, za ustanovitev industrijske cone, ki je načrten prodor z juga na sever.

Če pretresemo italijanske trditve in dokaze, vidimo najprej, da gre za lingvistično vprašanje, bolje za vprašanje lingvistične paleontologije, povezane z zgodovino, da si Italijani laste Ladince. Druga trditev o »Unterlandu« je vprašanje zgodovine in vprašanje, kako naj ocenjujemo avstrijska ljudska štetja.

Kako odgovarjajo nemški, zlasti tirolski zgodovinarji na italijanske dokaze o italijanstvu Merana, Bocna in spodnje dežele?

Vseh italijanskih dokumentov o Italijanah v spodnjih krajih je zelo malo, kar zadeva stoletja nazaj. Gre za posamezne raztresene listine, ki govore o italijanskih trgovcih, bankirjih ali pa tudi, in to manj, o arhitektih, umetnikih, ki so se tu mudili zlasti od renesanse dalje. Podrobno tu ni moči pretresati teh zgodovinskih dokumentov, ki jih zadnja leta zopet komentira publikacija Archivio per l'Alto Adige (— Istituto di studi per l'Alto Adige, direktor Carlo Battisti v Firencah v vseh letnikih zlasti od 1955—1964 — XL IX—LVII dalje). Gre za posamezne primere; proti temu stoje dokazi Nemcev (npr. A. Stolz, Geschichte des Landes

Tirol — 1955, pisana po zbirki zgodov. dokumentov, več debelih zvezkov), ki jasno prikažejo zgodovinski razvoj in povedo, da so Italijani le posamični priseljenci. Gre za podoben primer kot v naši zgodovini, recimo, za Ljubljano v 16., 17., 18. stoletju, ki pač ne more biti italijanska, čeprav v obdobju npr. Akademije operosorum nastopajo v mestu celo italijanske gledališke družbe.

Težje je vprašanje avstrijskih ljudskih štetij, ki jih italijanska literatura spodbija. Toda prav trditev, da je na južnem Tirolskem bilo kar 23,5 %¹ sloni na čudnih predpostavkah. Da so prišli do tega števila 23,5 %, kar je skoraj četrтина prebivalstva spornega ozemlja, so italijanski statistiki (prvačil je E. Tolomei), kratkomalo izločili iz ozemlja južne Tirolske Lienški okraj, češ da gravitira na Dravo, to je na Črno morje. Drugič, oporekali so, da so 1910. Avstrijci namerno izvedli štetje v jeseni, ko tu ni bilo italijanskih sezonskih delavcev itd. S tem da so zmanjšali teritorij južne Tirolske na vzhodu, so pridobili procentualno večje število Italijanov, ko so še popravljali po svoje avstrijsko štetje, zlasti s tem, da so vse Ladince prišteli k Italijanom, čeprav so se mnogi izjavili za nemško govoreče. Težko je te popravke podrobno kontrolirati. Končamo lahko s trditvijo, da, če je v avstrijskih štetjih 3 % Italijanov premalo, jih je v 23,5 % dosti, dosti preveč, še 10 % bi bilo kot najvišja zgornja mera absolutno previsoko število.

Težje je vprašanje Ladincev. Ti Retoromani, ki so substrat južnotirolskih Nemcev, kar vsi nemški viri odkrito priznavajo (npr. dr. Hermann Wopfner, univ. prof. v Innsbrucku), so problem za sebe, saj ga celo italijanski lingvisti, ki so šli za Goričanom I. Ascolijem, drugače rešujejo kot C. Battisti, ki je svojo tezo, da so Ladinci italijansko ljudstvo, njihov jezik pa italijansko narečje, postavil šele pred dobrimi petdesetimi leti. V neki francoski študiji pa je Battisti sam priznal, da je nanj nemalo vplival »sentimento patriotico« — patriotični čut. Več o tem bomo še govorili.

Samo mimogrede pa omenimo, da je teza o germanizaciji južne Tirolske, ki je nekoč bila italijanska, našla vstop celo med italijanske diplomatske argumente. Segni je pred ZN 18. 10. 1960 kot italijanski zunanji minister² uporabljal to trditev.

S tem že stopimo v zaplet nacionalnih trenj, političnih in diplomatskih, najmodernejšega časa, ki je z južnimi Tirolci povezal tudi goriške in tržaške Slovence z istrskimi Hrvati v deloma skupno usodo zlasti med 1918. in 1945.

Samo zgodovinski pregled lahko da globlje pojasnitve. Odnos narodov, ljudstev, vprašanje narodnih manjšin, ljudskih skupin, npr. prav Ladincev, se ne reši samo s pravnimi (ustavnimi in upravnimi) ureditvami. Te so formalne narave, nujne za urejanje družbenih in državnih odnosov, toda za vsem tem pa polje živo življenje. Tu je prava vsebina,

¹ Terre Redente e Adriatico, Trentino e Alto Adige, Milano, vol I., str. 208 dalje.

² Österreichische Zeitschrift für Aussenpolitik 1960, citiran po H. Miehler, Südtirol als Völkerrechtsproblem, 1962, str. 120.

to so gonilne sile, ki so med narodi, ljudstvi med državami različne po kvaliteti in po kvantiteti. Različne po moči, po smeri in po ciljih. Tudi po sredstvih, ki jih ti subjekti za doseg ciljev izbirajo. Zgodovina mora izreči svojo besedo.

Zgodovinsko ozadje južnotirolskega vprašanja — stične točke s Slovenci

Komparativna zgodovina je problematična, če gradi na golih analogijah. Pri zastavljeni nalogi ne gre za analogije. Gre za dogajanja, ki povezujejo, gre za skupne dejavnike, za iste vzroke, dasi so učinki, posledice različni.

Pogled na zemljevid, ob vsej problematiki *geopolitike*, ki jo je postavil za svojo osnovo imperialistični nacizem, poznal pa jo je, prikrojeno seveda, tudi fašizem, nam pove, da Italija s svojo zahtevo po meji na Alpah — postavil jo je že 1845 sardinski glavni štab,³ zadene na *Brenner* kot edina vrata na sever, na *Kanalsko dolino* v severovzhodni smeri in na *Postojnska vrata* na vzhodu. Zadene ob južne Tirolce tam, ob Slovence tu. To je prvo dejstvo. Za uresničitev, za doseg teh vrat se nato zlasti v 20. stoletju bori italijanski iredentizem pod geslom: Trento-Trieste (drugo zgodovinsko dejstvo), ki zadeva ob Nemce južne Tirolske in Slovence na zahodu.

Ko londonski pakt iz aprila 1915, s katerim Italija izstopi iz zveze Nemčija—Avstrija na stran antantnih sil, dobi svojo uresničitev po vojni 1918., in ko Italija nāvzlic in vkljub Wilsonovi samoodločbi (9. Wilsonova točka) dobi v svojo oblast ključne Brennerja, Kanalske doline, Postojnskih vrat, pridejo pod italijansko oblast s senžermensko pogodbo južni Tirolci in z rapalsko Slovenci Goriške, Trsta in slovenske Istre. Veže jih skupna usoda, zlasti v dobi fašizma. To je tretje dejstvo, ki ga le deloma spremeni mir po II. svetovni vojni, saj ta takoj prizna Italiji južno Tirolsko, na zahodu pa pusti Italiji še Kanalsko dolino, Beneško Slovenijo in Gorico z okolico, da o samostojnem mestu Trst ne govorimo.

In še četrto zgodovinsko dejstvo, ki povezuje južne Tirolce in Slovence kot mejaše Italije, ki pa sega daleč nazaj v zgodovino do naselitve Bavarcev — Alemanov na Tirolskem in Slovencev na zahodu, na Koroškem in Goriškem. Ta naselitev poteka hkrati in pride na Koroškem in na vzhodnem Tirolskem, ki je danes deloma italijanski, med njimi do spopadov, zapletov, zvez, slednjič do podreditve slovenskega ljudstva bavarski, nato frankovski oblasti.

Ob vsem tem dobi to četrto dejstvo svojo posebno zgodovinsko nianso: vsi nacionalizmi 19. in 20. stoletja po svoje, sebi v prid, prikazujejo preteklo zgodovino, se nato sklicujejo na zgodovinske resnice

³ Annibale di Salurzo, Rivista Militare di Torino IV (vol. III) 1845. Clank: Le Alpi che cingon l'Italia considerate militarmente.

in pravice, zgodovinske misije. Podrobno bomo o tem govorili v nadaljnjem razpravljanju. Tu kratko omenim italijansko šovinistično gledanje skozi očala »rimstva«, »latinstva«, »misije Rima« — saj je ta že v začetku našega štetja priključil Italiji kot decima regio tako južno Tirolsko kot slovenski zahod do Postojnskih vrat — »porta dei barbari«. Ne smemo pa zamolčati, da vračajo Nemci s svetim rimskim cesarstvom nemške narodnosti, ki je prineslo v fevdalni dobi svoj red do Italije in v Italijo, do Jadrana. — Slovenci v ta dvoboj ne moremo posegati. — Specifičen spopad med nemškim in italijanskim zgodovinskim gledanjem pa tu dobi vprašanje polatinjenih staroselcev Ladinov, Furlanov, ki je zgodovinsko deloma utemeljeno. Ni pa vseeno, vsaj za Italijane, ali razglasimo Ladine-Furlane za samostojno jezikovno skupino, ki je drugačna od italijanskih narečij, ali jih, kot hočejo nekateri italijanski lingvisti, prištejemo v sklop italijanskih narečij. — Kot sosodje Furlanov so pri rešitvi tega vprašanja zainteresirani tudi Slovenci.

Komparativna zgodovina, južna Tirolska in stiki s Slovenci, je torej po teh štirih dejstvih utemeljena. Dane so realne povezave, zemljepisne in zgodovinske. Ne gre za gole analogije, pač pa za zemljepisno in zgodovinsko utemeljene analogije, dasi je razvoj prvih kot drugih šel le svojo specifično zgodovinsko pot.

Južna Tirolska — lega

Ne gre, glede na naše razpravljanje, da damo natančni zemljepisni pregled z vsemi zemeljskimi, gospodarskimi, etničnimi podatki. Pač pa najvažnejše, res samo značilne poteze.

Južna Tirolska, del celotne Tirolske je ozemlje dveh glavnih alpskih dolin Adiže (nem. Etsch, ital. Adige) in doline reke Eisack (ital. Isarco), ki se pod glavnim mestom dežele Bocnom (ital. Bolzano) izliva v Adižo. Reki sestavljata grobo obliko grške črke Y — ipsilon, pri kateri je desni zgornji krak dolina Eisack, ob kateri leži drugo važno mesto Brixen. Levi krak je bolj razpotegnjen v zgornji tok Adiže (dolina se imenuje Vintschgau — ital. Venosta), ki je zlomljen v koleno: iz smeri zahod—vzhod preide reka v smer jugovzhod. Prav ob tem kolenu nekako leži tretje najvažnejše mesto Meran (ital. Merano) in blizu njega grad Tirol, ki je deželi dal ime.

Obe reki imata vrsto dotokov, stranskih dolin, nekatere bomo še omenjali, tu omenimo le reko Rienz, ki se izliva nad Brixnom v Adižo in prihaja z vzhoda. Njena dolina nosi ime Pustriška dolina — Pustertal (ital. Val Pusteria); ob njej leži mestece Bruneck. Pustriška dolina pa ni samo dolina rečice, ime daje že Zgornji Dravi, ki izvira na razvodju Toblaškega polja (Toblach, ital. Dobbiaco) v višini 1200 m nad morjem. Cesta in železnica vežeta tu Koroško, vzhodno Tirolsko (danes pod Avstrijo) in južno Tirolsko. Dve mesteci moramo tu omeniti, in to: Innichen (ital. San Candido), danes na južnem Tirolskem, in Lienz že v vzhodni Tirolski pod Avstrijo, saj so se tu v šestem stoletju n. š. srečali

Bavarci in Slovenci (prvi boji leta 593). O tem je pisal že Paulus Diaconus v svoji longobardski zgodovini.⁴

Na severu južne Tirolske se vleče iz smeri vzhod-zahod greben srednjih Kristalinskih Alp: Ötztalske, ki preidejo v Zillertalske; ob začetku prvih je prelaz Reschenscheideck (1520 m), pod katerim izvira Adiža, ki pelje v zgornjo innsko dolino severne Tirolske. Važnejši prelaz Brenner (1374 m) z železniško progo in cesto Italija-Avstrija (Innsbruck) je med Ötztalskimi in Zillertalskimi Alpami, katerih največji vrhovi gredo precej nad 3000 m; nad Pustriško dolino kipe v nebo že Visoke Ture. Omenimo še Dolomite, ki v smeri jugozahod-severovzhod leže med levim bregom srednje Adiže tja do Pustriške doline.

Glede na zemljepisno širino leži južna Tirolska med 46. in 47. zemeljskim vzporednikom. Nekaj nad 46° leži naša Ljubljana, nekoliko bolj na sever Trident (ital. Trento). Gorica pa je nekaj pod 46°, Brenner na 47° in je v isti zemljepisni širini kot severna meja Koroške. Ker je mesto Salurn (ital. Salorno) s Salurnsko sotesko ob Adiži najjužnejše naselje južnotirolskih Nemcev 25 km severno od Tridenta, lahko označimo lego južne Tirolske glede na slovensko ozemlje nekako med Kranjem ali Kobaridom (Tolminska) in severno Koroško: s centrom v dolini Drave, samo da se ne dolina Adiže in še manj Eisacka ne moreta primerjati z ravninskim svetom ob Dravi. Gre za ozke gorske doline na južnem Tirolskem. Če upoštevamo, da meri južna Tirolska, današnja Bocenska provinca 7400 km², vidimo, da to pomeni kar eno tretjino republike Slovenije (21 000 km²). Gostota prebivalstva pa je dosti manjša; niti 50 na kvadratni kilometer, v Sloveniji pa 78,6. Ob glavni dolini južne Tirolske živi 120—150 ljudi na kvadratni kilometer.

Južnotirolska pokrajina je svet gora: 40 % je leži nad 2000 m, 84 % nad 1000 m. Obljudenost seže zelo visoko: dolina Vintschgau (Venosta) je najbolj visoko obljudena (tja nad 1900 m); najvišji kmečki dom, saj gre vedno za raztresene domove, »Bauernhöfe« leži tu celo na 2010 m. Dolina Eisacka, ki ima bolj severno podnebje, nosi domove v višino nad 1600 m, le nekatere do 1700. Gozd in živinoreja prehranjujeta te hribovce, saj imajo bolj kot polje planinske pašnike, planine, višje od svojih domov. V Pustriški dolini pasejo 70 dni v letu; v najboljšem primeru 90 dni. Travniki in pašniki obsegajo 37 % sveta, gozdovi pa (Vintschgau jih ima manj, Pustriška dolina in dolina Eisacka več) 39 %. Samo 6 % je obdelane zemlje, in ta je razprostrta predvsem na dnu glavnih dolin (Adiža-Eisack-Pustriška dolina). Tja do Merana ob Adiži uspeva trta, pa tudi ob Eisacku seže na pobočju brixenske kotline. Ob sadju južni Tiroinci izvozijo največ vina: 48 % ga gre v Nemčijo, 42 % v Svico, samo 10 % v Avstrijo. Na 9000 hektarih vinogradov (65 % jih leži v gričevnatem svetu) pridelajo letno 700 000 hl vina, ki ima priznana imena: »Traminer«, znan kot traminec pri nas; »Terlaner«, »Kalterer« itd. (Podatke glej: Volksbote 26. 3. 1966, str. 13, leto 1966, str. 17, Inns-

⁴ Paulo Diacono, Storia dei Longobardi, izdaja Treves, IV/C 7, IVC 9.

⁵ Zbornik »Südtirol« — Versprechen und Wirklichkeit, Wien, 1958, str. 269.

bruck.) Italijanski Tridentinci skušajo nemškim sorojakom konkurirati, ali pri izvozu vpliva tudi afekt: samo južnotirolsko vino je »Tiroler Wein«, tridentinsko.

Pri izvozu vina ima južna Tirolska posebno mesto, 30 % vsega izvoženega vina iz Italije je južnotirolskega, dasi to doseže le 0,6 % vse italijanske produkcije.

Sadjereja daje zlasti jabolka in hruške, kar 12,7 % vse italijanske produkcije. Od teh gre 70—80 % jabolk v tujino; hrušk 50—70 % v Avstrijo, Nemčijo, Francijo. Arabske dežele dobe kar 25 %.

Podobnosti z našo Goriško, deželo vina in sadja so na dlani, dasi zemljepisna lega južne Tirolske ustreza Tolminski.

V svet je že prodrla z rezbarsko domačo obrtjo dolomitska dolina Grödna, poseljena še z Ladinci (cerkveni kipi, jaslice). Dolina Ahrntal (Val Aurina) na skrajnem severovzhodu, ki sega že pod Visoke Ture, pa s svojimi čipkami. Omenimo še glavni dohodek južne Tirolske. Lepota gora, zlasti dolomitski »Rosengarten«, južni vetrovi in gorkejšje sonce Merana privlačujejo severnjake, ki imajo nekaj pod palmem, in razumeli bomo, če vkljub gorstvu, kjer je naseljenost redka, dosežejo doline od 120—150 prebivalcev na km². — Pravo mediteransko podnebje pa začne v ital. Tridentu.

Če se opremo na avstrijsko uradno štetje iz leta 1910, je na južnem Tirolskem živel 235 000 Nemcev in 7000 Italijanov. Prvih je bilo 97,4 %, drugih samo 2,6 %.

Leta 1921 so Nemci-Ladinci padli na 88,5 %

Leta 1939 so Nemci-Ladinci padli na 75,2 %

Leta 1952 so Nemci-Ladinci padli na 64,8 %

v primerjavi z Italijani.

Res je, da Italijani spodbijajo avstrijsko štetje iz leta 1910, toda da bi bilo na južnem Tirolskem 1910. kar 62 000 Italijanov, to je slaba četrtnina, kot so po Tolomeiu skušali dokazati, tega ne sprejme noben resen poznavalec te pokrajine.⁶ Po prvi svetovni vojni je zlasti fašizem začel z industrializacijo in priselitvijo italijanskih delavcev (Bocen je postal center, manj Meran in Brixen), tako da ima danes Bocen ital. večino. Še po II. svetovni vojni naj bi se to nadaljevalo in dotok italijanskih delavcev z uradniki naj bi bil med 1946—1953 kar 70 000 prišlekov.⁷ Dotok italijanskih priseljencev, zlasti delavcev, je bil tolik, da sta mesti Bocen in Meran že pred drugo svetovno vojno izgubili nemško večino. Danes je razmerje tako, da ima Brixen samo slabo tričetrtino Nemcev. Meran je pod polovico, Bocen niti ne več na četrtini (Brixen 62 %, Meran 42 % in Bocen 23,3 % Nemcev).

Vendar pa je glavna kriza južnotirolskega nemštva drugje, namreč v strukturi prebivalstva. Njihova posebnost je v tem, da so kot hribovci, gorjani, zelo konservativni. Navezani na zemljo in svoj »dom«, svoj

⁶ Terre Redente e Adriatico I. c., str. 211.

⁷ Enciklopedija Brockhaus, 1957, str. 332—333.

»Hof« (dobesedno »dvor«), pa naj je to samo Bauernhof. Se danes se govori in piše o starem »Höferecht«, pravici kmečkih domov, ki je menda reševalo nemštvo skozi stoletja.⁸ Kako se bo reševalo v 20. stoletju, je vprašanje; trdijo pa južni Tirolci sami, da se 70 % prebivalstva preživlja s poljedelstvom.⁹ Zgodovina je tirolskim kmetom prizanašala, jih še bolj utrdila. Konservativni ponos, ki se drži svoje noše, svojih šeg in navad do danes, jih dela neprilagodljive. Domove dedujejo prvorojenci. Kam z drugimi otroki? Mnogi ostajajo doma kot hlapci in deklet ali iščejo slična mesta na drugih kmetijah in še danes premnogi dobivajo po starih tradicijah prehrano, obleko brez določene stalne plače, brez socialnih zavarovanj. Druge — manjšino, zamika svet z obrtjo, s tovarno manj.

Rešitev južnotirolskega nemštva je v rešitvi kmetijstva v sožitju le-tega z industrijo, ki je pa danes v italijanskih rokah. Za dvig kmetijstva se bore južni Tirolci v okviru italijanske države in pokrajine. V pomoč, čeprav nezadostno, so jim razvite domače kreditne zadrage — sistema rajfajznovk, številne vinarske zadrage in skupne kleti.

Nekateri statistični podatki glede južne Tirolske

1. Površina:

Provincia Bocen	740 045 ha = 7 400 km ²
Provincia Trident	620 156 ha = 6 201 km ²
Skupaj	1 360 201 ha = 13 602 km ²

2. Površina južnotirolske zemlje glede na izkoriščanje:

Polja	5,2 %
Vinogradi-sadovnjaki	2,4 %
Pašniki-travniki	41,6 %
Gozdovi	47,2 %
Neobdelano	3,7 %
Neproductivno	14,9 %

3. Prebivalstvo južne Tirolske (Bocen):

1910	242 000 od teh 235 000 Nemcev	7 000 Italijanov	3 %
1921	243 000 od teh 223 000 Nemcev	20 000 Italijanov	8 %
1939	337 000 od teh 256 000 Nemcev	81 000 Italijanov	24 %
1953	342 000 od teh 227 000 Nemcev	115 000 Italijanov	34 %

Sledi iz vsega: ko je 1910 le 3 % Italijanov, jih je 1939 že devetina vsega prebivalstva, 1953 pa tretjina.

4. Prebivalstvo Bocna:

1910	28 282 od teh 26 777 Nemcev	1 605 Italijanov
1939	67 524 od teh 19 270 Nemcev	48 254 Italijanov
1951	70 898 od teh 15 094 Nemcev	58 488 Italijanov

⁸ Glej kratko Brockhaus I. c.

⁹ Zbornik Südtirol, članek H. Dietl, Bauernbund, str. 263—271.

¹⁰ Zbornik Südtirol, str. 417—437.

5. Socialna struktura južne Tirolske:¹¹

A. Južnotirolski Nemci:

	1910	1939	1951
a) Poljedelstvo	60,7 %	68,8 %	69,9 %
b) Obrt, gostinstvo, jav. službe	18,1 %	24,7 %	23,0 %
c) Prosti poklici	21,2 %	6,5 %	7,1 %
	100,0 %	100,0 %	100,0 %

B. Italijani (na južnem Tirolskem):

	1910	1939	1951
a) Poljedelstvo	61,0 %	5,3 %	5,0 %
b) Obrt, gostinstvo, jav. službe	18,0 %	54,7 %	43,0 %
c) Prosti poklici	21,0 %	40,0 %	52,0 %
	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Opomba:

L. 1910. južna Tirolska nima industrije. Tabela glede južnotirolskih Nemcev nam pove, da od 1910. do 1951. porastejo v poljedelstvu zaposleni od 60 na skoraj 70 %. Padejo kar za eno tretjino javne službe, prosti poklici, medtem ko pri Italijanah od manj kot četrtine narastejo na več kot polovico. Tu gre za spremembo v oblastvenih položajih. Nemci so bili 1910. gospodarji dežele, nato so jo prevzeli Italijani. Postavka pod b) Obrt, gostinstvo, trgovina, po 1939. je tu tudi industrija) govori za sebe. Italijani porastejo od 18 % na 43 %, Nemci pa le od 18 % na 23 %. Delavci so pač Italijani, presežek pri Nemcih je najbrž samo presežek v obrti in gostinstvu.

Prezrez skozi stoletja

(Bistvene zgodovinske poteze južnotirolskega nemštva)

Tirolec prof. H. Wopfner¹² je mimo nacistične rasne teorije upravičeno trdil, da tirolsko ljudstvo izhaja iz retoromanskega substrata, osnove, in neke nemške nadgradnje. Če pa je retoromanščina, v našem primeru ladinščina, samo eno italijanskih narečij, zakaj bi jih ne polatinili, poitalijančili, so sklepali in sklenili italijanski ultranacionalisti. Drugače so mislili in mislijo južni Tirolci.

Alpski svet Tirolske so Rimljani zasedli leta 15. pred našim štetjem vse tja do Donave. Provinca Raetia secunda — zunanja Recija, ta je imela center v Augsburgu, za nas ne pride v poštev. Raetia prima — notranja Recija je bila tostran in onstran Alp. Glavni rimski center Curia, danes Chur (retoromanski Cuera) je glavno mesto retoromanskega švicarskega kantona Graubünden. V notranji Reciji nimamo drugih večjih rimskih mest, le »neke postaje« ob glavnih cestah čez Alpe

¹¹ Zbornik Südtirol, str. 272—285.

¹² H. Wopfner, Entstehung und Wesen des Tiroler Volkstums, v reviji »Tirol« l. 1934.

obstajajo za prevoz blaga (»Nachschubstationen«) meni Rudolf Egger, torej doseljenih Latincev, Rimljanov tu ni bilo dosti.¹³

Prebivalci Tirolske so bili Reti, prek katerih so šli Kelti v četrtem stoletju pred našim štetjem, dotaknili so se jih z juga Etruščani. Reti so predrimsko ljudstvo v sorodu z Iliri, Karni, Veneti, Noriki, ki so obvladali »Alpe na vzhodu«. Vprašanje, ki je sledilo z vstopom v rimsko cesarstvo, »ali je romanizacija (ki je sledila z vstopom v rimsko cesarstvo) alpsko prebivalstvo spremenila, je treba zanikati,« meni Egger, »če poznamo rimsko zgodovino in vemo, da moč države v prvem stoletju naše ere ni bila več tolikšna, da bi v večjem obsegu mogla oddajati presežek prebivalstva... To velja zlasti za notranjo Recijo, ki je ena najbolj konservativnih dežel,« to se pravi latinizacija se je le malo dotaknila.

Ko se začne preseljevanje narodov, zlasti v petem in šestem stoletju pritisk germanskih ljudstev, se pred njimi boljši, zlasti latinizirani, romanizirani, sloji umikajo čez Alpe. Egger navaja podatek o škofu Augsburgu, ki je končal tostran Alp (leta 375 v Sabenu pri Brixnu).

Če se ozremo v zgodovino naše slovenske zemlje, v njeno najstarejše obdobje, mimo rimske dobe do naselitve naših pradedov, najdemo tu analogije z južno Tirolsko.

Na staro Recijo je mejil Norik; ozemlje današnje Koroške in vzhodne Tirolske. Okraj Lienz (vzhodna Tirolska) je spadal še pod Norik, mestece stoji blizu rimskega Avgunta.

Drugo vprašanje, ki veže Recijo z Norikom in še deloma Panonijo, je problem staroselcev, romanizacija le-teh in poleg te problem nastanka Retoromanov, jezikovne skupine, ki je nekoč govorila sorodni jezik od Rena, prek južnih Alp do Soče in Trsta. Kar so Ladinci za južno Tirolsko, to so za nas Slovence naši mejaši na zahodu, Furlani, še danes.

In še tretje dejstvo, paralela naselitve Bavarcev, Nemcev na Tirolskem in Koroškem in obenem Slovencev v današnjem svetu Alp na naši zahodni meji. Tu gre celo za zgodovinske zaplete. Kar je tirolski zgodovinar Egger trdil za romanizacijo Recije, moremo dokumentirati tudi z navedbami naših zgodovinarjev. Bogo Grafenauer¹⁴ govori o romaniziranem prebivalstvu iz Norika, ki beži v Alpe proti zahodu in v Furlanijo. V Alpah pa kaže umik Norikov na zahod v današnjo južno Tirolsko že »noriška dolina« v stari Reciji ob Eisacku, prav tako tudi ime Noriki, ki so si ga v IX. stoletju v latinskih virih včasih nadevali Bavarci.

Grafenauer za Milkom Kosom¹⁵, poudarja, da so Slovenci v začetku naselitve zadeli in mejili na Furlane, ki imajo »značilne retoromanske poteze« in njih sorodniki sežejo tja »do švicarskih Alp, to je v pokrajino Recijo«.

¹³ Theodor Mayer, Die Alpen als Staatsgrenze und Völkerbrücke, Konstanz — Stuttgart — Zbirka 15 referatov na simpoziju v Reichenau — Izvleček — ocena »Dolomiten«, 9. 3. 1966, str. 3, št. 56.

¹⁴ Bogo Grafenauer, Zgodovina slov. naroda, I. zv., Ljubljana 1964, str. 308.

¹⁵ Milko Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955.

Od Švice do Jadrana naj bi bivali Retoromani, s tem se slovenski zgodovinarji strinjajo z nemškimi, švicarskimi (Egger in iz zadnjih let še Clarina Mätzler).¹⁶ Dodajmo še, da je do 19. stoletja v Trstu prevladovala furlanščina — Slovenci na zahodu smo strnjeno mejili na Furlane; stoletja so v mesta (Trst, Gorica, Videm) pripeljala ljudi z italijanskim narečjem, jezikom, ki je furlanščino spodrnil in jo napravil le za ljudski jezik.

Na Tirolskem so se Bavarci začeli naseljevati takrat kot Slovenci v Alpah, na Koroškem, zadeli so ob Retoromane, ki se tu še danes imenujejo »Ladini« — slovenski se je uveljavilo ime Ladinci. V stoletjih so se ti germanizirali: dolina Vintschgau — Val Venosta — šele v 17. stoletju. O tem se sodbe nemških in italijanskih zgodovinarjev in lingvistov bolj ali manj ujemajo, dasi podajajo eni in drugi problem v drugačni luči in v drugačnih sklepih. Nemci potiskajo germanizacijo čim bolj nazaj v pretekle čase, Italijani pa skušajo najti ostanke retoromanščine še v najbližjih stoletjih. Le malo je o tem pravih zgodovinskih dokumentov, zapiskov. Dokazi slone večinoma na lingvistični paleontologiji.

Ni torej strogo zgodovinskih dokazov. Vsi zgodovinarji, italijanski kot nemško pisoči in naši, se opirajo na dognanja lingvistov, ki študirajo obseg retoromanskih ljudstev na bazi imenoslovja (rek, krajev — toponomastika itd.). Imena so nam dostopna v latinskih oblikah in izluščiti je treba predrimске, ilirokełtske, ilirovenetske itd., substrate in adstrate. Omeniti je še treba drobne, še malo ugotovljene »kalke«, besede in rečnice, ki so prešle od staroselcev prav tako v tirolščino kot v slovenščino.¹⁷

Tu se moramo ob Bavarcih ozreti na Slovence, na njih naselitev, na stike.

Že 593. je prišlo pri Avguntu-Lienzu do prvega boja med Slovenci in Bavarci, v katerem so bili Slovenci poraženi; naslednja leta so ob obrski pomoči Slovenci Bavarce premagali (več glej: M. Kos l. c. in B. Grafenauer l. c.). Slovenci so nato naselili okoliš mesta Lienza, številne vasi ob robih Lienškega polja so nam znane. Slovenci so segli tudi v stranske doline. »Meja nekdanjega slovenskega ozemlja na vzhodnem Tirolskem oklepa doline, ki pošiljajo svoje vode v potoke, ki jih zbira rečica Isel, ta pa se izliva pri Lienzu v Dravo. Skrajne stalne naselbine segajo v Defereggentalu in v Virgentalu do višine okoli 1300 m.«¹⁸ Prof. Fr. Bezljaj je na podlagi svojih študij o krajevnih imenih¹⁹ prišel do istega sklepa: skrajna meja slov. kolonizacije na zahodu je linija Luggau—Assling do hribov, ki obkrožajo Defereggental«.

¹⁶ Clarina Mätzler, »Montfort«, Vierteljahrschrift für Geschichte, Heimat und Volkskunde Vorarlberg, 1965, št. 4.

¹⁷ Archivio per l'Alto Adige 1962 ocena dela N. Latovary, Concordances toponomyques des regions alpines c. c., str. 372—408.

¹⁸ B. Grafenauer v Koroškem zborniku, Ljubljana 1946, str. 63.

¹⁹ Fr. Bezljaj, Kritične pripombe k avstrijskemu delu o koroških krajevnih imenih — Razprave in gradivo, INV, Ljubljana 1963, št. 3, str. 67—94.

Ob tem preseljevanju narodov Bavarcev in Slovencev ugotavljajo tudi slovenski zgodovinarji, Milko Kos kot Bogo Grafenauer in to za naše alpske pokrajine, za Norik in tudi za Recijo, da so se »premožnejši sloji umikali v Italijo, revnejši bežali v varstvo zasilnih utrdb po gričih ali v gozdovih in odročnejših predelih«. ²⁰ Grafenauer omenja beg škofov Ptuja, Celja, Emone-Ljubljane; ta zadnji konča celo na Siciliji.

Proti sodbi M. Kosa in B. Grafenauerja postavlja Fr. Bezlaj ²¹ trditev, da so slovenski predniki na zahodu v gorskih dolinah in na manj dostopnih planotah, npr. na Banjški planoti, dodali bi najbrž z lahkoto še Brda, dele Beneške Slovenije, Rezije in Kobariški kot, naleteli še na staroselce, ki so govorili svoj predrimski, ilirskokeltski, venetski jezik, kar bi pač pomenilo, da so se retoromanska narečja, npr. furlanščina, oblikovala hkrati in našla svojo jezikovno obliko šele v naslednjih stoletjih, od osmega tja do desetega stoletja.

Zgodovinarji sprejemajo sodbo lingvistov, da imamo zlasti v kulturi planšarstva »kalke«, to je besede, sprejete od staroselcev, ki so bili predvsem pastirji, učitelji na novo naseljenih slovanskih kot nemških plemen na južnem Tirolskem in Tirolskem sploh. Le Venantius Fortunatus iz dobe preseljevanj narodov je priča za ta dogajnja, ko govori o »vriskanju« — »jodlanju« v Alpah, o kresovih, ki so jih zažigali pastirji, kar je še danes v navadi. ²² Razvoj latinskih besed v retoromanščini zlasti v poljedelstvu, planšarstvu, ki jih ne najdemo več v živih romanskih jezikih, potrjuje vse to dognanje. ²³ Pri Slovencih sta o tem pisala H. Tuma, ²⁴ dasi je ta dal svojo ilirsko razlago, bil je namreč mnenja, da so ti predrimski staroselci govorili slovansko narečje, in dr. A. Melik. ²⁵

Končno sodbo lahko strnemo v trditvi: retoromanska narečja se razvijajo ob vulgarni latinščini iz govoric predrimskih Retov, Norikov, Venetov, Ilirov in Keltov, kot so se že imenovala ljudstva predrimske dobe, ki so še zelo malo znana zlasti glede plemenske povezave, jezika in kulture.

Zgodovinski razvoj je potem retoromansko govorečo skupino, ki pa je že bila diferencirana med seboj v razna narečja, od Švice do Jadrana, razbil. Z juga so pritislila narečja vulgarne latinščine, ki so že prehajala v italijanska narečja v lombardsko, na jugu južne Tirolske, ter v vzhodno beneško narečje. S severa so pritiskala nemško govoreča ljudska plemena, na južno Tirolsko predvsem Bavarci, ki so ponemčili mnogo Latincev. Ostali pa so še do danes v stranskih dolinah na levem bregu Adiže, v območju Dolomitov (doline Gröden — Val Gardena, En-

²⁰ Bogo Grafenauer, *Zgodovina Slovencev*, zv. I., str. 220.

²¹ *Predslovanski ostanki v slovenščini* — *Naša sodobnost* 1958, št. 8—9, str. 673—693.

²² L. Reiter, *Kulturgeschichte und Wirtschaftsgeschichte Österreichs*, Salzburg 1952, navaja vire.

²³ Glej kratko z omembo virov Herder *Leksikon*, zvezek 9, str. 1448, Freiburg in Breisgan 1934.

²⁴ *Jadranski almanah*, Gorica 1928.

²⁵ Dr. A. Melik, *Planine v Julijskih Alpah*, Ljubljana 1950.

neberg, Buchenstein — ital. Lavinallongo — Fassa in Ampezzo). Najdemo pa še drobce Ladincev tudi na zahodu južne Tirolske, ti že meje na švicarske Retoromane (v dolinah Noce, Rabbi, Novella na desnem bregu Adiže).

Samo mimogrede, kot opombo, dodajmo vprašanje, kaj bi fašistični in italijanski šovinistični tokovi napravili iz Bezlajevih ugotovitev, če so že rimski ostanki, obrambni zidovi od Baške grape, čez Hrušico do Reke bili zanje dokaz njih pravic za meje na vzhodu. Imeli bi nov lažniv dokaz in razglašali Slovence goriških gora in planot za potomce rimskih kolonov in zahtevali, da se vrnejo v latinsko kulturno območje, to je, da se poitalijančijo.

Južna Tirolska — Slovenci na prelomu srednjega veka

Samo na kratko je treba omeniti, da je imelo med nemško kolonizacijo slovenskih pokrajin, zlasti Koroške, ki še začne v karolinški dobi, pleme Bavarcev prvenstveno vlogo. Tako tudi na Tirolskem. Na slovenski zemlji pretrga to kolonizacijo vdor Madžarov. Za Bavarce je bil usoden poraz pri Bratislavi 907. leta, ki je pomenil katastrofo.²⁶ Med padlimi škofi-fevdalci je bil tudi briksenški Zaharija. Velikomoravska je doživela katastrofo že pred tem. Nato divjajo Madžari petdeset let po slovenski zemlji, ogrožajo srednjo Evropo tja do leta 955, ko dožive poraz na Leškem polju.

Slovenske zemlje dožive nov dotok nemških kolonistov: Andeks Meranci pridejo v Kamnik, naseljujejo se tudi na Tirolskem; ob freisinških škofih so zlasti briksenški, ki dobe najbrž kot plačilo kar obširen kompleks; bohinjski kot, Bled in tja do Karavank. V naše kraje so pripeljali mnogo svojih ljudi, predvsem upravnike, podrejene plemiče ali tudi nižje ljudstvo. — Zadnje čase smo brali o našem pisatelju Fr. S. Finžgarju kot »Vintschgauerju«, kar je nato zgodovinar popravil²⁷ v »Fisinger«, ki so prišli v 16. stoletju z južne Tirolske.

Važnejši so goriški grofje, ki so »provizorično«, kot pravi Sergej Vilfan,²⁸ začasno gospodarili na Koroškem in na Kranjskem že v 13. stoletju. Na Goriškem so si uspeli kot advokati oglejskega patriarha utrditi na račun tega svojo posest tudi v Furlaniji, kot so to delali tirolski grofje na južnem Tirolskem na račun škofov Tridenta in Briksna. Tu gre za analogne nastope, ki so utemeljeni v zgodovinskem razvoju, da posvetni fevdalci nastopajo proti cerkvenim, ki so bili bolj za centralno oblast nemškega kralja, za svojo uveljavitev. Goriški škofje so potem, ko je patriarh zgubil deželno gospostvo v dobro beneške republike, uspeli ob pomoči in zavezništvu s Habsburžani braniti proti Benečanom tisto ozemlje, ki se na zahodu ujema z današnjo mejo slevenske republike.²⁹

²⁶ Več glej B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, zv. 2, str. 116.

²⁷ Delo, 20. 4. 1966, str. 2, Pisma bralcev.

²⁸ Sergej Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 196.

²⁹ B. Grafenauer, Slovenska zgodovina, II. zv., str. 348 dalje.

Habsburžani so dedovali goriško posest in do 1918 držali slovensko zemljo na zahodu razen beneške Slovenije, ki je kot nekakšno avtonomno ozemlje postala neke vrste vojna krajina Benečanov proti Habsburžanom.

Gre pri goriških grofih še za eno važno dejstvo. Goriški Majnhard III. (1220—1258) je l. 1254. podedoval po svoji ženi tudi ozemlje Tirolske, dobil dediščino tirolskih grofov, ki so imeli svoj očetni grad pri Meranu. Res je, da sta si sinova Majnharda, Albrecht in Majnhard IV., razdelila dediščino, Albrecht je dobil Goriško — Istro ter posestva na Kranjskem in Koroškem, Majnhard IV. pa je ostal na Tirolskem. Ko je tudi njegova veja izumrla, so jo nasledili Habsburžani.

S tem so nadalje v zvezi tudi tako imenovani »deželni stanovi«. Gre za obdobje, ko se v posameznih pokrajinah začne razvoj strnjevanja v dežele nad katerimi vlada le en gospod, deželni knez, ki si podredi druge fevdalce. Tu imajo svoj začetek »deželni stanovi«, zastopniki cerkve, poveljnih fevdalcev in mest, ki med seboj in zlasti še do deželnega kneza urejajo svoje pravice in dolžnosti. Branijo jih z deželnim knezom (npr. vprašanje davkov je tu važno) tudi proti razvijajoči se absolutni oblasti vladarja, v našem primeru Habsburžanov. Ti imajo v 15. in 16. stoletju hude preglavice: turške napade, protestantovstvo.

Deželni stanovi³⁰ se zbirajo v deželnih zborih, ki so v začetku občasni, njihovi prvi začetki sežejo v sredo 15. stoletja, okrog l. 1500 pa »postanejo skoraj stalni« kot trdi S. Vilfan.

Goriški deželni zbori imajo svojo posebnost, ki je ne najdemo ne pri kranjskih ne pri koroških in ne pri štajerskih, pač pa pri tirolskih. S. Vilfan piše, da še nima zadostne jasnosti, pregleda virov itd. Gre za dejstvo, da imajo tako v tirolskem kot v goriškem deželnem zboru svoj sedež, svoje zastopstvo, tudi kmetje. To kaže na »sorodnosti s Tirolsko, s katero ima Goriška neka skupna zgodovinska obdobja«; meni pa Vilfan, da utegnejo biti na Goriškem vzroki še globlji, v nerazviti patrimonialni oblasti nižjega plemstva nad podložniki itd. Vilfan pa tu ne omenja analogne situacije beneških Slovencev pod Benetkami. Nastane vprašanje ali ni tudi beneška republika vplivala na sosedno Goriško.

Ob tej goriški posebnosti je treba omeniti Tirolsko, ki nas tu predvsem zanima. Razvoj te je globlji in trajnejši in obvlada zgodovino tirolskega kmeta vse do najnovejše dobe. Tirolski kmet je ohranil zastopstvo v deželnih zborih ves čas njihovega obstoja.³¹ Zlasti kmetje so branili avtonomnost dežele proti absolutističnim Habsburžanom, ko so leta 1363 prišli Tirolci, in sicer »s pristankom deželnih stanov«, pod habsburško oblast. Že 1342 so jim morali Habsburžani dati posebne svoboščine (»grosser Freibrief«), ki so zagotovile politične pravice prebivalstva, vasi, mest in poljedelcev, kmetov. Svobodne občine kmetov so dobile stalno zastopstvo v deželnem zboru Tirolske in dobili svoj »stan«, svojo

³⁰ Sergej Vilfan, l. c., zlasti 324—327 in 332—333.

³¹ H. Wopfner, Bauer und Politik in Südtirol v »Festschrift Michael Gamper, Südtirol in Not und Bewahrung — Brixen — Bozen 1955, str. 20—23. Strnjen zgodovinski pregled.

»Banko«, kakor so jo dobili tudi beneški Slovenci, ki so po razpadu fevdalne oblasti Ogleja prišli pod beneško republiko. Imeli so svojo upravo, sodstvo in tudi dolžnost obrambe.

Zgodovinopisje naše dobe je vse do zadnjega časa še preveč nacionalno usmerjeno in teh posebnosti ne omenja zadosti. Pri Tirolcih ostane še odprto vprašanje, če ni nanje vplivala tudi Švica. Boj, znan kot boj legendarnega Viljema Tella, Švicarja, je boj za pravico ljudstva proti Habsburžanom, saj Švica že v trinajstem stoletju začne neke vrste narodnoosvobodilni boj in dobi svobodo.

Tirolska nosi s svojo avtonomijo pravice in dolžnosti obrambe dežele in osebne svobode, ki so je deležni tudi kmetje. Ob francoski okupaciji se to pokaže 1809 v boju Andreja Hoferja. 1915 stoje tirolski prostovoljci vseh stanov, kmetje v večini, v prvih bojnih črtah proti italijanski armadi.

Ladinci kot politični faktor — odnos do Nemcev, do Italijanov — Furlani - Italijani in Slovenci

Boj za samobitnost južnotirolskih Ladincev so začeli pravzaprav južnotirolski Nemci. Danes je zelo oster na področju lingvistike proti tezam Carla Battistija, ki ga imenujejo psevdoznanstvenika.³² Imajo pa Ladinci svojo politično vlogo, saj so že pod avstroogrsko monarhijo in nato pod Italijo stali v veliki večini kot zavezniki ob nemških Južnotirolcih in ne italijanskih Tridentincih. Vprašanje njihovega števila je prvo, ki se postavlja. Težak je odgovor, saj smo iz zgodovinskega razvoja videli, da gre za ostanke ljudstva, ki je izginilo in še izginja.

Avstrijsko ljudsko štetje Ladincev ni izrecno štelo. 1910 so jih cenili 36 000 na južnem Tirolskem. Danes so številke kar najrazličnejše, sučejo se med 10 000 do 17 500 (tudi po enciklopedijah), podatki, ki jih dajejo cerkveni šematizmi škofij Briksna (1945) in Tridenta (1942), pa dosežejo celo število 38 000.³³ Vendar pa so v tem številu vključeni Ladinci iz nekaterih dolin (npr. Fleimstal in Nonstal), katerih jezik je že v narečni obliki vsaj do polovice italijansko narečje. Tudi Carlo Battisti močno dviga število Ladincev v primeri z leksigrafskimi podatki. Kar 25 020 jih našteje, 6,7 % vsega prebivalstva »Zgornjega Poadižja«.³⁴ Njemu pa gre za drugačne cilje, saj mu je ladinščina le italijansko narečje, ne pa jezih ljudstva, ki ima za sabo samobiten razvoj. Od raznih ladinških dolin sta le dve (Gadertal in Grödnertal) naravnost povezani z nemškima dolinama Rienze in Eisacka, druge doline oddajajo vodo na jug Adiži in celo Piavi. Vendar pa imajo tudi te doline večinoma še iz dobe stare monarhije boljše prometne zveze z Briksnom in Bocnom kot s Tridentom.

³² »Dolomiten«, 17. 3. 1966, št. 63, str. 4. Die Stellung des Rätoromanischen im Alpenraum.

³³ Zbornik »Südtirol«, str. 286—303.

³⁴ Archivio per L'Alto Adige 1963/LVII, str. 37.

Tako razvrste danes ladinščino v pet narečnih podskupin po petih glavnih dolinah s tujimi jezikovnimi vplivi, ki trajajo že stoletja.

1. Dolini Gader in Gröden, katerih narečje ima mnogo nemških sposojenk. Ljudje teh dolin nočejo biti na noben način prišteti Italijanom.

2. Skupina, ki gravitira v mestece Ampezzo z dolinama Buchenstein (ital. Levinalongo) in Fassa; je precej pod italijanskim narečnim vplivom, v jedru pa še vedno ladinska govorica.

3. Fleimstal ne govori več čiste ladinščine; tu razlikujejo med zgornjo dolino (krajci Moena in Predazzo), v kateri prevladuje ladinsko narečje, in preostala dolina (Cavalese), kjer izstopa že tridentinsko italijansko narečje.³³

V pretekli avstrijski dobi sta dolini Gader in Gröden imeli nemški uradni jezik, v vseh drugih ladinskih dolinah pa so imeli italijanskega. Šolski poduk je bil v svojih začetkih (19. stoletje) povsod v italijanščini. Od 1873 so v dolinah Gader in Gröden vpeljali nemški učni jezik. Vendar pa so se bolj ali manj tudi druge ladinske doline, ki so v šolah imele italijanščino, priučile v praktični rabi nemščine; to so zahtevale gospodarske, da ne rečem politične vezi.

Cerkev je uporabljala v bogoslužju povsod pretežno italijanščino, le v dolinah Gader in Gröden, ki sta drugače imeli nemščino v šoli, so bile pridige deloma ladinske. Krščanski nauk za otroke pa vedno ladinski.³⁵

Ni tu mesto, da bi govoril o posebnostih ladinske ljudske kulture, ki je izrazita tja do stavb. Opravka imamo z ljudstvom, ki ni samo dvojezično, marveč celo trojezično — dasi ne govori vedno pismenega jezika. Vendar pa je materin jezik, jezik družine, soseščine, naselja — ladinščina. Bili so zlasti gospodarski odnosi, ki so Ladince vezali na Bocen in Brikson, da so se bližji bolj, daljni manj priučili zlasti nemščini. Bili so gospodarski, prometni, razlogi, ki so npr. prebivalstvu Ampezza, ki je imelo najkrajše zveze na Pustriško dolino, že 1815 postavljali zahtevo: hočemo k Tirolski. Isto velja za Buchenstein — Lavalongo; celo za dolini Fassa in Fleims, ki 90 % blaga izmenjujeta z Bocnom. Zadnja leta pred II. svetovno vojno je posegel v ta problem še tujski promet. Dotok turistov je predvsem iz severa; nič čudnega, če je celo fašizem, ki je Ampezzo in Lavalongo — Buchenstein priključil celo k provinci Belluno, moral vzdrževati predvsem in boljše avtobusne zveze z Bocnom kot z Bellunom.

V pretekli zgodovini zadnjega stoletja so se Ladinci udeležili vseh bojov ob strani nemških Tirolcev. Za dobo A. Hofferja imajo nekje celo primat; bijejo se še, ko so drugod že prenehali. Z Avstrijo stoje v letih 1848., 1859., 1866. in tudi v vojni 1915—1918. Občina Ampezzo je tokrat dala »največ krvavih žrtev vse Tirolske«, ³⁶ saj se je ta kraj že l. 1518 bo-

³³ Südtirol-Festschrift M. Gamper, str. 75.

³⁶ Zbornik »Südtirol«, str. 297.

ril, da bi prišel izpod beneške republike, pod katero je bil nekaj let, spet pod Habsburžane.

Iz političnega življenja v desetletju pred I. svetovno vojno omenimo, da je dunajski parlament imel v načrtu l. 1906. (ob vpeljavi splošne volilne pravice) ladinsko volilno okrožje; italijanski Tridentinci so ga odklonili, češ da ga ne bi mogli imeti za italijansko. Iredenta iz Tridenta je imela le nekaj posameznikov v ladinskih dolinah; nekaj več pa v dolini Fleims, tako da je c. kr. glavarstvo Ampezza moglo uradno sporočiti ob izbruhu vojne: ni poskusov zблиževanja z Italijani.

Ko se je bližal tragični konec vojne 1918. za Avstrijo in južno Tirolsko, je 12 ladinskih občin dalo izjavo, ki zveni v odločni trditvi: Tirolci smo in hočemo ostati. Iste občine z vsemi drugimi južnotirolskimi pošljejo svoj glas tudi Wilsonu 1919. Uradne aneksije k Italiji (10. 10. 1920) se npr. tudi Ampezzo ne udeleži. Ob volitvah 1921. in 1924. glasujejo za južnotirolsko listo.

Videli bomo, da so Ladinci tudi ob opciji za Nemčijo ali Italijo ali proti njima glasovali z južnotirolskimi Nemci.

Proti takemu stališču Ladincev so začele boj italijanske in zlasti fašistične oblasni po letu 1918. Boj, ki je bil otežen tudi kar zadeva Ladince kot Tirolce in zlasti zanje velja še prav posebej: bil je naskok italijanskega meščanstva, fašističnega konglomerata na konservativni svet gorskih kmetov. Jezik tu ni glavna vez, ladinščina je gotovo bolj sorodna italijanščini kot pa nemščini. Ali celotni kulturni, duhovni svet Ladincev in svet nacionalnih Italijanov je različen, med njima je zijal in zija prepad.

Zaveda se ga C. Battisti, če piše o njih, da so »fanatični častilci tirolskega mikrokozmosa, petolizniško vdani nemškemu gospodarjem«. Mirno in resno sodi vdova Cesara Battistija, Ernesta, da vse to lahko »obžalujemo«, toda »umetno bi bilo in ponarejanje dejstev, če bi vključevali Ladince v italijansko ljudstvo«.³⁷

Če smo že v dobi preseljevanja narodov od šestega stoletja dalje omenili ob nastanku Retoromanov Furlane, ki so segli tudi v Trst in bili in so še mejaši Slovencev, moramo ob komparativnem zgodovinskem pregledu omeniti vsaj nekaj bistvenih potez, ki zadevajo Furlane. So podobni odnosom Ladincev do Italijanov in do Nemcev?

Furlani imajo svoje ime po Forum Julii, današnjem Čedadu, ki je še danes gospodarski center tudi beneških Slovencev. Toda samo tistih iz vzhodne Benečije. Iz »forum« se izvaja ime »Friuli« — Furlanija. Ni, da bi šli preveč nazaj v zgodovino, saj nam za to še danes primanjkuje podrobnih študij. Ustavimo se ob stoletnici 1866—1966, odkar je Furlanija z glavnim mestom Vidmom prišla pod Italijo. Italijanski risorgimento je bil pretežno gibanje meščanskih krogov. Dotaknimo se leta 1948, ko je ob Vidmu tudi mestece Osoppo odigralo svojo veliko vlogo v upor proti Avstriji. Večina Furlanov — danes jih štejejo pol milijona,

³⁷ E. Vallini — Paolo Alatri, *La Questione dell'Alto Adige*, Firenze 1961, str. 87.

je kmetov; mnogi med njimi so gorski kmetje v Karniji, »Carnieli«. Tradicija Furlanije se veže na oglejsko patriarhijo,³⁸ ki je že dala neke osnove za »patrie dal Friul« za domovino Furlanijo srednjeveškega tipa, ki je imela neke vrste fevdalni parlament, ga obdržala pod beneško republiko, ki je tu gospodovala po razpadu oglejske svetne oblasti od srede 15. stoletja do napoleonske dobe (mir v Campoformiu). Beneški Slovenci so v okviru Furlanije imeli svojo upravno in sodno avtonomijo kot krajišniki Furlanije in republike.^{39/40}

Furlanski kmečki element se je pred sto leti manj navduševal za priključitev k Italiji — bil je pod vplivom cerkvene gosposke, videmskega škofa, duhovščine, ki je pridigovala še v furlanščini,⁴¹ beneški Slovenci pa so zaradi izgub svojih samoupravnih pravic, ki so jih dobili kot mejaši, neke vrste krajišniki beneškega leva, bili bolj gorki Avstriji in Habsburžanom kot pa furlanski konservativni kmetje. Nimamo pa še podrobnih študij, ki bi prikazale, koliko je npr. l. 1866 vplivala italijanska meščanska propaganda na beneške Slovence; samo odpor do monarhije ni mogel odločati. Ob plebiscitu so oktobra 1866 glasovali za Italijo, medtem ko so se konservativni Furlani, večinoma katoliško usmerjeni, odločili šele, ko se je videmski nadškof Casasola odločil za plebiscit,⁴² dasi je bil po prepričanju avstrijakant.

Ne smemo pa pozabiti, da je del Furlanov po letu 1866 (med Gorico — Gradiško — Tržičem — Monfalconejem in Oglejem) ostal pod avstrijsko monarhijo. Videmski kot in goriški Furlani so dobili šole v italijanščini v obdobju prebujenja narodov.

Poskusi, da bi furlanščino napravili za pismeni jezik, so bili do prve svetovne vojne močnejši kot pa danes. Medtem ko tirolski Ladinci niso ustvarili svoje literature, so Furlani le napravili v 19. stoletju resne poskuse. Pesnika Pietra Zoruttija (rojen ob briško-furlanski meji — Lože (Lonzano) pri Dolenjem — umrl 1867 v Vidmu) je priznal celo Carducci; bila je vrsta Furlanov (celo žene so vmes), ki so poskušali ustvariti umetno prozo. Italijanska šola, ki furlanščine ni dovolila, je dala zmago pismeni italijanščini v uradu in javnem življenju.

Danes se furlanščina izživlja še v ljudskih publikacijah, tako izhaja letno neke vrste praktika — koledar »Strolic Furlan« (Zorutti ga je že izdajal od 1821—1867). Študij furlanščine so prevzeli etnografi, ki zbirajo ljudske pesmi, pišejo o šegah in običajih in obenem tudi o stari furlanski literaturi (Società filologica friulana v Vidmu, Tolmezzu, Gorici in drugod dela že desetletja). Pomagajo lokalni zgodovinarji, ki jih je kar lepa vrsta in imajo svoje društvo (Sociaetà per la storia patria v Vidmu, Gorici, Čedadu itd. (Naj omenim le publikacije: Il Tesaur Udine, etnografska publikacija, pri kateri sodeluje prof. d'Aronco; zad-

³⁸ Pio Paschini, *La storia del Friuli I—III*, Udine.

³⁹ Nanut-Feigel, *Beneška Slovenija*, Udine 1949.

⁴⁰ Trinkov zbornik, Ljubljana 1946.

⁴¹ T. Tessitori, *Storia del movimento cattolico in Friuli*, Udine 1964.

⁴² Jubilejna št. »Messaggero Veneto 1866—1966«, junij 1966, ki ima dobre podatke tudi o vedenju beneških Slovencev.

nja leta ima zveze z dr. Matičetovom iz etnografskega inštituta v Ljubljani. »Sot la nape« — dvomesečnik, ki ga izdaja Sociaetà filologica friulana — Tolmezzo itd. Zgodovinskih publikacij v lokalni zgodovini ne omenjam, preveč jih je. »Studi Goriziani« je nam najbližja; pisane so vse v italijanščini).

Po drugi svetovni vojni se je pojavilo gibanje za avtonomijo Furlanije.⁴³ Najbolj izraziti in dosledni avtonomisti so hoteli uveljaviti tudi rabo furlanščine; ostali so manjšina. Danes še izhaja od časa do časa njih list »Patrie dal Friûl« (izhaja od 1946. dalje), ki v furlanščini — italijanščini brani tezo o samoodločbi tudi za furlansko ljudstvo. Bori se za uvedbo furlanščine v šolo.

Kakšen je bil odnos Furlanov do Slovencev in obratno? Ne bom omenjal davne zgodovine, ko so Slovenci bili boje z Longobardi, ti so bili gospodarji porimljanjenega prebivalstva, prednikov Furlanov, ki so se borili pod Longobardi proti vdorom Slovencev. Omenim tu pa Fr. Bezlaja, ki še za naslednja stoletja govori o »romanski-slovenski simbiozi«, ki pa »ni jasna«. Zdelo bi se, da so poleg slovanskih naselbin živele tudi romanske in, sodeč po imenih, tudi predromanske ter se postopoma slovenizirale.⁴⁵ Gre za svet od Banjške planote — tja do zahodne beneške Slovenije. Ob vulgarni latinščini je še živela ilirskovenetska govorica (isti str. 686). Omenili smo že relikte v pastirski kulturi, kar sprejemajo tudi zgodovinarji.

Torej sta drug ob drugem, v začetku celo med seboj prepleteni, živel, nastajali ljudstvi Furlanov in Slovencev. Zgodovina pa je do danes povezala zlasti beneške Slovence s Furlani. Pod Italijo so od leta 1866 dalje. V tem času in tja do I. svetovne vojne živita furlanščina in slovenščina zlasti v cerkvi; javni uradi in šola so obema zaprli vrata. V tej dobi je videmski nadškof, ki skrbi vsaj za tisk slovenskega (in celo posebnega rezijanskega) katekizma za beneške Slovence. Skrbi za duhovniški naraščaj. Ivan Trinko, bogoslovni profesor, filozof, slovenski pesnik in pisatelj, uživa vse dni svojega življenja velik ugled pri furlanskih katoliških krogih.⁴⁰⁺⁴¹ Ze pred I. svetovno vojno, ko pride za nadškofa v Videm človek, ki ni bil Furlan, nadškof Rossi, pa začne pihati ostrejši italijanski veter. In ko pride za Rossijem I. 1927 iz Milana za nadškofa Nogara — nadškof »kaplana Čedermaca«, ki klone pred fašizmom ne pod pritiskom, pač pa iz prepričanja in zaradi navodil Vatikana,⁴⁶ doživijo beneški Slovenci prepoved slovenskih pridig in cerkvenega petja (1934). Tu ne smemo pozabiti liberalnega Vidma, Vidma risorgimenta, meščanskih krogov, ki so med 1848—1866 vodili boj za priključitev k Italiji. Bili so manjšina nasproti ljudski masi, množici, toda prav iz teh

⁴³ Ančka Jager, Avtonomna dežela Furlanija—Julijska krajina — interna študija za Kidričev sklad, INV, Ljubljana 1964.

⁴⁴ Glej od časa do časa izhajajočo publikacijo: Scune Furlane, npr. nov. 1960, numar unix.

⁴⁵ Fr. Bezlaj, Predslovenski ostanki, Naša sodobnost 1958/VI, št. 8—9, str. 682.

⁴⁶ Dr. Lavo Čermelj, Slovenci in Hrvati pod Italijo, Ljubljana 1965.

vrst je izšel Pacifico Valussi, ki je l. 1867 načrtal iredentistični program za Trst in Gorico in postavil načelo asimilacije »Slavov«; iz teh vrst je Prospero Antonini, ki je ime Furlanija, Friuli raztegnil že 1865 na Goriško in Kras.⁴⁷ V tej smeri piše še danes Videmčan Chino Ermacora,⁴⁸ ki Furlanijo razteguje še na Posočje.

Po 1866. sta bila Valussi in Antonini sodelavca »Giornale di Udine«, ki je takoj postavil zahtevo asimilacije beneških Slovencev, tako da so ti našli oporo le pri cerkvenih krogih. Toliko o videmskih Furlanijah.

Goriški Furlani so po letu 1848 tja do dobe mladoslovencev v šestdesetih letih nastopali dostikrat skupaj s konservativnimi Slovenci, staroslovenci.⁴⁹ Nastanek političnih strank rahlja vezi patriarhalne dobe, vezi med Slovenci — Furlani — konservativnimi Italijani in jih počasi razbije. Toda dejstvo je, da še pred prvo svetovno vojno najdemo še mnoge slovenske inteligente tudi napredne smeri, da ne govorim o duhovnikih, ki znajo furlansko, in prenekaterega Furlana, tudi liberalne smeri, zlasti advokata, zdravnika, trgovca, ki je že predvsem Italijan itd., in zopet duhovnika Furlana, ki oba lepo govorita slovenski. Skupni študij na nemški gimnaziji jih je zbližal, povezal, deloma tudi zaradi odpora proti Nemcem,⁵⁰ in ni jih bilo malo, ki so šli skozi zavod za dijake — malo semenišče v Gorici, da ne govorimo o goriškem bogoslovju.

Omeniti je treba, da so bili starejši goriški Furlani tja do 1915. zaradi katoliške politične orientacije Avstriji daleč bolj zvesti, kot najbolj goriški konservativni Slovenci.⁵¹ O tem govore tudi spomeniki in plošče avstrijskim cesarjem po Furlaniji, ki zginejo 1915.

Goriški Furlani, furlanski kmetje so v beneškem Slovincu Alojzu Faiduttiju — sošolcu pesnika Iv. Trinka v Vidmu — našli celo svojega političnega voditelja v tem stoletju vse tja do 1918. Postal je celo goriški deželni glavar. Kakor Ladinci na Tirolskem, tako je tudi Faiduttijeva politična stranka bila do zadnjega zvesta Avstriji.⁵² Samo v mestih in trgih (Gorica, Gradiška, Tržič — Monfalcone, Krmin — Cormons itd.), se je uveljavljala italijanska liberalna stranka, ki je že pred I. svetovno vojno šla tudi na iredentistične pozicije, vendar pa nikdar ne tako ostre do Slovencev kot iredentisti Trsta ali Istre. (Več o tem je do danes pisal le A. Gabršček v Goriški Slovenci, I—II, Ljubljana.)⁵¹ Razmere so bile

⁴⁷ I. Juvančič, Pojav italijanskega iredentizma in vprašanje asimilacije — Razprave in gradivo 1960, št. 1, INV, Ljubljana.

⁴⁸ Chino Ermacora, Il Friuli, I. izdaja, Udine 1938 — II. izdaja, Udine 1957. Gre za turistični zbornik opremljen s fotografijami gora. Najdeš tudi napake: sliko Martuljka porabi za gore Posočja.

⁴⁹ Glej: Branko Marušič — članki iz dobe goriškega narodnega prebujanja, Kronika 1963 št. 2, 1965 št. 2—3. Ob stolenici »Goriškega oglednika«, Domovina 1867—1869.

⁵⁰ O tem glej: Iniziativa Isontina, Gorizia 1966, ob srečanju literatov. Zlasti podatke gradeškega pesnika Blasia Marina o Alojzu Gradniku.

⁵¹ Il Patriottico Friuli, Trieste 1894 — A. Gabršček, Goriški Slovenci I—II zv., Ljubljana 1934.

⁵² Th. Veiter, Die Italiener in der Österreich-ungarischen Monarchie, Wien 1965, pomešani so goriški furlanski poslanci s tridentinskimi.

zapletene, saj so bili v goriškem deželnem zboru neposredno pred I. svetovno vojno italijanski liberalci — iredentisti povezani s slovensko katoliško stranko, goriški slovenski meščani pod Gabrščkovim vodstvom pa s faiduttijanci, kot so imenovali furlansko katoliško stranko.⁵³

Prva svetovna vojna pomeni veliki prelom. Videmski Furlani dajo v njej dokaz svoje zvestobe do Italije. Petdeset let italijanske šole z močnim patriotičnim akcentom, vojaška služba v alpskih enotah (8. alpski regiment je imel »bat. Cividale«, v katerem so bili beneški Slovenci s Furlani; »bat. Gemona« je zajel furlanske vasi Karnije) in vse drugo je pokazalo, in to predvsem ob kobariški vojni nesreči 1917., da so Furlani in beneški Slovenci enakovredni Italijanom, da jih celo prekašajo.⁵⁴ Drugače je bilo z avstrijskimi Furlani, ki so bili v pretežni večini zvesti habsburški tradiciji.

Po letu 1918. je prišlo do združitve vseh Furlanov pod Italijo ob goriških in tržaških Slovencih. Nekaj časa sta bila Gorica in Videm — (prvo obdobje fašizma) združena celo v isti provinci. Furlanske kmečke množice so že tradicionalno pot nadaljevale, šle so s Partito popolare, s Sturzovo katoliško stranko. Toda goriški Furlani ne takoj. Ob prvih volitvah 1921. glasujejo za levičarske stranke; 1924. se zopet počasi odločijo za katoliško stranko.⁵⁵ Videmski Furlani so pa že 1919 sledili Ljudski stranki. Odnos do Slovencev so Goriški Furlani ohranili na starih pozicijah, dokler so še prevladovala generacije, ki so zrastle v monarhiji. V celoti pa je počasi z novim časom podtalno prevladovalo, prav glede raznarodovanja Slovencev po fašizmu, enako gledanje, ki je zadelo Furlane same. Furlanščina se kot jezik ni uveljavila, Furlani so sprejeli italijanščino. S svojim materinim jezikom so se umaknili v svoje hiše, v svoje soseske, kvečjemu še v muzeje in etnografske študije. Slovenci bodo pač šli isto pot. Furlanski preprosti človek je mislil, da mora biti tako; dobromisleči furlanski inteligenti (tudi znanstveniki, zlasti zgodovinarji) pa po liniji razvoja, iz neke resignacije. Tako govorita, ko mimogrede omenita Slovence, zgodovinarja Leicht in Paschini.⁵⁶ Nikdar pa ni furlanski človek, splošno gledano, odobral nasilja do Slovencev. Doba »Kaplana Čedermaca« je pokazala, da so še taki, ki simpatizirajo s preganjanimi beneškimi Slovenci. Zato ni čuda, da so, če so govorili o Slovencih, govorili predvsem o njih folklori.⁵⁷ Izjema so bili

⁵³ O vedenju katoliško usmerjenih Furlanov-faiduttijencev glej: Sette mesi di Assistenza nazionale nelle Venezia Giulia, Trieste 1919, str. 83—89, zapuna izdaja generalnega komisariata za civilno pomoč in notranjo propagando.

Iniziativa Isontina, Gorizia 1967, ki prinaša članke o tem, kako je ital. vojska preganjala furlansko duhovščino leta 1915.

⁵⁴ Giuseppe Del Gianco, *Le guerra e Friuli I—IV.*, Udine, prinaša podatke o Faiduttiju in goriških Furlanih pa tudi o A. Gabrščku.

⁵⁵ Milica Kacin-Wohinz, *Parlamentarne volitve v Julijski krajini, 1921 do 1924*, Ljubljana 1965.

⁵⁶ Paschini, glej prej; Leicht P. S., *Breve storia del Friuli, Cividale* 1952.

⁵⁷ Gortani, *Guida della Venezia Giulia*. — *Guida del Friuli*. — Gorizia con le vallate del Vipave, Udine 1930. Članek: G. Lorenzoni, *Gli Slavi delle Vallate* in zgodov. pregled P. S. Leichta.

le Furlani, ki so prišli na italijanske liberalne pozicije in nato potegnili s fašizmom (kot primer že omenjeni Chino Ermacora, knjiga: *Il Friuli* je turistične narave, I. izdaja iz 1938, nato iz 1957, ki pod »Friuli« šteje še vso Goriško).

Slovenska historiografija te dobe še ni načela. Italijanska tudi ne. Obdobje pred II. svetovno vojno, zlasti doba fašizma, ni bil ugoden čas za to. Ne za Furlane ne za Slovence. Tudi za Furlane ne, saj je fašizem preganjal vsak partikularizem, zaviral zaradi šovinističnega statalizma celo študij furlanske folklore. Toda po drugi svetovni vojni so furlanski Italijani, zlasti tisti, ki so se znašli v politični stranki krščanske demokracije, ta vprašanja vsaj načeli. Ime Faiduttija je zaživelo. Prehitel jih je celo liberalni antifašist Del Bianco iz Vidma, ki je kot lastnik tiskarne zbiral material o I. svetovni vojni, sam pisal in tiskal knjigo »La Guerra e Friuli« (II.—IV. zvezek šele po II. svetovni vojni); knjiga je vir tudi za zgodovino beneških Slovencev in goriških Furlanov med I. svetovno vojno; daje med drugim oris dela Faiduttija.

Omeniti je treba goriško »Centro studi politici economici e sociali« Sen. A. Rizzatti, ki izdaja »Iniziativa Isontina« že kar osem let. Zadnji dve leti je društvo, da bi »razširilo horizont z novimi izkustvi«, začelo iskati stike čez mejo z avstrijsko Koroško in s Slovenijo. »Iniziativa« se je oprla tudi na preteklost, zato jo tu omenjam. Revija je prinesla⁵⁸ opis reke »Ter«, sicer na publicističen način. Dasi zelo sramežljivo, je vendar omenila srečanje z beneškim Slovincem, tam ob izviru rečice. Bolj se je razpisala o letu 1915, ko so italijanske čete vkorakale v tedaj avstrijsko goriško Furlanijo in, kar je italijansko patriotično zgodovinopisje do sedaj zamolčalo, povedala o justifikacijah, o preganjanjih Furlanov (zlasti duhovščine) po italijanski zasedbi. Prof. Cervani na tržaški univerzi je pred leti kritiziral ital. lokalno historiografijo (Gorico, Trst, Istro), ki je šla mimo Slovencev in Hrvatov, kakor da jih ni. Šla je tudi, dodajmo, mimo Furlanov.⁵⁹

S furlansko zgodovino in etnografijo se ukvarjajo, kot vidimo, med Furlani zlasti meščanski krogi, v prvi vrsti katoliški, danes politično pristaši krščanske demokracije.

Po prvi svetovni vojni je tako med videmskimi kot goriškimi Furlani, če jih sploh še smemo tako imenovati, začela razredna diferenciacija ostreje nastopati. Proletariat (Videm, Pordenone, Tržič-Monfalcone ob Gorici) se je razgibal. V letih italijanske rezidence (1943-45) se to pokaže v organizaciji italijanskih brigad. »Osoppo«, ki zbira meščanske, katoliške antifašiste, pride pa pod vodstvo katoliških. Vpliv videmske kurije je močan, zato sledi tudi oster spopad med garibaldinci in osoppovci v zimi 1944/45 na beneškoslovenskih tleh (Porčinj), ko padejo nepotrebne žrtve.

Vse to pa že poteka na političnem področju, dasi najdemo tudi tu odmeve preteklih let in preteklega stoletja, v katerih še zapoje furlanski

⁵⁸ Iniziativa Isontina, 1965/VIII., št. 26.

⁵⁹ Zgodov. časopis 1963, I. Juvančič, Cervanijeva kritika v Studi Goriziani.

motiv. Tip videmskega Italijana, avtohtonega Italijana, nosi poteze Furlanov. Zaveda se svoje samobitnosti, dasi se razglaša danes za Italijana. Odtod tudi zahteva po avtonomiji Furlanije. Odtod tudi danes neka specifičnost, razgledanost med Trstom in Vidmom. Slovencem Furlani niso bili sovražni. Obratno. Še po letu 1918. je bil tu slovenski živelj upošteván. Po nastopu fašizmu je furlanski človek s preganjano slovenščino simpatiziral; to velja seveda zlasti še za kmečki element.

Problem nastanka Ladincev v sporu med Italijani in južnimi Tirolci

Gre za lingvistični problem, ki pa ima zgodovinske in slednjič še danes politične posledice.

Prvi, ki je na italijanski strani načel vprašanje Ladincev, je bil Goričan G. J. Ascoli.⁶⁰ S tem imenom je označil vse tri skupine, ki že takrat, in to stoletja, niso bile več povezane: švicarsko v Graubündenu (Grigione), tisto v dolomitskih dolinah Poadžija in furlansko z imenom Ladin in latinus — latinec. Tako naj bi označevali vse tri.

Med Nemci sta nato E. Boehmer in Th. Gartner⁶¹ sprejela ime retoromanski, Retoromani, da označita vse tri skupine; ime je že 1845 uporabil Fr. Laucher. To poimenovanje je prevladalo.

Boehmer, Gartner in Ascoli so se razhajali le v poimenovanju in še v delitvi, boljše v tem, kateremu narečju retoromanske jezikovne skupine se naj daje prednost. Ascoli je celo iskal ladinske vplive v Istri. (Danes vemo, da je rovinjsko narečje italijansko narečje, ali nekaj svojstvenega, starejšega od drugih beneških narečij v Istri, vendar ni v zvezi z retoromanščino.)

Strinjal pa se je Ascoli z Nemci, da ladinščina ne sodi v skupino italijanskih narečij lombardščine in beneškega narečja, in to svojo trditev je utemeljeval na gramatikalnih posebnostih ladinščine (Ascolijeve učenec C. Merlo⁶² je še med dvema vojnama vztrajal pri trditvah učitelja proti C. Battistiju).

Danes se z linijo Ascoli-Gartner strinjajo švicarski lingvisti, »Švicarska šola« (J. Jud, R. v. Planta itd.).

Po 1910 je začel svoj boj Carlo Battisti, Tridentinec, že takrat povezan z E. Tolomeiem, o katerem bomo še govorili, in začel zanikovati obstoj lingvistične ladinske skupine kot samostojne, neodvisne od italijanskih narečij. Sledili so mu mnogi, (čeprav ne vsi) italijanski lingvisti, ki z Battistijem še danes branijo odvisnost Ladincev od Italijanov v publikacijah »Istituto di Studi per l'Alto Adige« v Firencah.⁶³

⁶⁰ Archivio glottologico italiano I., 1873.

⁶¹ Th. Gartner, Rätoromanische Grammatik, Heilbronn 1883.

⁶² C. Merlo, Italia dialettale I., str. 17.

⁶³ Atti dell'Istituto di Studi per l'Alto Adige, 1964/LVII, članki Battistija in drugih.

Battisti je svojo teorijo izdelal zlasti l. 1921;⁶⁴ branil jo je nato v drugih delih, člankih, ko npr. razlaga toponomijo južnotiroolskih krajev. Njegova trditev sloni na naslednjem: ladinščina Graubündena je v dobi romanizacije tesno povezana z paleolombardskim narečjem; zgodovino narečij Poadžija in Furlanije je pa treba študirati v teritorialnem kompleksu, ki mu pripadata, to je v povezavi z beneškim narečjem, katerega ekstreme pomenita ladinščina Dolomitov in furlanščina. — Še posebno negira Battisti že po Ascoliju postavljeno tezo o posebnem, enotnem predlatinskem substratu za vso ladinsko cono. Romanizacija teh treh ladinskih, retoromanskih con naj bi potekala v različnih dobah, na poseben način v vsaki coni.

Substrat, jezikovni namreč, naj bi bil v treh conah povsem različen. Proti tej trditvi, na kateri sloni Battistijeva podmena, pa stoje zgodovinska dejstva, zgodovinski razvoj, ki smo ga podali zgoraj. Povezava retoromanskih ljudstev, dežel. Zlasti Recije in Norika, saj se Noričani skozi Pustriško dolino umikajo v zunanjo Recijo, današnjo južno Tirolsko in dajo tu ime Norik ne le dolini, celo novodošlim Germanom, Bavarcem v najstarejših virih (glej zgoraj Grafenauer l. c.).

Ni tu mesto, da bi naštevali vse avtorje, lingviste Francije, Anglije, Amerike, ki slede tezi o samostojni retoromanski jezikovni skupini.⁶⁵ Dodajmo le kratko: tudi v ljudstvu še živi prepričanje iz stoletij v stoletja: »Mi nismo Italijani.« Tako govore še danes stari Ladinci, stari Furlani ob njih etnografih. Spomnim tu bralca na citat že navedene vdove Erneste Battisti: »Umetno« bi bilo vključevati Ladince v italijansko ljudstvo.

Zavedala se je tega Švica 1938., ko je priznala retoromanščino (»rumatsch« ali »romantsch«) za četrti uradni jezik, dasi jih je samo 40 000 teh Rumantčev — od prelaza St. Gotharda do Ortlerja v Graubündenu. Njih zveza »Lia Rumantsche« pa deluje šele od 1919. — Noče se pa udati Carlo Battisti in somišljeniki, ki so še 1962 zahtevali reformo ladinskega jezika na bazi italijanščine.⁶⁶

⁶⁴ C. Battisti, *Le teoria ascoliana della gallolatinità dei dialetti ladini*, Rivista della Società filologica friulana 1921. Revija Furlanov (leto 1920 do 1925) ni zavzela stališča glede tega problema.

⁶⁵ Guido G. Weigand, *The Cultural Pattern South Tyrol*, Chichago 1949, citira ga Latour, Südtirol und di Achse Berlin—Rom, Stuttgart 1962, str. 9.

⁶⁶ Archivio per l'Alto Adige 1963/LVII, str. 289—394, zlasti str. 295. Celo Primorski dnevnik, 31. 10. 1963 (članek XVII. kongres ital. filologov), jih je nekritično podprl.

Naprej v naslednji številki

Konkurenca¹

(Iz poglavja o kapitalu)

Karl Marx

Konkurenca, ker se zgodovinsko pojavlja kot razrešitev cehovske prisile, vladnih ukrepov, notranjih carin in podobnega znotraj ene dežele, na svetovnem trgu kot ukinitvev zapore, prepovedi ali zaščite — skratka, ker se zgodovinsko pojavlja kot negacija meja (Grenzen) in pregrad (Schranken),² ki so lastne stopnjam proizvodnje, ki predhajajo kapitalu; ker so jo fiziokrati zgodovinsko povsem pravilno označili in priporočali [30] kot *laissez faire, laissez passer*; zato tudi nikoli ni bila raziskovana tudi po tej zgolj negativni strani, po tej njeni zgolj zgodovinski strani, in je vodila na drugi strani k še večjemu nesmislu, da so jo imeli za spopad sproščenih posameznikov, ki da so določeni le po svojih lastnih interesih — kot odboj in privlačnost svobodnih posameznikov v medsebojnem odnosu in tako kot absolutno obliko bivanja svobodne individualnosti v sferi proizvodnje in menjave. Nič ne more biti bolj nápak. 1. Če je svobodna konkurenca razrušila pregrade prejšnjih proizvodnih razmerij in načinov, se mora d'abord gledati na to, da je tisto, kar je bilo zanjo pregrada, bilo za prejšnje proizvodne načine imanentna meja, v kateri so se naravi primerno razvijali in gibali. Pregrade so postale te meje šele potem, ko so se proizvodjalne sile in prometna razmerja zadosti razvila, da je kapital kot tak lahko začel nastopati kot uravnavajoče načelo proizvodnje. Meje, ki jih je porušil, so bile pregrade za njegovo gibanje, razvoj, udejanjanje. S tem pa nikakor ni odpravil vseh meja, niti vseh pregrad; temveč le meje, ki mu niso ustrezale, ki so bile zanj pregrade. Znotraj svojih lastnih meja — pa naj se z višjega gledišča še tako kažejo pot pregrade proizvodnje in jih kot takšne postavlja lastni zgodovinski razvoj kapitala — se počuti svo-

¹ Marx: Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie, ss. 542/30 do 545/43.

² Opozarjamo na razlikovanje, ki se ga drži tudi Marx, med pojmom meja (Grenze) in pregrada (Schranke): to razlikovanje je vzpostavila transcendentalna filozofija nemškega idealizma. Cf.: Hegel: Enciklopedija, § 43, § 60 Opomba, § 92.

bodnega, brez pregrad, se pravi omejen le po samem sebi, le po svojih lastnih življenjskih pogojih. Čisto tako, kot je bila cehovska industrija v časih razcveta našla v cehovski organizaciji popolnoma tisto svobodo, ki jo je potrebovala, se pravi, njej ustrezajoča proizvodna razmerja. Saj jih je sama izpostavila iz sebe in jih razvila kot *svoje* imanentne pogoje, in zato nikakor ne kot vnanje in utesnjujoče pregrade. Zgodovinska stran negacije cehovstva etc. od kapitala s svobodno konkurenco ne pomeni nič več, kot da je zadostno okrepljen kapital s sebi adekvatnim načinom prometa porušil zgodovinske pregrade, ki so motile in ovirale njemu adekvatno gibanje. Toda konkurenca je daleč od tega, da bi imela ta zgolj zgodovinski (historisch)³ pomen ali da bi bila zgolj *to negativno*. Svobodna konkurenca je odnos kapitala do samega sebe kot drugega kapitala, se pravi realno obnašanje kapitala kot kapitala. Notranji zakoni kapitala — ki se v historičnih predstopnjah njegovega razvoja kažejo le kot tendence — šele postanejo postavljeni kot zakoni; proizvodnja, ki temelji na kapitalu, se postavlja v svojih adekvatnih oblikah le, če in kolikor se razvija svobodna konkurenca, kajti ta je svobodni razvoj proizvodnega načina, ki temelji na kapitalu; svobodni razvoj njegovih pogojev in njegovega procesa, ki te pogoje stalno reproducira.⁴ Niso individui postavljeni svobodni v svobodni konkurenci; temveč kapital je postavljen svoboden.⁵ Dokler je na kapitalu temelječa proizvodnja nujna, torej najprimernejša oblika za razvoj družbene proizvodne sile, se kaže gibanje individuov znotraj čistih pogojev kapitala kot njihova svoboda; ta pa se potem tudi dogmatično zagotavlja kot takšna s stanovitno refleksijo na pregrade, ki jih je svobodna konkurenca porušila. Svobodna konkurenca je realni razvoj kapitala. Z njo se postavlja kot vnanja nujnost za posamezni kapital to, kar ustreza naravi kapitala, proizvodnemu načinu, ki temelji na kapitalu, kar ustreza pojmu kapitala. Vzajemna prisila, ki jo v njej kapitalije izvajajo druga na drugo, na delo etc. (konkurenca delavcev med seboj je le drugačna oblika konkurence kapi-

³ Marx mestoma uporablja izraz »historisch« tudi tam, kjer bi bil ustreznejši termin »geschichtlich« — razlika, ki jo v slovenščini lahko podamo z razlikovanjem med »historičnim« in »zgodovinskim«: zgodovinski (geschichtlich) kot »nanašajoč se na zgodene reči (res gestae)«, historičen pa kot »nanašajoč se na refleksijo teh reči (historia rerum gestarum)«. Hegel oboje strogo loči, Marx pa ohranja to razločevanje na vseh funkcionalnih mestih (enako Engels, ki mu pripada avtorstvo za izraz »historični materializem«). Zato je neprecizno govoriti o »zgodovinskem materializmu«, ker »zgodovinski« je vsak materializem, ki je prišel v zgodovino, nazor Marxa in Engelsa pa je opt na **reflektirano zgodovino**. Nemogoče pa je govoriti npr. o »zgodovinski pravni šoli« (die historische Rechtsschule, nikakor ne die geschichtliche Rechtsschule). Le v zelo ozkem pomenskem območju sta izraza zamenljiva.

⁴ Rokopis je nejasen: »die freie Entwicklung seiner Bedingungen und seiner als diese Bedingenden beständig reproduzierenden Prozesses«. Moskovski izdajatelj berejo namesto »Bedingenden« »Bedingungen«, kar dá gornji prevod. Pod črto dodajajo kot možno alternativo (po našem verjetnejšo): »diese (Bedingungen) bedingenden, beständig (sie) reproduzierenden Prozesses« — »ki te (pogoje) pogojuje, (jih) stalno reproducira«.

⁵ Obakrat »frei gesetzt« — »postavljen (kot) svoboden« (torej ne: »freigesetzt« — »sproščen, osvobojen«).

talij), je *svobodni*, hkrati *realni* razvoj bogastva kot kapitala. To je tako zelo res, da najgloblji ekonomski misleci, kot npr. Ricardo,⁶ *predpostavljajo* absolutno gospostvo svobodne konkurence, da bi mogli proučiti in formulirati adekvatne zakone kapitala — ki se hkrati kažejo kot prevladujoče vitalne tendence kapitala. Svobodna konkurenca pa je adekvatna oblika produktivnega procesa kapitala. Čim bolj je razvita, tem čisteje izstopajo oblike njegovega gibanja. Kar je npr. s tem Ricardo, malgré lui, priznal, je *zgodovinska narava* kapitala in bonirani značaj svobodne konkurence, ki ravno je le svobodno gibanje kapitalij, se pravi, njih gibanje znotraj pogojev, ki ne pripadajo nobeni izmed razkrojenih predstopenj, temveč so svoji lastni pogoji.⁷ Gospostvo kapitala je predpostavka svobodne konkurence, prav tako kot je bila rimska cesarska despotija predpostavka svobodnega rimskega »privatnega prava«. Doklej je kapital šibak, sam še išče berge preteklih ali z njegovim pojavljanjem preminevaajočih načinov proizvodnje. Brž ko se čuti močnega, odvrže berge in se giblje po svojih lastnih zakonih. Brž ko pa začne sam sebe čutiti in biti svest kot pregrade razvoja, se zateče k oblikam, ki so, vtem ko se zdi, da dovršujejo gospostvo kapitala, z brzdanjem svobodne konkurence, hkrati znanilci njegovega razpada in razpada načina proizvodnje, ki temelji na kapitalu. Kar leži v naravi kapitala, postane le realno izpostavljeno, kot vnanja nujnost; s konkurenco, ki ni nič drugega, kot da se mnoge kapitalije druga drugi vsiljujejo imanentno določila in vsiljujejo same sebe. Nobena kategorija meščanske ekonomije, niti prva, npr. določitev vrednosti, ni torej dejanska šele zaradi svobodne konkurence; se pravi zaradi dejanskega procesa kapitala, ki se kaže kot medsebojno učinkovanje kapitalij druge na drugo in medsebojno učinkovanje vseh drugih razmerij proizvodnje in prometa, ki jih določa kapital. Od tod z druge strani neslanost, da se svobodna konkurenca obravnava kot zadnji razvoj človeške svobode; in negacija svobodne konkurence = negacija individualne svobode in negacija na individualni svobodi utemeljene družbene proizvodnje. To ravno je le svobodni razvoj na bornirani podlagi — na podlagi gospostva kapitala. Ta vrsta individualne svobode je torej hkrati najpopolnejša odprava vse individualne svobode in popolno podjarmljenje individualnosti pod družbene pogoje, ki privze-

⁶ D. Ricardo: *On the Principles of Political Economy and Taxation*, London 1821; s. 5; slov. prevod, CZ 1962, s. 26.

⁷ Marxov pristop k analizi kapitalskega načina proizvodnje ima naslednjo bistveno vodilno nit: raziskavo pogojev, predpostavk kapitalistične proizvodnje. Ta način analize je **zgodovinskost** njegovega materializma: »Zato je nujno, če hočemo razviti zakone meščanske ekonomije, pisati **dejansko zgodovino razmerij proizvodnje**. Toda pravilni nazor in dedukcija njih kot samih zgodovinsko nastalih razmerij vodi vedno na prve enačbe — kot empirična števila npr. v naravoslovju — ki kažejo na preteklost, ki leži za tem sistemom. Ti pokazi potem nudijo, hkrati s pravilnim dojetjem sedanjega, tudi ključ za razumevanje preteklosti — delo za sebe, na katerega bomo, upajmo, še prišli. Prav tako vodi ta pravilna motritev z druge strani do točk, kjer se nakazuje ukinitve sedanjega lika razmerij proizvodnje — in tako foreshadowing prihodnost, postajajoče gibanje.« Gr., 364/40—365/13.

majo obliko stvarnih moči, celo nadmočnih stvari — stvari, neodvisnih od sâmh individuov, ki so v odnosih. Razvoj tistega, kar svobodna konkurenca je, je edini racionalni odgovor na njeno povzdigovanje v nebo po prerokih middle classa ali na njeno preklinjanje v pekel po socialistih. Če se pravi, da znotraj svobodne konkurence posamezniki udeležajo družbeni ali rather *splošni* interes, ko čisto sledijo svoj privatni interes, to ne pomeni nič drugega, kot da oni pod pogoji kapitalistične proizvodnje pritiskajo drug na drugega in je torej njih odboj sam le ponovno ustvarjanje pogojev, v katerih se dogaja to medsebojno učinkovanje. Sicer pa, brž ko izgine iluzija o konkurenci kot baje absolutni obliki svobodne individualnosti, je to dokaz, da so pogoji konkurence, se pravi pogoji proizvodnje, ki temelji na kapitalu, že čuteni in zamišljeni kot *pregrade* in to torej že *so* ter bolj in bolj *bodo*. Trditev, da je svobodna konkurenca = zadnja oblika razvoja produktivnih sil in torej človeške svobode, ne pomeni nič drugega, kot da je gospostvo middle classa konec svetovne zgodovine — vsekakor prijetna misel za predčerajšnje parvenije.]

Prevedel Valentin Kalan

Cirkulacijski proces¹

(Iz poglavja o kapitalu)

Karl Marx

Obtok kapitala. Cirkulacijski proces. Produktivski proces. Cirkulacijski stroški. Kapital je v kroženju. Prav tako fiksirani kapital. Cirkulacijski čas in delovni čas. (Svobodni čas kapitalista.) (Stroški transporta.)

Retournons maintenant à nos moutons.²

Faze, ki jih kapital preide, ki tvorijo obtok kapitala, se pojmovno začenjajo s spremembo denarja v proizvodne pogoje. Sedaj pa, ko ne izhajamo iz nastajajočega kapitala, temveč iz nastalega, preide naslednje faze: 1. Ustvarjanje presežne vrednosti ali neposredni proizvodni proces. Njegov rezultat [je] proizvod. 2. Spravljanje proizvoda na trg. Sprememba proizvoda v blago. 3. a) Vstopanje blaga v običajno cirkulacijo. Kroženje blaga. Njen rezultat: sprememba v denar. Denar se kaže kot prvi moment navadnega kroženja. b) Vzratna sprememba denarja v pogoje proizvodnje: kroženje denarja; v navadnem kroženju se kroženje blaga in kroženje denarja vedno kažeta razdeljena na dva različna subjekta. Kapital najprej kroži kot blago, potem pa kot denar in vice versa. 4. Obnovitev proizvodnega procesa, kar se tu kaže kot reprodukcija prvotnega kapitala in kot proces proizvodnje presežnega [20] kapitala.

Stroški cirkulacije se razvežejo v stroške gibanja; stroške, da se proizvod spravi na trg; delovni čas, ki je potreben, da se povzroči sprememba iz enega stanja v drugega; vsi ti stroški se pravzaprav razvežejo v računске operacije in čas, ki ga te stanejo (utemeljuje poseben, tehnični denarni posel). (Ali je slednje stroške treba obravnavati kot odbitke od presežne vrednosti ali ne, se bo kasneje izkazalo.)

Če opazujemo to gibanje, tedaj vidimo, da se kroženje kapitala s pomočjo operacije menjav naenkrat odpre, da odpusti proizvod v splošno kroženje in da se iz njega vzpostavi kot ekvivalent v denarju. Kaj na-

¹ Marx: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, ss. 512—517 in ss. 524—529.

² Povrnimo se zdaj na glavno stvar.

stane iz tega proizvoda, ki je tako izpadel iz kroženja kapitala in se povrnil nazaj v navadno kroženje, nas tu ne zanima. Na drugi strani kapital znova vrže iz svojega procesa kroženja svojo podobo kot denar (deloma, kolikor ni mezda) in se giblje zdaj v obliki denarja, potem ko se je realiziral kot vrednost v tej obliki, in se hkrati sam po sebi postavil kot mera svojega ovrednotenja (Verwertung), v denarju le kot sredstvu kroženja, in tako vsesa vase blago iz splošne cirkulacije, ki je nujno za proizvodnjo (pogoji proizvodnje). Kot blago se [kapital] prestavi iz svojega kroženja v splošno; kot blago ubeži tudi splošni cirkulaciji in jo sprejme vase, v svoj tok, da bi se izlila v produkcijski proces. Kroženje kapitala tako zadobi odnos do splošne cirkulacije, katere le moment je njegova lastna, kot se samo kaže kot postavljeno od kapitala. To kasneje obravnavati.

Celotni produkcijski proces kapitala vključuje tako pravi cirkulacijski proces kot tudi pravi produkcijski proces. To sta dva velika odseka njegovega gibanja, ki se kaže kot totalnost teh dveh procesov. Na eni strani je delovni čas, na drugi pa cirkulacijski čas. In celota gibanja se kaže kot enotnost delovnega in cirkulacijskega časa, kot enotnost proizvodnje in cirkulacije. Ta enotnost sama je gibanje, proces. Kapital se kaže kot ta procesirajoča (prozessierende) enotnost proizvodnje in cirkulacije, enotnost, ki je nanjo moči gledati kot na celoto kapitalovega produkcijskega procesa in tudi kot na določen potek *enega* obrata kapitala, *Enega* gibanja, ki se vrača samo vase.

Pogoj cirkulacijskega časa — poleg delovnega časa — za kapital pa je le pogoj za proizvodnjo, ki temelji na delitvi dela in na menjavi, v adekvatni obliki, v zadnji obliki. Stroški cirkulacije so stroški delitve dela in menjave, na katere moramo naleteti v vsaki pred kapitalsko, manj razviti obliki proizvodnje na tej osnovi.

Kot subjekt, preko različnih faz tega gibanja segajoča, v tem gibanju se ohranjajoča in pomnožujoča vrednost, kot subjekt teh premen, ki potekajo krogoma — kot spirala, krog, ki se širi — je kapital *Capital circulant*. Krožeči kapital zato najprej ni nikakršna posebna oblika, marveč je Kapital (*das Kapital*) v dlje razviti določitvi, kot subjekt opisane gibanja, ki je on sam kot svoj lastni proces ovrednotenja. Po tej strani je torej tudi vsak kapital cirkulirajoč *kapital*. V enostavni cirkulaciji se sama cirkulacija kaže kot subjekt. Eno blago bo vrženo iz njega; drugo vstopi vanj. Toda isto blago je v kroženju le izginevajoč. Denar sam, kolikor preneha biti cirkulacijsko sredstvo in se postavi ko samostojna vrednost, se izogne cirkulaciji. Kapital pa je kot subjekt cirkulacije; cirkulacija postavljena kot njegovo lastno življenje. Toda če je tako kapital kot celota cirkulacije *cirkulirajoči kapital*, prehajanje iz ene faze v drugo, je prav tako postavljen v vsaki fazi v neki določenosti, kot uročen s posebno podobo, ki je negacija njega kot subjekta celotnega gibanja. Kapital je tedaj v vsaki posebni fazi negacija sebe kot subjekta različnih premen. Ne-cirkulirajoči kapital. *Fiksni kapital*, pravzaprav *fiksirani kapital*, fiksiran v eni izmed različnih določenosti, faz, ki jih mora preiti. Dokler vztraja v eni teh faz — [dokler] se ta faza sama

ne kaže kot tekoč prehod — in vsaka ima svojo trajnost, je nekrožeč, fiksiran. Dokler vztraja v procesu proizvodnje, ni sposoben cirkulacije; in virtualiter razvrednoten. Dokler vztraja v kroženju, ni sposoben za proizvodnjo, ne postavlja presežne vrednosti, ni v procesu (prozessierend) kot kapital. Dokler se ga ne more vreči na trg, je fiksiran kot proizvod; dokler mora ostati na trgu, je fiksiran kot blago. Dokler se ne more zamenjati za pogoje proizvodnje, je fiksiran kot denar. Končno, če pogoji proizvodnje ostanejo v svoji obliki kot pogoji in ne preidejo v proces proizvodnje, je spet fiksiran in razvrednoten. Kot subjekt, ki preide vse faze, kot gibljiva enotnost, procesirajoča enotnost kroženja in proizvodnje, je *cirkulirajoč* kapital; kapital kot sam zaklet v vsaki teh faz, kot postavljen v svojih *razlikah*, je *fiksirani* kapital, *angažirani* kapital. Kot cirkulirajoč kapital se sam fiksira in kot fiksirani kapital cirkulira. Razlikovanje med *capital circulant* in *capital fixe* se torej najprej kaže kot formalna določitev kapitala, glede na to kot se kaže kot enotnost procesa ali kot določen moment procesa. Pojem *capital dormant*, neizkoriščen kapital, se more nanašati le na njegovo neizkoriščenost v eni izmed teh opredelitev in pogoj kapitala je, da je vedno deloma neizkoriščen. To se kaže tako, da del nacionalnega kapitala vedno obtiči v eni izmed faz, ki jih kapital mora preiti. *Denar* sam, kolikor tvori poseben del kapitala nacije, a vedno vztraja v obliki cirkulacijskega sredstva, torej nikoli ne preide drugih faz, obravnava zato A. Smith³ kot nepravo obliko *capital fixe*. Prav tako more kapital ležati neizkoriščen, biti fiksiran v obliki denarja, v vrednosti, odtegnjeni cirkulaciji. V krizah — *po* trenutku panike — v času, ko je industrija na tleh, je denar fiksiran v rokah bankers, billbrokers etc. in kakor jelen hrepeni po potokih voda,⁴ hrepeni po field of employment, da bi bil lahko uvrednoten kot kapital.

To, da opredelitev *circulant* in *fixe* najprej ni nič več kot kapital sam postavljen pod obema opredelitvama, enkrat kot enotnost procesa, potem kot njegova posebna faza, kapital sam kot *razlika* od samega sebe kot enotnosti, ne kot dve posebni vrsti kapitalij, kapital v dveh posebnih vrstah, ampak kot različni formalni *opredelitvi istega kapitala*, je napravilo v politični ekonomiji veliko zmedo. Če so na materialnem proizvodu zajeli eno stran, po kateri naj bi bil *capital circulant*, se je zlahka dalo pokazati nasprotno stran in obratno. Kapital kot enotnost cirkulacije in proizvodnje je prav tako njuna razlika in sicer prostorska in časovna razlika. V vsakem trenutku ima kapital eno ravnodušno obliko nasproti drugi. Za posamezni kapital se kaže prehod iz ene v drugo kot naključje, odvisno od vnanjih, nenadzirljivih okoliščin. *Isti* kapital se kaže torej vedno v obeh pogojih, kar se izraža tako, da se en del tega kapitala kaže v enem, [21] drugi v drugem, en del kot trden, drugi kot cirkulirajoč; cirkulirajoč tu ne v tem smislu, kot da bi se kapital na-

³ A. Smith: An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London 1843, ss. 270—277.

⁴ Psalm 41, 2.

hajal v *pravi fazi* cirkulacije za razliko od *faze prizvodnje*, temveč da se v fazi, v kateri se nahaja, nahaja kot *tekoča* faza, kot procesirajoči, v drugo fazo prihajajoči fazi; v nobeni kot taki ni utrjen in tako se združuje v celotnem procesu. Na primer: industrialec uporabi le del kapitala, ki mu je na razpolago (kreditiran ali njegov lasten, to tukaj ne zadeva stvari in, če gledamo celokupni kapital, tudi v ničemer ne zadeva ekonomskega procesa v proizvodnji, ker drugi del potrebuje določen čas, da se povrne iz cirkulacije. V proizvodnji procesirajoči del je cirkulajoč, v kroženju nahajajoči se pa fiksirani. S tem je torej omejena njegova celokupna produktivnost; omejen je reproducirani del, omejen je torej tudi tisti del, ki je vržen na trg. Prav tako trgovec: del njegovega kapitala leži kot *stock in trade*, drugi del se obrača. Sicer stopa zdaj en zdaj drugi del to odločitev, kot pri industrijcu, toda njegov celotni kapital je nenehoma postavljen v obeh določitvah. Na drugi strani pa, ker ta meja, ki izhaja iz narave procesa uvrednotenja samega, ni trdna, temveč se menja glede na okoliščine, in se kapital more bolj ali manj približati svoji adekvatni opredelitvi kot cirkulirajoč; ker razpadanje v obe ti opredelitvi, da se proces uvrednotenja kaže hkrati kot proces razvrednotenja, oporeka tendenci kapitala po največjem možnem ovrednotenju, kapital nahaja tudi *contrivancev* [bistroumnosti], da skrajša fazo fiksiranosti; na drugi strani se pogoja *vrstita izmenoma*, namesto da bi sočasno obstajala drug ob drugem. V eni dobi se kaže proces kot vseskozi tekoč — perioda skrajnega uvrednotenja kapitala; v drugi, reakciji na prvo, se upostavlja drugi moment toliko bolj nasilno — doba skrajnega razvrednotenja kapitala in zastoj procesa proizvodnje. Sâmi trenutki, ko se obe opredelitvi kažeta druga poleg druge, tvorijo le vmesno obdobje med temi nasilnimi prehodi in obrati. Na vsak način je važno, da se ti opredelitvi cirkulirajočega in fiksiranega kapitala dojemajo kot *formalni določitvi* kapitala sploh, ker je sicer mnogo pojavov meščanske ekonomike [Ökonomie] nepojmljivih — periode ekonomskega cikla, ki se bistveno loči od enkratnega časa obtoka kapitala; učinek novega povpraševanja; celo učinek novih dežel, ki proizvajajo zlato in srebro, na splošno proizvodnjo. Nič ne pomaga govoriti o stimulusu, ki ga daje avstralsko zlato ali novoodkrito tržišče. Če ne bi bilo v naravi kapitala, da nikoli ni polno zaposlen, to pomeni, da je vedno *partialiter fiksiran*, razvrednoten, neproduktiven, tedaj ga nikakršni stimuli ne bi mogli gnati v večjo proizvodnjo. Na drugi strani neslana protislovja, v katera zabredajo ekonomski, — celo Ricardo⁵ — ki predpostavljajo, da je kapital vedno do kraja izkoriščen; torej pojasnjujejo ustvarjanje novega kapitala le iz *increase* proizvodnje. Vsak *increase* bi tedaj predpostavljajal predhodni *increase* ali povečanje produktivnih sil.

Te meje proizvodnje, ki temelji na kapitalu, so v še mnogo večji meri lastne prejšnjim načinom proizvodnje, kolikor temeljijo na menjavi. Toda ne tvorijo samega zakona proizvodnje; brž ko menjalna

⁵ D. Ricardo: On the Principles of Political Economy and Taxation, London 1821, ss. 338—340; slovenski prevod: CZ 1962, ss. 338—340.

vrednost ni več meja materialne proizvođnje, temveč je njena meja postavljena z razmerjem proizvođnje do celotnega razvoja individua, odpade vsa zgodovina s svojimi krči in bolečinami. Če smo prej videli, da denar odpravi pregrade menjalne trgovine le, ko jih napravi splošne — tj. popolnoma loči nakup in prodajo — tedaj bomo kasneje videli, kako *kredit* te pregrade ovrednotenja ravno tako odpravlja le, tako da jih dviguje v njih najsplošnejšo obliko, postavlja periodo nadprodukcije in pod-produkcije kot dve periodi.

Akt izmenjave — in ekonomske operacije, v katerih poteka cirkulacija, razpadejo v sosledje *échanges* — do točke, ko se kapital ne obnaša kot blago od denarja ali kot denar do blaga, temveč kot vrednost do specifične uporabne vrednosti, dela — akt menjave vrednosti v eni obliki za vrednost v drugi, denarja za blago, ali blaga za denar (in to sta momenta enostavne cirkulacije), postavlja vrednost enega blaga v drugo blago in to blago tako realizira kot menjalno vrednost; ali tudi postavlja blága kot ekvivalente. Akt menjave je torej *vrednost-postavljajoč* [wertsetzend], kolikor se vrednosti predpostavljajo; realizira opredelitev objektov menjave kot vrednosti. Toda akt, ki blago postavlja kot *vrednost*, ali, kar je isto, ki postavlja drugo blago kot njegov *ekvivalent* — ali kar je spet isto, postavlja *enakovrednost* obeh blag, očitno spet ničesar ne dodaja sami vrednosti, tako kot znak \pm ne poveča ali zmanjša števila, pred katerim stoji. Ko 4 postavim kot plus ali minus — v tej operaciji ostaja 4, neodvisno od znaka, samo sebi enako, 4, ne postane niti 3 niti 5. Ravno tako če [24] zamenjam funt bombaža z menjalno vrednostjo 6 penijev za 6 penijev, tedaj je bombaž postavljen kot vrednost, in prav tako se more reči, da je 6 penije postavljenih kot vrednost v funtu bombaža; to pomeni, delovni čas vsebovan v 6 penijih (6 penijev tu obravnavamo kot *vrednost*) je zdaj izražen v drugi materiaturi istega delovnega časa. Toda ker sta z aktom menjave funt bombaža kot tudi 6 penijev bakra postavljena = [enaka] svoji vrednosti, je nemogoče, da v tej menjavi kvantitativno zraste bodisi vrednost bombaža bodisi vrednost 6 penijev bodisi vsota njunih vrednosti. Menjava kot postavljanje ekvivalentov spremeni le obliko; realizira potencialno eksistirajoče vrednosti; realizira cene, if you like. Postavljanje ekvivalentov, npr. a in b kot ekvivalentov, ne more zvišati vrednosti a-ja, kajti to je akt, v katerem je a postavljen = svoji lastni vrednosti, torej ne njej neenak; neenak le, kar zadeva obliko, kolikor prej ni bil postavljen kot vrednost; to je hkrati akt, v katerem je vrednost a-ja postavljena = vrednosti b-ja in vrednost b-ja = vrednosti a-ja. Vsota vrednosti, ki so bile v menjavi spravljene v promet [umgesetzt] = vrednost a + vrednost b. Vsaka ostane = svoji lastni vrednosti; torej njuna vsota ostaja enaka vsoti njunih vrednosti. Menjava kot *postavljanje ekvivalentov* tedaj zaradi svoje narave ne more zvišati vsote vrednosti, niti ne vrednosti izmenjanega blaga. (Da je pri menjavi z delom drugače, izhaja od tod, da je uporabna vrednost dela sama *vrednost-postavljajoča*,⁶ ni pa to v direktni

⁶ Gr., s. 227/17—30. Cf. Problemi 55/56.

zvezi z menjalno vrednostjo dela.) Prav tako malo kot more ena menjava povečati vrednost izmėnjanega, tako ne more tudi vsota menjav.* Če akt, ki ne ustvarja nobene vrednosti, ponovim enkrat ali ∞ , s ponavljanjem it cannot change its nature. Ponovitev dejanja, ki ne ustvarja vrednosti, ne more nikoli postati dejanje ustvarjanja vrednosti. $\frac{1}{4}$ npr. izraža določeno razmerje. Če spremenimo to $\frac{1}{4}$ v decimalni ulomek, jo torej postavim = 0,25, tedaj je njena oblika spremenjena. Ta sprememba oblike ne vpliva na vrednost števila. Prav tako če spremenim blago v obliko denarja ali denar v obliko blaga, vrednost ostaja ista; toda spremeni se oblika. Torej je jasno, da cirkulacija — ker razpada v vrsto operacij menjave ekvivalentov — ne more povečati vrednosti cirkulirajočega blaga. Če se torej zahteva delovni čas, da se ta operacija opravi, tj. se morajo trošiti vrednosti, kajti vsaka potrošnja vrednosti razpade v potrošnjo delovnega časa ali upredmetenega delovnega časa, proizvodov; če kroženje povzroča stroške in cirkulacijski čas stane delovni čas, tedaj je to odbitek, relativna odprava cirkulirajočih vrednosti; njih razvrednotenje za znesek cirkulacijskih stroškov. Mislimo si dva delavca, ki menjavata; ribiča in lovca; čas, ki ga oba izgubita v menjavi, ne bi ustvaril niti rib niti divjačine, temveč bi bil odbitek od časa, v katerem moreta oba ustvarjati vrednosti, eden ribariti, drugi loviti, svoj delovni čas upredmetovati v uporabni vrednosti. Če bi se hotel ribič za to izgubo odškodovati pri lovcu: zahtevati več divjačine ali mu dati manj rib, tedaj bi imel slednji isto pravico. Izguba bi jima bila skupna. Ti stroški cirkulacije, stroški menjave bi se mogli kazati le kot odbitek od celotne proizvodnje in od ustvarjanja vrednosti obeh. Če bi naročila tretjemu, C-ju, te échanges in bi torej direktno ne izgubila nobenega delovnega časa, bi moral vsakdo od njiju v alikvotnih delih prepustiti C-ju del svojega proizvoda. Kar bi mogla pri tem pridobiti, bi bila le večja ali manjša izguba. Če pa bi delala kot skupna lastnika, ne bi bilo nobene menjave, temveč le skupna potrošnja. Stroški menjave bi torej odpadli.⁷ Ne delitev dela; toda delitev dela kot utemeljena na menjavi. Zato je napačno, če J. St. Mill⁸ obravnava stroške kroženja *kot nujno ceno delitve dela*. To so stroški le samorasle delitve dela, ki ne temelji na skupnosti lastnine, marveč na privatni lastnini.

Cirkulacijski stroški kot taki, to pomeni potrošnja delovnega časa ali upredmetenega delovnega časa, vrednosti, povzročena z operacijo menjave in nizom operacij menjave, so torej odbitek bodisi od časa, ki se troši za proizvodnjo, bodisi od vrednosti, ki jih je postavila proizvodnja. Nikoli ne morejo povečati vrednosti. Spadajo k *faux frais de*

* Na vsak način je nujno, da si to pojasnimo; ker razdelitev presežne vrednosti med kapitalije, **preračunavanje** celotne presežne vrednosti med posameznimi kapitalijami — ta sekundarna ekonomska operacija — kaže pojave, ki se v običajnih ekonomijah zamenjavajo s primitivnimi.

⁷ Gr., ss. 76—77; cf. Problemi 1967; 49, ss. 164—165.

⁸ J. St. Mill: Es says on some Unsettled Questions of Political Economy. London 1844, s. 56.

*production*⁹ in ti *faux frais de production* spadajo k imanentnim stroškom proizvodnje, ki temelji na kapitalu. Trgovski posel in still more pravi denarni posel — kolikor ne počenjata nič drugega kot operacije kroženja kot takega, torej npr. določanje cen (merjenje vrednosti in njih preračunavanje), torej sploh opravljata te operacije menjave kot funkcijo, ki se je osamosvojila v delitvi dela, predstavljata to funkcijo celotnega procesa kapitala — predstavljata zgolj *faux frais de production* kapitala. Kolikor zmanjšata te *faux frais*, prispevata k proizvodnji, ne s tem, da bi ustvarjala vrednost, temveč tako, da zmanjšujeta negacijo ustvarjenih vrednosti. Če bi vedno delovala čisto kot takšna funkcija, bi vedno predstavljala le minimum *faux frais de production*. Če usposobita proizvajalce, da ustvarijo več vrednosti, kot bi jo mogli brez te delitve dela, in sicer toliko več, da ostane presežek po izplačilu te funkcije, tedaj sta faktično povečala proizvodnjo. Vrednosti pa so tedaj povečane ne zaradi tega, ker bi cirkulacijske operacije ustvarile vrednosti, temveč ker so absorbirale manj vrednosti, kot bi bile napravile v drugem primeru. So pa nujen pogoj za proizvodnjo kapitala.

Čas, ki ga kapitalist izgubi v menjavi, kot tak ni odbitek od delovnega časa. Kapitalist — se pravi reprezentant kapitala, personificirani kapital je to le, ko se do dela obnaša kot do tujega dela in si prisvaja tuji delovni čas in tak čas postavlja. Stroški cirkulacije ne obstajajo, kolikor *jih čas kapitalista odvzame*. Njegov čas je postavljen kot *odvečni čas: ne-delovni čas, ne-vrednost-ustvarjajoči čas*, dasiravno je kapital tisti, ki realizira ustvarjeno vrednost. To, da delavec mora delati presežni čas, je identično s tem, da kapitalistu ni treba delati in je tako njegov čas postavljen kot *ne-delovni čas*; da on ne dela niti *potrebni čas*. Delavec mora delati presežni čas, da bi mogel upredmetiti, tj. objektivirati delovni čas, ki je nujen za njegovo reprodukcijo. Na drugi strani pa je od tod tudi [potrebni] *nujni delovni čas kapitalista svobodni čas*, čas, ki se ne zahteva za neposredni obstanek. Ker je ves *svobodni čas* čas za svobodni razvoj, si kapitalist nasilno prilašča *svobodni čas*, ki ga ustvarijo delavci, za družbo, to pomeni civilizacijo, in Wade¹⁰ ima v tem smislu spet prav, kolikor postavlja kapital kot = civilizaciji.

Cirkulacijski čas — kolikor ta zahteva čas kapitalista kot takega — nas zanima, ekonomsko gledano, ravno toliko, kot čas, ki ga prebije s svojo loreto. Če je *time money*, tedaj je s stališča kapitala to le tuji delovni čas, ki je seveda z najbolj pravo besedo *money* kapitala. Glede na kapital kot tak more cirkulacijski čas le toliko sovpadati z delovnim časom, kolikor prekine čas, med katerim si kapital more prisvajati tuji delovni čas, in jasno je, da to relativno razvrednotenje kapitala ne more ničesar dodati uvrednotenju kapitala, temveč mu more le odvzeti; ali kolikor cirkulacija stane kapital objektiviran tuji delovni čas, vrednosti.

⁹ Cf. Quesnay, članek: *Fermiers*, v: *Physiocrates*, ed. Daire. Paris 1846. *Première Partie*, ss. 236—137.

¹⁰ John Wade (1788—1845), angleški publicist in zgodovinar; *History of the Middle and Working Classes etc.* London 1835, s. 164.

[25]. (Na primer, ker mora plačati nekoga drugega, ki to funkcijo prevzame.) V obeh primerih prihaja cirkulacijski čas v poštev le, kolikor je odprava, negacija tujega delovnega časa; bodisi, da prekine kapital v procesu prisvajanja tujega delovnega časa; bodisi, da ga sili, da potroši del ustvarjene vrednosti, potroši zato, da more izvršiti cirkulacijske operacije, se pravi, da se postavi kot kapital. (To je treba ostro razlikovati od private consumption of the capitalist.) Cirkulacijski čas pride v poštev le v svojem razmerju — kot meja, negacija — produkcijskega časa kapitala; ta proizvodni čas pa je čas, med katerim si kapital prisvaja tuje delo; po njem postavljeni tuji delovni čas. Največja zmeda je, če se smatra čas, ki ga kapitalist porabi v cirkulaciji, za vrednost-postavljajoči ali celo za čas, ki postavlja presežno vrednost. Kapital kot tak nima nobenega delovnega časa razen svojega produkcijskega časa. Kapitalist se nas tu absolutno nič ne tiče razen kot kapital. Kot tak pa fungira tudi le v celotnem procesu, ki ga moramo raziskovati. Drugače bi si kdo mogel še domišljati, da *si kapitalist more dati kompenzirati čas, med katerim ne služi denarja kot mezdni delavec drugega kapitalista* — ali pa bo izgubil ta čas. Ta čas da pripada k stroškom proizvodnje. Čas, ki ga on kot kapitalist izgubi ali uporabi, je sploh izgubljeni čas, s tega stališča *placé à fonds perdu*. Tako imenovani *delovni čas kapitalista* za razliko od delovnega časa delavca, ki naj tvori osnovo njegovega *profita* kot wages sui generis, moramo kasneje raziskati.

Nič ni bolj pogosto, kot da se transport itn., kolikor je v zvezi s trgovino, prišteva med čiste stroške kroženja. Kolikor trgovina prinaša proizvod na trg, mu daje novo obliko. Sicer spremeni le krajevno bivanje. Toda način spremembe oblike se nas tu ne tiče. Trgovina daje proizvodu novo uporabno vrednost (in to velja navzdol do štacunarja na drobno, ki tehta, meri, zavija in tako daje proizvodu obliko za potrošnjo) in ta nova uporabna vrednost stane delovni čas; je torej hkrati uporabna vrednost. Spravljanje na trg spada v sam proces proizvodnje. Proizvod je blago šele, je v cirkulaciji šele, ko se nahaja na trgu.

Metamorfoza kapitala in metamorfoza blaga. — Menjava oblike in menjava snovi kapitala. — Različne oblike kapitala. — Obrati v danem obdobju. — Capital circulant kot splošna značilnost kapitala. — **Letna** mera obratov capital circulant. **Dnevna** mera delovnega časa.

Enostavna cirkulacije je sestajala iz množice sočasnih ali zaporednih menjav.¹¹ Njih enotnost kot cirkulacije je bila pravzaprav prisotna le s stališča opazovalca. (Menjava more biti naključna in ima več ali manj ta značaj, kjer je omejena na menjavo presežka, kjer ni zajela celote proizvodnega procesa.) V cirkulaciji kapitala imamo vrsto menjalnih operacij, aktov menjave, katerih vsak predstavlja nasproti drugemu kvalitativni moment, moment v reprodukciji in rasti kapitala. Sistem izmenjav, menjava snovi, kolikor se gleda na [uporabno] vrednost kot tako. Menjava oblike, kolikor se gleda na vrednost kot tako.

Proizvod je v takem odnosu do blaga, kot uporabna vrednost do menjalne vrednosti; ravno tako blago do denarja. Tu en niz doseže vrh. Denar je v takem odnosu do blaga, v katerega se znova spremeni, kot menjalna vrednost do uporabne vrednosti; še bolj tako denar v odnosu do dela.

[26] Kolikor je kapital v vsakem momentu procesa sam možnost prehoda v svojo drugo, naslednjo fazo in tako možnost celega procesa, ki izraža življenjski akt kapitala, toliko se vsak od momentov potencialiter kaže kot kapital — torej blagovni kapital, denarni kapital — poleg vrednosti, ki se v procesu proizvodnje postavlja kot kapital. Blago more predstavljati kapital, doklejš se more spreminjati v denar, torej kupovati mezno delo (presežno delo); to po *formalni strani*, ki je vzeta iz cirkulacije kapitala. Po snovni strani ostaja blago kapital, dokler tvori surovino (pravo ali polizdelek), instrument, življenjska sredstva za delavca. Vsaka od teh oblik je potencialni kapital. Denar je z ene strani realizirani kapital, kapital kot realizirana vrednost. Denar je po tej strani kapital, KAT'EXOCHEN (gledan kot zaključišče cirkulacije, kjer mora zatorej biti gledan tudi kot izhodišče). Glede na proces proizvodnje je [denar] potem znova kapital, zlasti kolikor se zamenjuje za živo delo. V svoji zamenjavi za blago (povratni nakup surovine etc.) s strani kapitalista pa se ne kaže kot kapital, temveč kot cirkulacijsko sredstvo; le izginevajoče posredovanje, prek katerega kapitalist svoj proizvod zamenjuje za praelemente le-tega.

Cirkulacija ni za kapital le vnanja operacija. Tako kot same šele nastaja prek proizvodnega procesa, ko se skozenj vrednost ovekovečuje in povečuje, tako bo spremenjen nazaj v čisto *obliko* vrednosti — na kateri so preminili tako sledovi nastajanja kot tudi specifičnega bivanja kapitala v uporabni vrednosti — v prvem aktu cirkulacije, medtem ko je ponovitev tega akta, tj. življenjskega procesa [kapitala] možna le prek drugega akta cirkulacije, ki sestoji v izmenjavi denarja za pogoje proizvodnje in je uvod v akt proizvodnje. Kroženje torej pripada v pojem kapitala. Kot se je prvotno kazal denar ali nakopičeno delo kot predpostavka *pred* menjavo s svobodnim delom; navidezna samostojnost objektivnega momenta kapitala nasproti delu pa je bila odpravljena in se je objektivirano delo, ki se osamosvaja v vrednosti, z vseh strani kazalo kot *proizvod tujega dela, odtujeni proizvod* dela samega; tako se zdaj šele kaže kapital kot predpostavljen svoji cirkulaciji (kapital kot denar je bil predpostavljen svojemu postajanju v kapital; toda kapital kot rezultat vrednosti, ki je vsrkala vase in si priličila živo delo, se je kazal kot izhodišče ne cirkulacije sploh, marveč *cirkulacije kapitala*), tako da je obstajal samostojno in ravnodušno, tudi *brez* tega procesa. Toda *gibanje metamorfoz, ki jih mora napraviti, se zdaj kaže kot pogoj samega proizvodnega procesa*; prav tako tudi kot njegov re-

¹¹ Cf. K. Marx: Menjava med kapitalom in delom, Problemi 1967; 52, s. 599.

zultat. Kapital se kaže torej v svoji realnosti kot vrsta preobratov v danem *obdobju*. Kapital ni več le *en obrat*, ena cirkulacija; temveč postavljanje obratov; postavljanje celotnega poteka. Njegovo postavljanje vrednosti samo se od tod kaže kot pogojeno (in le kot perenirajoča in povečujoča se vrednost je vrednost kapital) 1. *kvalitativno*; vtem ko kapital ne more obnoviti faze proizvodnje, ne da bi prešel faze cirkulacije; 2. *kvantitativno*; vtem ko je množina vrednosti, ki jih kapital postavlja, odvisna od števila njegovih obratov v danem obdobju; 3. vtem ko se čas kroženja kaže na obeh straneh kot limitirajoči princip, meja časa proizvodnje in vice versa. Kapital je torej bistveno *capital circulant*. Če se kapital v delavnici procesa proizvodnje kaže kot lastnik in master, se kaže s strani kroženja kot odvisen in določen po družbenem sklopu, ki na stališču, kjer sedaj še stojimo, daje, da kapital vstopa in daje, da figurira v enostavni cirkulaciji izmenoma kot B nasproti D in D nasproti B. Toda ta cirkulacija je megla, v kateri se skriva še cel svet, svet zvez kapitala, ki to lastnino, ki izvira iz kroženja — iz družbenega prometa — začarajo v to meglo in ji vzamejo neodvisnost, self sustaining property, njeno značilnost. Dva razgleda v ta svet, ki zdaj še leži v daljavi, sta se že odprla, na dveh točkah: [prvič,] kjer cirkulacija kapitala vrže iz svojega kroga vrednost, ki jo je kapital postavil in pognal v cirkulacijo v obliki proizvoda in drugič, na točki, kjer kapital pritegne iz cirkulacije kak drug proizvod v svoj krogotok; spremeni ta proizvod sam v enega od svojih momentov bivanja. Na tej drugi točki [kapital] predpostavlja proizvodnjo; ne svojo lastno neposredno proizvodnjo; na prvi točki lahko predpostavlja proizvodnjo, če je njegov proizvod sam surovina za drugo proizvodnjo; ali potrošnjo, če je proizvod dobil zadnjo obliko za potrošnjo. Toliko je jasno, da ni potrebno, da bi potrošnja *naravnost* stopila v njegov krog. Tista prava cirkulacija kapitala, je še, kot bomo videli kasneje,¹² circulation between dealers and dealers. Circulation between dealers in consumers, identična s trgovino na drobno, je drugi krog, ki ne spada v neposredno sfero cirkulacije kapitala. Pot, ki jo opisuje, potem ko je prva opisana in sočasno ob prvi. *Sočasnost različnih poti kapitala*, kot tudi njegovih različnih določitev postane jasna šele, ko je predpostavljenih mnogo kapitalij. Tako sestoji človekov življenjski proces v preživetju različnih starostnih dob. Hkrati pa obstajajo vse človekove starostne dobe druga poleg druge, razdeljene na različne individue.

Kolikor je proizvodni proces kapitala hkrati tehnološki proces — kar proizvodni proces —; namreč proizvodnja določenih uporabnih vrednosti, z določenim delom, skratka na način, ki ga določa ta smoter sam; kolikor se izmed vseh teh procesov proizvodnje prikazuje kot najbolj fundamentalen tisti, v katerem si telo reproducira nujno presnavljanje, se pravi, si ustvarja življenjska sredstva v fiziološkem smislu; kolikor ta proces proizvodnje sovпада s poljedelstvom; to pa daje naravnost (kot bombaž, lan etc.), ali tudi posredno, s pomočjo živali, ki jih hrani

¹² Gr., ss. 559/18—560/22; cf. nadaljevanje tega prevoda v naslednji številki.

(svila, volna etc.), velik del surovin za industrijo (pravzaprav vse, ki ne pripadajo ekstraktivni industriji); kolikor je reprodukcija v poljedelstvu v zmernem področju (domovinsko mesto kapitala) vezana na splošno telursko cirkulacijo; se pravi žetve so večinoma *letne* narave; toliko je *leto* vzeto (le da se računa različno za različne proizvodnje) kot splošno razdobje, po katerem se meri in preračunava vsota obratov kapitala; kot je dal *naravni delovni dan* takšno naravno enoto kot mero delovnega časa. V obračunu profita, še bolj pa obresti, vidimo tedaj tudi enotnost cirkulacijskega časa in proizvodnega časa — kapital — postavljeno kot takšno in samo sebe izmerjajočo. Kapital sam kot procesirajoči — torej obratujoči (Umschlag zurücklegend) — [27] je gledan kot delovni kapital in plodovi, which it is supposed to yield, se obračunavajo po njegovem delovnem času — po času celotnega obtoka enega obrata. Mistifikacija, ki pri tem poteka, leži v naravi kapitala.

Prevedel Valentin Kalan

Skupina, Dragica Čadež, Dževad Hozo, Drago Hrvacki, Dušan Tršar, razstavlja v Mestni galeriji

Ivan Sedej

Čeprav je skupina Čadež, Hozo, Hrvacki in Tršar, ki razstavlja v ljubljanski Mestni galeriji na videz sila heterogena, pa odkrijemo tudi precej sorodnih potez, predvsem pa identična izhodišča. Vse štiri avtorje družijo predvsem hotenje povedati nekaj novega — vendar z različnim uspehom in z rezultati, ki so v bistvu diametralno nasprotni. Druga sorodnost pa je podoben likovni nazor, oba kiparja, grafik in slikar skušajo poiskati specifičen in originalen oblikovni izraz. Vendar jim to v mnogih primerih ni uspelo. Namesto originalne forme, ki naj bi bila posoda za globljo izpoved se vrte v začaranem krogu togih shem. To nemoč opazimo predvsem pri slikarju Hrvackem.

Po obdelavi slikarskega predmeta je najbliže šolskim shemam in znanju prav Hrvacki. Vrsta obrtniško izredno dobro naslikanih tihožitij kaže močne vplive Stupičevega slikarstva. Dekorativno razmeščanje drobnih, slikarsko zanimivih predmetov na nevtralni ploskvi deluje kljub znanju šolsko in tudi prazno. Barvno je sicer uglašen, vendar mu manjka tako dinamike kot hotene statike. Predmeti so ostali to, kar so, brez kakršnega koli globljega pomena. Odnosi med barvnimi ploskvami in posameznimi akcenti so formalistični, med njimi ni dramatične napetosti in izraznosti kakršno srečamo (recimo) pri Marku Šušteršiču ali Gabrijelu Stupici.

V kolikor so prijazna in neproblematična tihožitja vsaj zanimiva, pa so eksperimenti z zlatimi akcenti, zlasti pa reliefne suprematistične kompozicije zamah v prazno. Pri iskanju izhoda iz akademskih shem se je Hrvacki najprej poslužil zlate barve. Na tradicionalno kompozicijo je nalepil zlato ploskev, ki pa nima nobenega smisla. Prej prijazno tihožitje je izgubilo tudi dekorativno vrednost. Zlata ploskev je surovo razbila sicer skladno nanešene barvne ploskve. V strukturalnem pomenu za ta eksperiment ni nikakršnega opravičila, saj bi moral rez-

kemu zlatemu akcentu prilagoditi tako barve kot kompozicijo. Tako pa žal ugotavljamo, da slikar pomena tega eksperimenta sploh ni razumel. S hitrim preskokom je skušal svoje slikarstvo »modernizirati«.

Popolno nerazumevanje nekaterih ekstremnih stilnih poizkusov se odraža tudi v suprematističnih »reljefih«. Gre za bele ploskve na katerih so dekorativno razporejene bele kocke in kvadri. V kolikor je šlo recimo pri Maljeviču za izrazito programski nastop — začeti je treba znova z najpreprostejšimi liki: krogom, trikotnikom in kvadratom — je poizkus Hrvackega le medlo epigonstvo, saj delujejo te podobe kot sila dolgočasne makete tretjerazrednega zazidalnega načrta. Slikar bo moral poiskati izhodišče za nadaljnje delo slej ko prej v barvni kompoziciji, ki jo je dobro nakazal s tradicionalnimi tihožitji.

Drugačna je grafika Dževada Hoza. Z njegovo grafiko smo se letos že srečali na ljubljanskem grafičnem bienalu. Ti listi izražajo sila tenak posluh za usklajevanje dekorativnih in simbolnih prvin. Čeprav čutimo tako v formalnem kot v vsebinskem pogledu še precej Debenjakovih in Bernikovih vplivov, so rešitve kljub vsemu precej samosvoje. Hozo gradi torej svojo umetniško vizijo na dosežkih sodobne grafike in pa na balkanski likovni tradiciji. Vendar jemlje iz zakladnice bosanske in balkanske likovne kulture le posamezne elemente — ti pa zaradi eksotičnosti delujejo sila vznemirljivo. Iz starega islama je znal izluščiti bistvo anikonskega upodabljanja — čeprav se zavestno izogiba arabeskam. Uporabil je le togo formo nišana — muslimanskega nagrobnika — in pa zlato barvo starih črvojednih ikon. Tudi rjavkasta osnova je neke vrste »portret« lesa starih ikon. S temi strukturami nam je znal pričarati duha slavne, čeprav nekam neznane in eksotične tradicije. Pomen osnovne forme je sedaj dvojen — gre za izraz moškosti in patriarhalnosti, zato lahko grafiko razume tudi tisti, ki nišanov ne pozna, saj ima oblika tako vrednost sheme nagrobnika kot moške vzravnosti. Oboje skupaj pa ima »literarni« pomen umrljivosti in minljivosti slave ter vsakokratnega oživljanja bitij obsojenih na neizbežno smrt.

Kiparka Dragica Čadež-Lapejnetova se je že v samem začetku odločila za les. Pobude je poiskala deloma v azteški in indijanski plastiki, deloma pa se naslanja (vsaj v novejših delih) na pridobitve pop-arta. V obdelavi lesenih blokov, ki jih sestavlja v grozljive antropomorfne kompozicije, polne erotičnih simbolov, kaže izkušeno in gotovo roko. Vendar se iz začetnih težav še ni izvila. Kljub temu, da obdeluje lesene klade z izrednim posluhom za material, čutimo nihanje med hotenji in včasih premočnimi zgledi. Pozitivno je, da se v okviru toge oblikovne sheme ne ponavlja, kar kaže na iskreno prizadetost; manj razveseljivo pa je dejstvo, da se v površinski obdelavi nekoliko preveč zgleduje po Tihčevih Semaforjih.

Dušana Tršarja zanima poleg polne plastike tudi prostor. Bistvo njegovih prizadevanj v varjenem železu je iskanje zvez in odnosov med figuro ter prostorom. Zato poizkuša vzpostaviti kontinuiteto z Zadkinovskimi deformacijami. Telo včasih zvije v oblikah, ki nekoliko spominjajo na manieristične figure serpentine, drugič pa ga zlomi ali

pa zakrivi v prostor. Rešitev tega problema mu je uspela skoraj v celoti. Nekoliko manj srečno roko je imel pri iskanju adekvatne forme v železu. Pri varjenju gladkih železnih plošč v stilizirane človeške figure je ostal kontrast med gladko napeto površino telesa in stranskimi varjenimi šivi neizkoriščen, čeprav bi lahko prav tu dosegel vtis napetosti in dinamike.

Kljub pomanjkljivostim, ki smo jih namenoma poudarili pa moramo naše razmišljanje skleniti z ugotovitvijo, da je zastavljena pot dobra. S stalnim izčiščevanjem forme in poglobljanjem izraznosti in izpovedi se bodo lahko kmalu otresli tujih vplivov, ki so večinoma le posledica relativne mladosti in neizkušenosti.

Dinamični liki Giuseppa Capogrossija

Ivan Sedej

(Razstava v Mali galeriji v Ljubljani)

Poetična govorica simbolov je pri italijanskem slikarju in grafiku Giuseppu Capogrossiju vklenjena v razmeroma trdo in togo shemo. Barvne risbe, ki jih razstavlja v ljubljanski Mali galeriji, pa dokazujejo, da je shematična togost marsikdaj le navidezna. Saj ugotavljamo, da so barvne podobe kljub slikarjevemu »manirizmu« nastale kot plod dolgega rzmisljanja in študija. Capogrossi sestavlja nove in nove izpovedne like, sestavlja pa jih iz shematiziranega osnovnega lika — forme v obliki nekakšne glagolske črke ali stiliziranega starinskega glavnika.

Sestavljanje in razdruževanje osnovnega lika, medsebojni odnosi teh likov in končno odnos med sestavom likov in dvodimenzionalnim abstraktnim prostorom priča o osnovnem hotenju italijanskega umetnika. »Pralik« je za Capogrossija hkrati simbol in osnovna gradbena enota — atom. Zatorej gradi slike in podobe razumsko, izhaja pa iz moderne znanosti. Sele odnosi, razdalje in medsebojna razmerja med enakimi pradelci snovi usvtarjajo nove kvalitete, atom sam je v vsakem primeru enak drugim in ima eno samo vrednost in dimenzijo.

Pot do dokončnega izdelka — slike, risbe ali grafike — je za umetnika vnovično podoživljanje geneze snovi in vesolja. Zgolj z razmeščanjem in različnim dimenzioniranjem »pradelcev« skuša ustvariti vtis nove poetične realnosti. Kakor je sama zgradba, kompozicija teh del sila racionalna (poudarjena je zlasti s črno ali rdečo barvo), pa so mehki tonski odnosi med na videz sila krepkimi barvami bistvena komponenta poetičnega vtisa celote. Funkcijo blažilca kontrastov in napetosti med ostrimi, krepko izrisanimi simboli ima (večinoma nevtralno) ozadje. Globlja funkcija dvodimenzionalnega prostora temelji tudi v konvencionalni interpretaciji ploskve, ki ima v enaki meri pomen brezprostorja kot funkcijo neskončnega in brezbrežnega prizorišča, kjer se dogaja nastajanje in rojstvo nove umetniške resničnosti. Tretja razsežnost je nakazana le v redkih primerih — navadno jo umetnik dosega z različnim dimenzioniranjem grebljičastega pralika. Vendar ima tudi dimenzioniranje pomensko dvojnost — lik je manjši, ker ima pač drugačno funkcijo v odnosu do drugih likov, obenem pa je enakovreden drugim, torej je manjši le zaradi prostorske oddaljenosti.

Pomembna struktura je tudi gibanje. Gibanje v prostoru smo že nakazali; drugo notranje gibanje pa izvira iz lika samega. Najprej ugotovimo dinamični element v risbi sami — lik je naslikan ali narisano tako rekoč z eno potezo, zato je obrisna kontura vedno nekoliko zabrisana; drug element je arogantnost lika samega, ki deluje kot grabežljiv krempelj.

Ceprav gre v celoti za precej abstraktno in racionalistično umetnost na meji čistega formalizma, je srečanje s Capogrossijem zanimivo in poučno. Razstavljenе risbe, ki so nastale med letoma 1953 in 1966, pričajo, da je umetnikovo iskanje vedno na meji končnega, pa vendar se ustavi vsakič pred novim problemom. Po drugi strani si ne moremo kaj, da ne bi Capogrossijevih poizkusov posplošili — njegova umetnost izraža togost in brezizhodnost novih konvencij, začarani krog, v katerega se je ujela sodobna avantgardistična umetnost.

Ivan Sedej

Naša poezija v svetu

J. G.

Za uvod nekaj, kar je skoraj šaljivo.

V nemški knjigarni sem vzel v roke knjigo *Die Lyra des Orpheus, Lyrik der Völker in deutscher Nachdichtung*, Paul Zsolany Verlag, Wien 1952. Torej knjiga prevodov lirike raznih narodov v nemščino, zajetna, lepo izdana knjiga. Resda ima že precej staro letnico, pa je bila vendar še naprodaj, in morda je vredno povedati, kako je v njej zastopana lirika jugoslovanskih narodov, čeprav se mi zdi komaj verjetno, da ni o tem še nihče spregovoril, saj imajo delo gotovo tudi kake naše knjižnice.

Na strani 885 se začenja razdelek z naslovom »Jugoslawien« in brž nato sledijo »Serbische Dichter«, torej srbski pesniki. V prevodu je treba uporabiti dvojnino, ker srbsko liriko zastopata Hasanaginica v Goethejevem prevodu in pesem »Stava« (*Die Wette*) neznanega pesnika.

Brž nato sledijo »Slowenische Dichter«, njim na čelu »Volkslieder aus Krain« — Anastasiusa Grüna. Potem »Slowenische Volkslieder« — dve pesmi. Pa še Prešernovo Memento mori v prevodu Lili Novy, in za nameček — A. G. Matoša »Jesenski večer« ter Gustava Krkleca »Kača«, kajpada v nemškem prevodu. Tako sta torej nekam revno slovensko liriko obogatila s svojima prispevkoma še Matoš in Krklec.

In še »Kroatische Dichter«. Najprej »Volkslieder«, potem Ignjat Djordjić »Im Brautgeschmeide«, Preradovičeva »Prepozno« v prevodu Paule von Preradović, Vidričeva »Na strmih bregovih«, in dve Nazorjevi pesmi, »Sokol in obroč« ter »Njeno spanje«.

Spričo takega »izbora« seveda ni pričakovati, da bi bili zastopani še Makedonci ali kaka narodnostna skupina. Odveč se zdi skoraj vsaka beseda o tem, kako tak izbor »predstavlja« nemško beročemu občinstvu liriko jugoslovanskih narodov. Morda je delo doživelo kako poznejšo izdajo, v kateri je bilo kaj popravljeno, dosti pa si človek skoraj ne more obetati, ko je začetek tako katastrofalen ...

Ob tem pa nehote mislim tudi na razne članke o jugoslovanski liriki ali prozi, ki sem jih v zadnjih desetih letih tu pa tam bral v tujem tisku, naj so to bili dnevniki ali revije. Ni jih bilo prav dosti, zato mi je toliko bolj žal, da so bili skoraj vsi med njimi napisani z neresničnim naslovom. Kaj mislim s tem, naj pove kratek povzetek zadnjega med njimi, ki sem ga bral pod naslovom »Moderne jugoslawische Lyrik« v dnevniku *Frankfurter Allgemeine Zeitung* z dne 6. junija tl. Članek se

začenja z nekaj splošnimi označbami »moderne jugoslovanske lirike«, češ da se je z energijo in bistro rešila vezi »socialističnega realizma«. Sodobnim jugoslovanskim pesnikom »daje zavest o njihovi svobodi pol-gled za univerzalnost«. »Univerzalnost in antidogmatizem sta temeljna kamna moderne jugoslovanske lirike.« Drugi odstavek govori o velikem vplivu francoskega nadrealizma na to liriko po prvi svetovni vojni. Beograd da se je lahko po pravici imenoval drugo središče nadrealizma. Pečat tega srečanja z nadrealizmom je viden, pravi članek, pri starejšem rodu jugoslovanskih lirikov — Krleži, Matiču in Daviču, pa tudi tekstov mlajših — Pope, Pavlovića, Lalića in Raičkovića — si ne bi bilo mogoče misliti brez tega vpliva. V nadaljnjem govori članek o težavah, ki jih je imela jugoslovanska lirika na tej poti. Od francoskih simbolistov, beremo potem, se je učila takó starejša generacija jugoslovanske moderne kot tudi mlajša — ponovijo se imena, navedena zgoraj. »Lok od Matiča in Krleže k Popu, torej prerez (Überblick je sicer rečeno) skozi 50 let jugoslovanske lirike, kaže napetost, podobno tisti v nemškem slovstvu od ekspresionizma do abstraktne lirike sedanjosti...« Dodan je prevod pesmi Vaska Popa, »Prvo znamenje«.

Članek je napisal Miodrag Vukić, njegov je tudi prevod Popove pesmi. Ne vem, kdo je Miodrag Vukić, vsekakor pa je eden tistih, ki se jim zdi, da lahko govorijo o *jugoslovanski* liriki — ali kdaj drugič o prozi, esejistiki — ne da bi poznali le eno slovensko delo, le eno slovensko ime. Domnevati namreč moramo, da ga ne poznajo — kako bi ga sicer mogli tako zamolčati? In kajpada ne moremo terjati od njih, naj poznajo sodobno slovensko literaturo — samó kako si potem upajo govoriti o sodobni *jugoslvanski* liriki ali prozi? Kakšno podobo dobi o sodobnem jugoslovanskem ustvarjalcu tujec, ki bere take preglede, pa ne najde v njih nobenega slovenskega imena? Čisto navadna poštenost bi pač terjala, da bi bil naslov takega sestavka primeren njegovi vsebini, tako da bi se v našem primeru glasil »moderna srbska in hrvaška lirika« — pa bi se pisec ne mogel nikomur zameriti. To bi ne bilo prav nič težje kot zapisati pod prevod Popove pesmi tisto, kar je bilo res zapisano v FAZ: »Aus dem Serbokroatischen: Von Miodrag Vukić.«

Treba je reči le eno. Tisti, ki o sodobnih jugoslovanskih slovstvih informirajo tujino, ne glede na te slabo izbrane naslove po vsem videzu res ne poznajo sodobne slovenske ustvarjalnosti. Tudi če bodo naslovi v prihodnje pravilnejši, nam torej preti nevarnost, da svet o naši sodobni literaturi ne bo dovolj zvedel, in to nam pač nalaga dolžnost, da za to poskrbimo sami.

